

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

О. М. ДЖУЖА, Д. М. ТИЧИНА, Л. В. СОРОКІНА

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

Посібник

Київ – 2022

Авторський колектив:

Джу́жа О. М., доктор юридичних наук, професор (НАВС);
Тичина Д. М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (НАВС); доктор філософії **Сорокіна Л. В.**

Рецензенти:

Назимко Є. С. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, проректор Донецького державного університету внутрішніх справ;

Василевич В. В. – доктор юридичних наук, професор, вчений секретар секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 30 червня 2022 року (протокол № 10)

Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні [Текст]: посібник / [О. М. Джу́жа, Д. М. Тичина, Л. В. Сорокіна]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. – 168 с.

Посібник присвячено комплексному дослідженню кримінологічних проблем запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Розроблено цілісний кримінологічний підхід до формування концепції запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері, що надало можливість обґрунтувати пропозиції, спрямовані на удосконалення законодавства та практики його застосування правоохоронними органами України. З'ясовано сучасний стан наукових досліджень та обґрунтовано наукові підходи до визначення сфери пенсійного забезпечення. Розкрито зміст детермінант, що сприяють криміналізації цієї сфери суспільних відносин. Охарактеризовано структуру та динаміку кримінальних правопорушень. Запропоновано концептуальне бачення шляхів реалізації правових та організаційних заходів запобігання на загальнодержавному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях.

Видання призначене для працівників правоохоронних органів, а також курсантів і слухачів, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	7
1.1. Поняття та зміст сфери пенсійного забезпечення в Україні	7
1.2. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення як об'єкт кримінологічного дослідження.....	17
1.3. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення	42
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	51
2.1. Рівень, структура, динаміка та географія кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення	51
2.2. Детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення	66
2.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення	79
Висновки до розділу 2	90
РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	92
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення	92
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення	106
3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення	122
Висновки до розділу 3	129
ВИСНОВКИ.....	131
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	136
ДОДАТКИ.....	154

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗМІ – засоби масової інформації

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НПУ – Національна поліція України

НПФ – недержавні пенсійні фонди

ПФУ – Пенсійний фонд України

ВСТУП

Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави на основі принципу верховенства права, утвердження ідей прав та свобод людини, розподілу влад, сучасної моделі громадянського суспільства передбачає розроблення дієвих й конструктивних кроків, спрямованих на проведення соціальних реформ і, насамперед, реформування наявної системи пенсійного забезпечення як такого, що зачіпає інтереси кожної людини. Пенсійні права – це одні з основних соціальних прав людини, які визначені Конституцією України, міжнародними правовими актами, законами України. В умовах реформування економіки країни, становлення ринкових відносин десятки мільйонів людей (пенсіонерів, інвалідів, дітей-сиріт, біженців та ін.) потребують матеріальної підтримки та допомоги з боку державних органів на які покладено функції соціального захисту населення.

Однак, у зв'язку з цим, особливо небезпечними є злочинні прояви як серед працівників органів соціального захисту у сфері пенсійного забезпечення, так і з боку самих пенсіонерів. Статистичні дані свідчать, що частка «службової» кримінальної протиправності у структурі загальної злочинності України з 2014 по 2020 роки зросла майже на 4 %. Водночас, у сфері пенсійного забезпечення у 2014 р. вчинено 307 кримінальних правопорушень, у 2015 р. – 264 (приріст до попереднього року – -14 %), у 2016 р. – 149 (-43 %), у 2018 р. – 94 (-17 %) та у 2020 р. – 139 (+48 %), серед яких 69 % склали кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема: зловживання владою або службовим становищем (20 %); службове підроблення (35 %); службова недбалість (12 %); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (21 %); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (12 %). При цьому питома вага кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення у структурі злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг у 2014 р. складала 5 %, а у 2020 р. – вже 12 %. У той же час, виявлених у зазначений період таких кримінальних правопорушень зменшилася на 47,0 %, сума матеріальних збитків скоротилася на 63 %. Такий стан засвідчує зростання інтенсивності відтворення службових кримінальних правопорушень взагалі та кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення зокрема і вимагає створення дієвих механізмів запобігання [5; 191].

Викликає занепокоєння той факт, що кримінальна ситуація у сфері пенсійного забезпечення загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері (80–90 % кримінальних правопорушень залишаються невиявленими).

Питання запобігання кримінальним правопорушенням у соціально-бюджетній сфері досліджували: Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, О. Ю. Бусол, Р. В. Вереша, Б. В. Волженкін, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, Ю. М. Демідов, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, О. О. Жижилєнко, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, К. Є. Ігошев, С. М. Іншаков, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. Є. Користін, Н. Ф. Кузнецова, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, М. І. Мельник, В. І. Осадчий, М. С. Пузирьов, А. В. Савченко, Н. Х. Устаєва, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, В. І. Шакун та ін.

Сформульовані зазначеними авторами положення в галузі кримінального права, кримінології, правової статистики, кримінальної психології, мають важливе наукове і практичне значення. Водночас сучасні реалії розвитку злочинності у сфері пенсійного забезпечення свідчать про те, що вона набула принципово нової якості, трансформуючись у корупційні злочинні організації.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття та зміст сфери пенсійного забезпечення в Україні

Зі здобуттям незалежності для України, яка успадкувала радянську систему пенсійного забезпечення, яка передбачала тільки солідарний рівень, гостро постало питання формування нової пенсійної системи, яка відповідала б актуальним соціально-економічним умовам. З моменту здобуття незалежності було декілька спроб системної зміни пенсійної системи. Однією з ключових таких спроб було прийняття доволі прогресивного Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у 2003 році. Новий закон передбачав проведення в Україні системної пенсійної реформи, створення солідарної, обов'язкової державної і приватної накопичувальних пенсійних систем, а також він прив'язував рівень пенсій до тривалості професійного стажу і розміру заробітної плати в Україні.

Однак на практиці Закон не привів до реальної реформи, не розв'язав проблему постійного дефіциту Пенсійного фонду, не забезпечив упровадження державної накопичувальної системи пенсійного забезпечення і не зміг гарантувати гідний рівень пенсійного забезпечення для своїх громадян.

Конституцією України визначені основні риси України як держави демократичної, правової, соціальної, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, вважаючи своїм головним обов'язком забезпечення її основних прав і свобод [87]. Тому важливим аспектом діяльності нашої держави у соціальній сфері є створення умов для забезпечення соціальних прав і державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного члена суспільства, турбота про соціальну справедливість, добробут своїх громадян та їх соціальну захищеність.

Конституція України, закріпивши у ст. 46 право громадян на соціальний захист, створила конституційну базу для системи юридичних гарантій у сфері пенсійного забезпечення. Принципове значення мають положення цієї статті про визначеність фінансових джерел пенсійного забезпечення та мінімального рівня пенсій і соціальних допомог. Одним з основних завдань правничої науки є вдосконалення пенсійної системи в ринкових умовах, оскільки розвиток ринкових відносин встановлює різні форми власності та їх рівноправність, різноманітні організаційно-правові форми створення юридичних осіб, однак поряд з цим зменшуються гарантії матеріального забезпечення непрацездатних осіб, в тому числі пенсіонерів.

Пенсійне забезпечення як елемент соціальної політики України перебуває в авангарді соціальних реформ. Їх нагальність, складність та

дискусійність є природними умовами правової, економічної, суспільно-політичної дискусії. Аналізуючи реформування пенсійного законодавства, не можна оминати увагою також діалектику теорії пенсійного забезпечення. Очевидно, що для створення ефективного та справедливого пенсійного законодавства не останнє місце займають досягнення теорії пенсійного забезпечення загалом, а також теорії пенсійних правовідносин зокрема.

Удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення потребує вироблення наукових підходів до визначення теоретичних засад загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, наукового осмислення правових відносин, що виникають у цій сфері, правового статусу суб'єктів, визначення об'єкта цих правовідносин тощо. Актуальність дослідження проблематики зумовлена відсутністю комплексного наукового дослідження системи загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, принципів, правовідносин, які виникають у цій сфері, статусу їх суб'єктів та інших актуальних питань, що потребують свого висвітлення [162].

Проблеми пенсійного забезпечення завжди були в центрі уваги соціологів, політологів, філософів, економістів. Методологічні та прикладні питання проблеми соціального захисту населення та його залежності від розвитку та інституціоналізації економіки в цілому ставали предметом досліджень української наукової школи, значний внесок у формування якої зробили А. Бабенко [9], Б. Зайчук, Е. Лібанова [143], І. Оклей [162], Л. Ткаченко [239], М. Шумило [260] та ін.

У контексті забезпечення системних підходів до організації та проведення пенсійної реформи на особливу увагу заслуговує проблема удосконалення права на пенсійне забезпечення як одного з найбільш фундаментальних соціальних прав.

За своєю правовою суттю право на пенсійне забезпечення впливає зі змісту конституційного права на соціальний захист. Як доречно наголошує професор С. М. Прилипко, поряд із тим, що це право визнається фундаментальним, водночас воно є найбільш проблематичним серед соціальних конституційних прав [178, с. 9]. Це ж стосується права на пенсійне забезпечення, яке є одним із найбільш складних та дискусійних соціальних прав з огляду на такі чинники: 1) відсутність єдиних підходів до законодавчого розуміння сутності, ознак; 2) неререформованість системи пенсійного забезпечення; 3) недосконалість законодавчо визначених джерел фінансування пенсійного забезпечення; недоступність механізмів правового забезпечення; 4) ускладненість правових механізмів його реалізації, гарантування та правової охорони; 5) складність, суперечливість та недосконалість пенсійного законодавства; 6) відсутність дієвого державного нагляду та громадського контролю з питань його дотримання.

Доречно наголосити, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає, що законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування, цього Закону, закону про недержавне пенсійне забезпечення, законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів із пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Також виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: види пенсійного забезпечення; умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення; умови, норми та порядок пенсійного забезпечення; організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення. Отже, право на пенсійне забезпечення ускладнене відсутністю системної законодавчої регламентації, оскільки базові закони з цих питань мають переважно суперечливий та неузгоджений характер [87; 260]. Крім того, в умовах сьогодення в Україні спостерігається тенденція до звуження права на пенсійне забезпечення, зокрема, через відміну окремих професійних (спеціальних) пенсій, обмеження прав працюючих пенсіонерів, запровадження оподаткування пенсій тощо [181; 182; 183; 189; 195; 197]. З позицій сьогодення удосконалення права на пенсійне забезпечення має розглядатися через призму пенсійної реформи та формування новітнього законодавства у цій царині [224].

Пенсійна система України заснована у 2004 р. і включає в себе правовідносини з формування, призначення й виплати пенсій за трирівневою системою.

У словниках-довідниках поняття «система» трактується так: 1) значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів, що становлять певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, зумовлений планомірним, правильним розміщенням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; 3) форма, спосіб організації чого-небудь; 4) те, що стало звичним, регулярним [23, с. 1320; 235, с. 628]; внутрішньо впорядкована структура елементів, яка становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов'язкових для певної галузі; сукупність способів дій (метод). Система – тільки та сукупність вибірково залучених елементів, у яких взаємодія та взаємовідносини набувають характеру взаємо – сприйняття діяльності елементів на отримання визначеного корисного результату (мети або цілей функціонування системи). Саме мета або запрограмований результат виступають як системоутворюючий фактор [47, с. 338].

Пенсійна система інтегрує в собі певні підсистеми. Тому вважаємо слушним трактування М. Б. Ріппи, що ця система є складним комплексом інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких здійснюється формування пенсійних фондів і створюються умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення [206].

Існують інші визначення пенсійної системи. Так, на думку Н. А. Волгіна [28, с. 723], пенсійна система – це сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, які мають за мету надання матеріального забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством.

На думку Л. Г. Стожок, пенсійна система являє собою складний організм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні і правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [233].

Слід зазначити, що деякі дослідники кваліфікують пенсійну систему як механізм, який забезпечує збирання, облік внесків і виплату пенсій. Зокрема, М. Захаров пенсійну систему трактує як комплексну систему, що регулює [65, с. 421]:

- формування відповідних пенсійних фондів, за рахунок яких виплачуються пенсії та здійснюються інші пенсійні виплати,
- матеріальне забезпечення громадян пенсіями й іншими виплатами;
- управління й організацію пенсійного забезпечення.

В. Куценко визначає пенсійну систему як складову частину державного соціального забезпечення, механізм, покликаний забезпечити ефективне функціонування одного з секторів соціальної сфери суспільства [133, с. 26].

Коли йдеться про пенсійну систему, мається на увазі система, що функціонує в тій чи іншій державі. Тож, визначаючи поняття пенсійної системи, необхідно додавати державу, у якій функціонує така система (наприклад, пенсійна система України). Пенсійну систему держави розглядають як економічний механізм страхування гарантованого і стабільного рівня життя людей похилого віку та осіб, які втратили працездатність. Основний сенс функціонування цієї системи здійснюється через державні механізми регулювання [19, с. 27; 239, с. 17].

Таким чином, пенсійна система – комплексний багатокомпонентний соціальний інститут, який об'єднує економічні, соціальні і правові інститути (підсистеми) для забезпечення переважно осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості. Характерними рисами цієї системи є багатoeлементність, ієрархічність, цілісність [136, с. 295].

Пенсійна система за своєю структурою та змістом являє собою складний комплекс інститутів, відносин та механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення. В більшості країнах вона включає кілька елементів: державну пенсійну систему, обов'язкову накопичувальну систему, професійні пенсійні та додаткові накопичувальні програми [28, с. 307].

Для розробки ефективної моделі розвитку пенсійної системи необхідно виокремити основні її складові: соціальну пенсію, яка надається незалежно від наявності та величини трудового внеску після досягнення певного віку;

трудова пенсія, яка призначається і виплачується відповідно до суми страхових внесків і трудового стажу; додаткову пенсію, яка забезпечується за рахунок додаткових внесків роботодавця та/або найманого працівника [136, с. 295].

Пенсійна система відіграє велику роль у соціальному і суспільно-політичному житті держави, у фінансово-бюджетній системі країни, значно впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів у регіональному і галузевому аспектах, а також на стабільність усієї фінансової системи держави [136, с. 295].

Складність структури пенсійної системи потребує класифікації її форм. Це важливо як з теоретичного, так і з практичного погляду. Точніше можна класифікувати пенсійну систему не шляхом виокремлення її складових елементів, а за допомогою таких чинників: а) континент охопленого пенсійним забезпеченням населення; б) умови, необхідні для отримання права на пенсію; в) принципи і джерела фінансування. Також можна виділити дві основні моделі пенсійної системи: універсальну (національну) систему пенсійного забезпечення і системи, побудовані за страховим принципом (страхові). Спосіб фінансового забезпечення є принциповим моментом, за яким розрізняються пенсійні системи [136, с. 295].

Пенсійні системи класифікують за такими критеріями: 1) організаційно-правовим становищем (державне та недержавне страхування); 2) юридичним статусом (обов'язкове страхування; добровільне страхування); 3) організаційними формами (професійне страхування; територіальне страхування; корпоративне страхування); 4) страховими ризиками (хвороба; старість, інвалідність, професійні захворювання тощо) [136, с. 296].

Побудова пенсійної системи має важливе значення, оскільки дає змогу встановлювати, як розподіляються ризики між складовими пенсійної системи. Перехід від системи фіксованих виплат до системи фіксованих внесків трансформує всю систему розподілу ризиків у фінансовому, соціальному і демографічному плані. З одного боку, знижується ризик для самої системи, а з другого – підвищується ризик для отримувачів пенсій. Вчені вважають, що системи з фіксованими внесками являють собою компроміс між високим рівнем накопичень, більш пізнім виходом на пенсію і низьким рівнем пенсійного забезпечення. Отже, нова соціальна політика трансформує основні принципи і дієвість пенсійних систем у такому вигляді, в якому вони були до 1991 р. Пенсійна система України залишається складною та непрозорою, як з погляду юридичного регулювання, так і з погляду організації фінансових потоків. Незважаючи на певні кроки щодо розмежування пенсійних програм за джерелами фінансування, в міжбюджетних відносинах Пенсійного фонду та державного бюджету чимало плутанини та неоднозначності [238].

Основною категорією пенсійної системи є пенсії. У словнику іноземних слів наводиться таке визначення: «...пенсія (латин. pensio – платіж) – періодична, зазвичай щомісячна, грошова виплата – форма матеріального забезпечення громадян» [160, с. 486]. За визначенням Р.

Далімова, «пенсія – це сума грошових виплат, одержувана громадянином після припинення ним трудової діяльності» [44, с. 32].

Новий енциклопедичний словник стосовно тлумачення поняття «пенсія» замість слова «виплата» вживає поняття «забезпечення». Тобто «пенсія – грошове забезпечення, одержуване індивідом з пенсійних та інших фондів після закінчення ним роботи, із досягненням пенсійного віку або в інших випадках, передбачених законом» [160, с. 893].

Затверджений урядом бюджет Пенсійного фонду на 2018 рік становить 384 млрд грн, за рахунок єдиного соціального внеску його доходи можуть становити близько 242,5 млрд. грн., тобто, по суті, дефіцит, що має бути покритий за рахунок Державного бюджету, становить 241,5 млрд грн [143]. При цьому чисельність осіб пенсійного віку становить близько 22,5 млн. [162]. І очевидним є те, що з огляду на реальну ситуацію у державі, низку внутрішніх та зовнішніх чинників, чисельність учасників пенсійного забезпечення збільшуватиметься.

За своєю правовою суттю право на пенсійне забезпечення впливає зі змісту конституційного права на соціальний захист. Як доречно наголошує С. М. Прилипко, поряд із тим, що це право визнається фундаментальним, водночас воно є найбільш проблематичним серед соціальних конституційних прав [178, с. 9]. Це ж стосується права на пенсійне забезпечення, яке є одним із найбільш складних та дискусійних соціальних прав з огляду на такі чинники: 1) відсутність єдиних підходів до законодавчого розуміння сутності, ознак; 2) нереформованість системи пенсійного забезпечення; 3) недосконалість законодавчо визначених джерел фінансування пенсійного забезпечення; недоступність механізмів правового забезпечення; 4) ускладненість правових механізмів його реалізації, гарантування та правової охорони; 5) складність, суперечливість та недосконалість пенсійного законодавства; 6) відсутність дієвого державного нагляду та громадського контролю з питань його дотримання. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [189] передбачає, що законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, цього Закону, закону про недержавне пенсійне забезпечення, законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів із пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні. Також виключно законами про пенсійне забезпечення визначаються: види пенсійного забезпечення; умови участі в пенсійній системі чи її рівнях; пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на отримання пенсійних виплат; джерела формування коштів, що спрямовуються на пенсійне забезпечення; умови, норми та порядок

пенсійного забезпечення; організація та порядок здійснення управління в системі пенсійного забезпечення. Отже, право на пенсійне забезпечення ускладнене відсутністю системної законодавчої регламентації, оскільки базові закони з цих питань мають переважно суперечливий та неузгоджений характер. Крім того, в умовах сьогодення в Україні спостерігається тенденція до звуження права на пенсійне забезпечення, зокрема, через відміну окремих професійних (спеціальних) пенсій, обмеження прав працюючих пенсіонерів, запровадження оподаткування пенсій тощо [151, с. 95–96]. З позицій сьогодення удосконалення права на пенсійне забезпечення має розглядатися через призму пенсійної реформи та формування новітнього законодавства у цій царині.

Як зазначила М. Мицай, право на пенсійне забезпечення – це системний, комплексний вид права на соціальний захист особи, що включає можливість матеріальної підтримки особи за рахунок джерел пенсійного забезпечення, у разі досягнення встановленого законом віку, інвалідності, втрати годувальника, з інших визначених законом та/або договором обставин, на умовах та у порядку передбаченому чинним законодавством України. Основними ознаками права на пенсійне забезпечення є наступні: основоположний вид права на соціальний захист; передбачає матеріальне забезпечення особи разі досягнення встановленого законом віку, інвалідності, втрати годувальника, з інших визначених законом та/або на підставі договору; матеріальне забезпечення у вигляді пенсії провадиться у системі державного, недержавного та професійного пенсійного забезпечення, пенсійного страхування; гарантується за рахунок коштів Пенсійного фонду України та/ або інших спеціальних джерел; включає специфічні механізми щодо реалізації, гарантування та правової охорони; передбачає специфічний об'єкт – пенсія; передбачає специфічний суб'єктний склад: правомочні та уповноважені особи; включає рівень матеріального забезпечення, як правило, на рівні не нижче прожиткового мінімуму; максимальний рівень пенсійного забезпечення, як правило, не перевищує десять прожиткових мінімуму для непрацездатних осіб; підлягає специфічному правовому захисту відповідно до закону [151, с. 97].

Можна говорити про подвійність пенсійного забезпечення. Поряд із розподілом залежно від кількості та якості минулої праці відбувається також розподіл відповідно до потреб громадян, а пенсійне забезпечення, ґрунтуючись на законі про працю, має характер розподілу за витратами за минулу працю. Враховуючи подвійність пенсійного забезпечення, можна дійти висновку, що існують відмінності між пенсією та іншими виплатами соціального характеру:

- пенсії встановлюються з настанням ситуацій, що дають на це право;
- пенсія визначається з урахуванням величини і характеру трудового внеску працівника;
- пенсія встановлюється тільки у грошовій формі, як частина відкладеної заробленої плати, і виплачується конкретному громадянину;

– пенсія призначається довічно і переглядається тоді, коли з'являються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності [20, с. 92].

Поняття пенсійного забезпечення не ідентичне за значенням поняттю пенсійної системи. Пенсійне забезпечення – це процес матеріальної підтримки індивіда, безпосередньо пов'язаний з його трудовою діяльністю, терміни та умови якого залежать від розміру заробітної плати, стажу роботи, умов праці та ін. (таблиця). Крім того, слід враховувати, що пенсійне забезпечення ґрунтується на економічних інтересах різних поколінь з різними рівнями доходів і рівнями розвитку [20, с. 96].

Поряд із розподілом залежно від кількості та якості минулої праці відбувається також розподіл відповідно до потреб громадян, а пенсійне забезпечення, ґрунтуючись на законі про працю, має характер розподілу за витратами за минулу працю. Враховуючи подвійність пенсійного забезпечення, можна дійти висновку, що існують відмінності між пенсією та іншими виплатами соціального характеру: пенсії встановлюються з настанням ситуацій, що дають на це право; пенсія визначається з урахуванням величини і характеру трудового внеску працівника; пенсія встановлюється тільки у грошовій формі, як частина відкладеної заробленої плати, і виплачується конкретному громадянину; пенсія призначається довічно і переглядається тоді, коли з'являються додаткові відомості про участь пенсіонера у трудовій діяльності [20, с. 91–92].

Пенсійне забезпечення України відповідно до ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [189] складається із трьох рівнів: перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі – солідарна система), що базується на засадах солідарності та субсидування і здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом; другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі – накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом; третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [230, с. 146; 260, с. 199].

Якщо розглядати пенсійне забезпечення як економічну категорію, то його можна охарактеризувати як сукупність економічних відносин з приводу нагромадження й розподілу в грошовій формі продукту, необхідного для задоволення потреб непрацездатних громадян суспільства. Суб'єктами таких відносин виступають: держава; члени суспільства, які працюють;

підприємства та організації, що відраховують пенсійні внески; пенсіонери – члени суспільства, які не працюють [20, с. 95].

Засоби пенсійного забезпечення формуються за рахунок спеціальних позабюджетних фондів, метою яких є організація збирання коштів та фінансування виплат пенсій. Якщо ці фонди мають достатньо фінансових можливостей для забезпечення стабільного фінансування пенсійних виплат, то йдеться про внутрішнє фінансове забезпечення пенсійного фонду. Якщо для фінансування пенсійних виплат залучаються додаткові джерела, то можна говорити про змішане фінансове забезпечення [260, с. 94].

Структурна характеристика пенсійного забезпечення дозволяє виявити джерела фінансування пенсій.

Державна солідарна пенсійна система має три джерела:
відрахування із заробітної плати працівників;
обов'язкове відрахування з фонду заробітної плати;
державні дотації.

Накопичувальна пенсійна система має такі джерела фінансування:
обов'язкові або добровільні внески працівників;
доходи від інвестицій пенсійних накопичень.

Приватні накопичувальні пенсійні фонди формуються за рахунок:
відрахувань у вигляді внесків працівників;
відсотків від капіталізації внесків;
перекидання коштів з інших фондів за бажанням працівника [20, с. 95].

У ст. 3 Закону України «Про пенсійне забезпечення» визначено перелік суб'єктів системи пенсійного забезпечення [199]. Зокрема, суб'єктами солідарної пенсійної системи є: застраховані особи, а в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи; організації-страхувальники; пенсійний фонд; уповноважений банк; організації, підприємства, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

До суб'єктів системи накопичувального пенсійного забезпечення належать: громадяни, від імені та на користь яких здійснюється нагромадження страхових внесків та інвестування коштів; організації, підприємства, установи та фізичні особи, які здійснюють перерахування страхових внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення; накопичувальний фонд; недержавні пенсійні фонди; юридичні особи, яким доручено здійснювати адміністративне управління накопичувальним фондом, недержавними пенсійними фондами та їхніми активами; зберігач; страхові організації [20, с. 97].

Для позначення системи відносин, що виникають у процесі формування пенсійних накопичувань, їх інвестування, призначення та виплати накопичувальної частини трудових пенсій, слід застосовувати термін «накопичувальний механізм у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні», оскільки термін «механізм» дозволить позначати як статичні елементи (структуру), так і динамічні, тобто процес розвитку відповідних правовідносин. Накопичувальний механізм у загальнообов'язковому пенсійному страхуванні – це сукупність відносин, що

виникають у рамках системи загальнообов'язкового пенсійного страхування між страхувальниками, страховиком (Накопичувальним фондом), застрахованими особами, а також учасниками інвестиційного процесу з метою створення за допомогою сплати страхових внесків з наступним інвестуванням фінансової основи для виконання зобов'язань страховика по виплаті застрахованим особам накопичувальної частини трудової пенсії [162, с. 12–13].

Жоден інший вид соціального забезпечення не відрізняється такими масштабами, як пенсії. Пенсія міцно увійшла в наш побут як форма, вид або спосіб матеріального забезпечення в разі непрацездатності. Нині необхідна робота зі створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, необхідних для запровадження другого рівня пенсійної системи. Цю систему може бути запроваджено після досягнення бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду України [20, с. 96].

Таким чином, право на пенсійне забезпечення – це системний, комплексний вид права на соціальний захист особи, що включає можливість матеріальної підтримки особи за рахунок джерел пенсійного забезпечення, у разі досягнення встановленого законом віку, інвалідності, втрати годувальника, з інших визначених законом та/або договором обставин, на умовах та у порядку передбаченому чинним законодавством України. Основними ознаками права на пенсійне забезпечення є наступні: основоположний вид права на соціальний захист; передбачає матеріальне забезпечення особи разі досягнення встановленого законом віку, інвалідності, втрати годувальника, з інших визначених законом та/або на підставі договору; матеріальне забезпечення у вигляді пенсії провадиться у системі державного, недержавного та професійного пенсійного забезпечення, пенсійного страхування; гарантується за рахунок коштів Пенсійного фонду України та/або інших спеціальних джерел; включає специфічні механізми щодо реалізації, гарантування та правової охорони; передбачає специфічний об'єкт – пенсія; передбачає специфічний суб'єктний склад: правомочні та уповноважені особи; включає рівень матеріального забезпечення, як правило, на рівні не нижче прожиткового мінімуму; максимальний рівень пенсійного забезпечення, як правило, не перевищує десять прожиткових мінімуму для непрацездатних осіб; підлягає специфічному правовому захисту відповідно до закону [151, с. 98].

На сучасному етапі розвитку України пенсійне забезпечення є одним із найактуальніших питань в державі. Це пов'язано із кризою пенсійного забезпечення. До основних причин незадовільного пенсійного забезпечення відносяться: неспроможність існуючої солідарної системи забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів; низький рівень заробітної платні; демографічна причина – рівень старіння населення України [52, с. 254]. Так, за прогнозами Міжнародного центру перспективних досліджень (за умов збереження сучасного пенсійного віку) в середині нашого століття на 1000 осіб працездатного віку припадатиме близько 900 пенсіонерів. А якщо

збережеться нинішня практика надання пільгових пенсій і вік виходу на пенсію та підтвердяться прогнози щодо очікуваного рівня безробіття, то вже в середині 20-х років нинішнього століття кількість пенсіонерів дорівнюватиме кількості працюючих, а в 40-х роках перевищить її [169].

Головними тенденціями удосконалення права на пенсійне забезпечення є наступні: 1) розробка стратегії щодо комплексної пенсійної реформи як базисної складової реформування системи соціального захисту; 2) розробка та запровадження системної пенсійної реформи на основі консолідації зусиль суспільства та держави; 3) посилення дієвості, ефективності та доступності реалізації права на пенсійне забезпечення та окремі його види; 4) підвищення ефективності системи пенсійного страхування, державного та недержавного пенсійного забезпечення; 5) запровадження дієвої системи пенсійних гарантій через посилення ефективності прожиткового мінімуму відповідно до рівня життя людей пенсійного віку; 6) інституційна взаємодія уповноважених органів державної влади, інститутів громадянського суспільства з питань законодавчої регламентації права на пенсійне забезпечення; 7) розробка та ухвалення Пенсійного кодексу як наслідок пенсійної реформи; 8) запровадження постійного моніторингу дотримання законодавства про пенсійне забезпечення; 9) запровадження дієвих механізмів державного нагляду та громадського контролю за дотриманням законодавства про пенсійне забезпечення [151, с. 99].

Основними напрямками удосконалення пенсійного забезпечення в Україні має стати досягнення таких результатів: зниження рівня безробіття шляхом створення нових робочих місць; підвищення розміру заробітної плати та інших доходів населення; зниження соціального навантаження; розроблення заходів, які сприяли б призупиненню «тінізації» заробітної плати, у тому числі доходів населення, приховування її від оподаткування; введення трирівневої пенсійної системи; економічне виховання молоді та населення працездатного віку щодо запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування, визначення його переваг для кожного громадянина [236].

1.2. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення як об'єкт кримінологічного дослідження

Результати кримінологічних досліджень та дані правоохоронної практики свідчать про те, що розвиток ринкових відносин супроводжується криміналізацією економіки, зростанням злочинності, у тому числі й у сфері службової діяльності. З кожним роком збільшується число громадян, які порушують правопорядок, знижується критичність оцінок антигромадської діяльності. Тому ефективна організація боротьби зі злочинністю, зокрема, у сфері пенсійного забезпечення, ефективна запобіжна діяльність їй, можливі

тоді, коли є повне й чітке уявлення про саму злочинність, про її масштаби та детермінанти.

У зв'язку з цим кримінологічний аналіз злочинності у пенсійній системі повинен базуватися на достовірних даних. Якщо статистика не відображає повної картини злочинності, а практично у зрозумілій формі це неможливо, то необхідно мати уявлення про латентну її частину. Залежно від співвідношення облікованої та латентної частин злочинності можуть змінюватися стратегія і тактика боротьби з нею.

У процесі проведення даного дослідження ми переконалися у тому, що дуже важко, якщо взагалі можливо, уявити об'єктивну, достовірну картину злочинності у сфері пенсійного забезпечення. Проте з урахуванням досвіду своєї особистої тривалої роботи у цій сфері піддано аналізу документальні джерела та соціологічні опитування.

За останні роки кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері пенсійного забезпечення, мають стійкий кримінологічний вплив на динаміку та структуру злочинності в цілому. Це свідчить про сформовану криміногенну ситуацію у сфері яка досліджується та визначається, як показують дослідження, наступними критеріями:

- сукупністю виявлених кримінальною статистикою різних форм розкрадань державного та громадського майна, отриманням неправомірної вигоди, зловживанням посадовими повноваженнями та ін.;

- наявністю значної кількості латентної економічної злочинності, невідомої правоохоронним органам;

- появою викликаних реформою нових форм економічної поведінки, що у суспільній свідомості розцінюються не просто як небажані, але й небезпечні і потребують заборони, у тому числі під страхом кримінальної відповідальності.

Кримінальна ситуація у сфері пенсійного забезпечення загострюється корумпованістю цієї системи, неповним кримінологічним аналізом й кримінально-правовою характеристикою через відсутність єдиного статистичного обліку кримінальних правопорушень, вчинених щодо бюджетних коштів в цілому і соціального призначення, зокрема.

Інформаційне забезпечення наукової організації запобігання кримінальним правопорушенням залежить від налагодженості реєстрації та обліку не тільки кримінальних правопорушень, але й усіх «фонових» явищ, які є їх передумовами та сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

З цією метою в ході дослідження нами вивчені матеріали перевірок, ревізій, звіти працівників досліджуваної сфери, проаналізовані кримінальні правопорушення (розслідувані та направлені до суду, припинені за різними обставинами) у сфері пенсійного забезпечення за останні десять років, проведено анкетування серед працівників пенсійної системи і пенсіонерів, що сприяло виявленню факторів, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, спрямованих на порушення відносин у сфері пенсійного забезпечення, встановлення особливостей особи злочинця, пропозицією

конкретних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у даній сфері.

Для систематизації отриманої інформації і для визначення стану і динаміки злочинності, за структурою кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення нами розподілені на такі групи:

1. *Посадові (службові) кримінальні правопорушення, тобто ті, що вчиняються посадовими особами у сфері пенсійного забезпечення: ст. 175 (Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат), ст. 190 (Шахрайство), ст. 191 (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ст. 364 (Зловживання владою або службовим становищем), ст. 366 (Службове підроблення), ст. 367 (Службова недбалість), ст. 368 (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою);*

2. *Кримінальні правопорушення, вчинені особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами): ст. 190 (Шахрайство), ст. 358 (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів); ст. 369 (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі).*

Злочинність у сфері пенсійного забезпечення – це обумовлене особливостями соціальних умов явище, що виражається у протиправній поведінці службових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, і інших підприємств, установ і організацій (у стадії підготовки документів для подання до призначення, перерахунку пенсії), а також окремих громадян, які претендують на неадекватне отримання пенсії або збільшення її розміру. Значне переважання кількості складів службових кримінальних правопорушень, у порівнянні з складами кримінальних правопорушень, які вчиняються претендентами на отримання пенсії або незаконне збільшення її розміру, не означає, що на практиці їх мало [228, с. 153].

Особливістю злочинності у даній сфері є те, що заради виконання задуманого громадянин провокує і «втягує» у реалізацію свого задуму посадових осіб, при цьому не тільки органів, які здійснюють пенсійне забезпечення. Зокрема, з метою незаконного отримання пенсії до досягнення загальновстановленого пенсійного віку окремі громадяни (у більшості випадків – незаконно) отримують у відповідних органах (надаючи фіктивні архівні довідки) нові паспорти зі зміною фактичної дати народження, збільшуючи на кілька років свій вік (факт і підстава зміни року народження не стають відомі органам, що здійснюють пенсійне забезпечення). Оскільки паспорт є документом, що посвідчує особу та вік заявника, в подальшому з його урахуванням призначається пенсія. В основному, на практиці такі факти виявляються за заявами осіб, які знають про правильну дату народження конкретного громадянина.

Останнім часом відзначається зростання кримінальних правопорушень з боку осіб, які потребують пенсійного забезпечення, і шляхом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі. Причому такі

дії частіше провокуються пенсіонерами, які намагаються збільшення розміру пенсії. Нерідкі випадки створення посадовими особами та іншими працівниками органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, ситуацій, що змушують пенсіонерів до надання неправомірної вигоди (вчасно не призначають пенсію, виплату пенсії здійснюють у зниженому розмірі).

Одним із суб'єктів пенсійних правовідносин завжди є службова особа як органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, так і підприємств, установ, організацій, зайнятих видачею документів для призначення або перерахунку пенсій. Це означає, що значна частина кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення відноситься до категорії службових кримінальних правопорушень. І вибіркові дослідження підтверджують, що серед кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення на першому місці знаходяться службові кримінальні правопорушення, число яких за період з 2010 по 2019 роки збільшилася у три рази, хоча статистика далеко не відображає справжні розміри такої злочинності [32; 46; 53; 129; 130; 191; 232].

Згідно з ч. 18 ст. 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [189] посадові особи суб'єктів солідарної системи та накопичувальної системи пенсійного страхування, винні в порушенні законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом.

До найбільш поширених службових кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення (до 60 % усіх виявлених кримінальних правопорушень) відноситься службове підроблення (ст. 366 КК України). Дане кримінальне правопорушення посягає на нормальну діяльність державних органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, істотно порушує інтереси державної служби.

Управлінська діяльність у досліджуваній сфері нерідко пов'язана з оформленням та видачею різного роду актів, що створюють певні юридичні наслідки.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують правильну (належну) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, а також їх службових осіб у частині поводження з офіційними документами, додатковими факультативними безпосередніми об'єктами – права та свободи людини і громадянина, відносини власності тощо [216, с. 385].

Предмет кримінального правопорушення офіційний документ. Під офіційним документом слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються

повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [108].

Для того, щоб той чи інший акт був визнаний документом та мав статус офіційного, він повинен відповідати певним ознакам:

- 1) документ повинен містити певну інформацію (відомості, дані тощо);
- 2) така інформація має бути зафіксована у тій чи іншій формі (письмовій, цифровій, знаковій) і мати певні реквізити (бланк, печатку, штамп, голограму), які передбачені законом чи іншим нормативним актом;
- 3) інформація повинна бути зафіксована на відповідному матеріальному носії (папері, дискеті, диску, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці тощо) з метою її зберігання, використання або розповсюдження;
- 4) документ має бути складений, засвідчений, виданий чи розповсюджений в інший спосіб службовою особою від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань, а також підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності;

5) офіційним згідно зі ст. 366 КК є лише такий документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які породили чи здатні породити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [29, с. 24; 55, с. 94].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [188]. Юридична сила та, відтак, офіційний характер електронного документа не може бути заперечені виключно через те, що він має електронну форму. Проте, юридично значущим інструментом та, водночас, реквізитом, що забезпечує таку ознаку електронного документу, як офіційність, є електронний цифровий підпис.

З правової точки зору електронний цифровий підпис – це засіб ідентифікації особи та інструмент посвідчувальних дій, який за значенням прирівнюється до власноручного в разі виконання технічних умов,

визначених законом. З фізичної ж – він є унікальним електронним кодом, за допомогою якого підтверджується цілісність та юридична сила електронного документа, а також однозначно ідентифікується особа, яка його підписала. Таким чином, електронний цифровий підпис підтверджує незмінність редакції документа, а у випадку внесення до документа навіть найнезначніших коригувань засвідчує, що такий документ уже не має юридичної сили [141, с. 6–10].

Отже, предмет службового підроблення має тенденцію до трансформації. Наразі є потреба у запровадженні до законодавства про кримінальну відповідальність поняття «офіційний електронний документ» з його відповідним тлумаченням у примітці до ст. 358 КК України.

З об'єктивної сторони службове підроблення (ч. 1 ст. 366 КК України) може полягати у таких чотирьох діях.

Складання завідомо неправдивих офіційних документів – повне виготовлення документа, який містить інформацію, що не відповідає дійсності, при цьому форма та реквізити такого документа відповідають необхідним вимогам (тобто бланк, захисні елементи, печатка, підпис, серія, номер тощо є справжніми). Прикладами такої форми службового підроблення можуть бути внесення у справжній бланк, який має відтиск печатки і підпис, неправдивих відомостей про фактичне використання сировини та матеріалів, або заповнення офіційного бланка квитанції, де начебто фіксується прийняття банком від особи готівки на певну суму, якої насправді не отримано. Отже складання завідомо неправдивих офіційних документів передбачає створення документів, оформлених начебто коректно, у відповідності з усіма вимогами і правилами, але при цьому повністю фальшивих (сфабрикованих), оскільки внесені до справжніх офіційних документів відомості за своїм змістом абсолютно не відповідають дійсності [153, с. 866–867].

Так наприклад, *працюючи головним бухгалтером районного управління соціального захисту населення гр-ка Н, увійшла з начальником у злочинну змову і виписала підроблені пенсійні доручення та особові рахунки для подальшого отримання по ним пенсійних коштів та їх привласнення. Н., також увійшовши в злочинну змову з начальником Управління соціального захисту населення, виплачувала гроші за підробленими документами за певну грошову винагороду* [98]

Видача завідомо неправдивих офіційних документів – це надання фізичним або юридичним особам такого документа, зміст якого повністю або частково не відповідає дійсності та який був складений або службовою особою, яка його видала, або іншою службовою особою. Видача неправдивого документа матиме місце і тоді, коли документ був складений приватною особою, але потім засвідчений службовою особою і виданий нею іншим фізичним чи юридичним особам від імені тієї організації, яку ця службова особа представляє. Такий вид службового підроблення у сфері пенсійного забезпечення не зустрічався [177].

Внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей означає включення інформації, яка повністю або частково не відповідає дійсності, до офіційного документа, форма та всі реквізити якого відповідають необхідним вимогам (наприклад, унесення неправдивих відомостей у пенсійну базу даних). Цей вид службового підроблення полягає у невідповідності відомостей дійсності, перекрученні та спотворенні змісту фактів, які мають юридичну силу і посвідчуються цими документами. Натомість сам і підроблений офіційний документ може бути зовнішньо оформлений правильно і мати всі реквізити справжнього документи, заповнені в установленому порядку з дотриманням правил їх внесення до документа та посвідчення їх справжності. Якщо порушення встановленого порядку заповнення реквізитів офіційного документа не пов'язане зі спотворенням, перекрученням та фальсифікацією змісту фактів, що ним посвідчуються (наприклад, заповнення їх неналежною особою), то йдеться про порушення службових функцій, яке, за наявності для цього підстав, може кваліфікуватися як зловживання службовим становищем чи перевищення службових повноважень працівником правоохоронного органу [93, с. 490].

Наприклад, у 2017 році в органи соціального захисту населення громадянка Р. надала документи для призначення пільгової пенсії за нормами ст.ст. 13, 14, 100 Закону України «Про пенсійне забезпечення» на 10 років раніше загальновстановленого віку, тобто у віці 45 років. Рішення про призначення пенсії було прийнято, і до оформлення виплати пенсії документи направлені до відповідного відділу Міністерства для перевірки обґрунтованості прийнятого рішення. При ретельному аналізі документів було встановлено, що в період, коли громадянка Р. нібито працювала на Криворізькому агрегатному заводі, за паспортними даними була прописана і проживала в м. Донецьку Ці та інші (народження дітей в м. Донецьку) протиріччя викликали сумніви в достовірності наданих для призначення пенсії документів. При перевірці на заводі факт її роботи не підтвердився, і матеріали були направлені до прокуратури м. Кривий Ріг для реагування на факт умисної видачі недостовірних документів, за якими відомості внесено до ЄРДР [107].

Інше підроблення офіційних документів являє собою повну або часткову зміну змісту чи реквізитів документа, однак не за допомогою внесення до нього неправдивих відомостей, а шляхом виправлень, підчищень, дописок, витравлювань чи використання інших подібних способів. Такий вид службового підроблення є своєрідним антиподом внесення до документа неправдивих відомостей, оскільки в цьому випадку до документа не вносяться неправдиві відомості, а виправляються або знищуються відомості, що вже є у ньому та відповідають дійсності [109; 156].

Слід зазначити, що поняття «підроблення документів», яке вживається у диспозиції ч. 1 ст. 366 КК України, не збігається за змістом із поняттям «підроблення документа», вжитим законодавцем у диспозиціях ч.ч. 1 та 2 ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи

використання підроблених документів, печаток, штампів» КК України, хоча ця стаття є загальною нормою щодо норми, сформульованої у ст. 366 КК України [155, с. 411].

У ст. 366 КК України як самостійні дії передбачено внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, що є одним із видів підроблення документів. Складання завідомо неправдивих офіційних документів також є нічим іншим, як їх підробленням. Якщо кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 366 КК України, має формальний склад, тобто вважається закінченим з моменту вчинення службовою особою перелічених у цій нормі альтернативних дій, а кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 тієї ж статті, – склад із так званими похідними наслідками (матеріальний), то для ст. 358 КК України останні взагалі не характерні (формальний склад).

Стаття 366 КК України, на відміну від 358 КК України, не передбачає відповідальності за використання завідомо підроблених документів, тому їх використання як службовою особою, котра їх підробила, так і будь-якою іншою особою може кваліфікуватися за ч. 4 ст. 358, оскільки предметом передбаченого нею кримінального правопорушення можуть бути не лише документи, підроблення яких утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого частинами 1 чи 2 цієї статті, а й документи, підроблення яких утворює склади інших кримінальних правопорушень, у тому числі й передбаченого ст. 366 (за винятком випадків, коли використання певних підроблених документів утворює склади інших кримінальних правопорушень, які є спеціальними щодо складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 358 КК України).

Якщо службове підроблення є способом вчинення іншого кримінального правопорушення, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень – за ст. 366 і відповідною статтею КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення (наприклад, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем – ст. 191 КК України).

Внесення завідомо неправдивих відомостей в офіційні документи, які не є предметом службової діяльності службової особи, виготовлення таких документів без використання службового становища тягнуть відповідальність (за наявності інших необхідних ознак) за ст. 358 КК України.

Передбачене ст. 366 КК України кримінальне правопорушення є закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених у ній дій, незалежно від того, чи спричинили ці дії які-небудь наслідки і чи був використаний підроблений документ (формальний склад) [40, с. 398].

Суб'єктом службового підроблення може бути лише службова особа – як юридичної особи публічного права, так і юридичної особи приватного права (спеціальний суб'єкт).

На відміну від більшості складів кримінальних правопорушень проти державної влади, інтересів державної служби та служби в органах місцевого

самоврядування, суб'єктом службового підроблення може бути не тільки посадова особа, а й будь-який державний службовець і службовець органу місцевого самоврядування, який не виконує в державних або муніципальних органах організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Це пояснюється тим, що внесення в офіційні документи виправлень, які деформують їх справжній зміст, також може мати місце і на більш ранніх стадіях підготовки документів для призначення пенсії. Так, у жовтні 2015 р, під час перевірки фахівцями Мінпраці України у відділі освіти Сквирського району стану записів у трудових книжках вчителів шкіл, представлених для призначення пенсій за вислугу років, з 12 трудових книжок у 6 виявилися неправдиві відомості (записи про те, що вони – будучи піонервожатими – працювали вчителями за сумісництвом, не підтвердилися). Ці документи працівниками управління соціального захисту населення у 2007-2008 рр. були прийняті, по ним призначена і виплачувалась пенсії, що призвело до незаконної виплати пенсійних коштів на суму 48 тис. гривень [102].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає лише у прямому умислі. Винний достовірно знає, що він вносить в офіційні документи неправдиві відомості, і настільки ж свідомо робить інші дії, що становлять сутність підробки. При цьому він повинен керуватися корисливими чи іншими особистими мотивами.

При спотворенні статистичних та бухгалтерських звітів і поданні таких звітів до Міністерства соціальної політики в наявності закінчений склад службового підроблення, оскільки ця стаття не передбачає обов'язкового настання суспільно небезпечних наслідків. Заподіяна у таких випадках шкода виражається в тому, що внаслідок спотворень статистичної та бухгалтерської звітності, держава не отримує необхідних відомостей про чисельність пенсіонерів в країні, про суму необхідних для виплати їм пенсій. Відсутність таких відомостей перешкоджає проведенню правильної політики держави у соціальній сфері, а саме планувати можливі перерахунки пенсій, їх індексації та встановлення до пенсій компенсацій [228, с. 154].

Злочинне спотворення звітів заподіює також значної моральної шкоди суспільству. Здійснюваний керівниками обман держави рідко залишається невідомий підлеглим. При необережному внесенні у звітність перекручених відомостей відповідальності не настає. У таких випадках мова може йти про дисциплінарний проступок або про злочинну недбалість. Відповідальність за службове підроблення несуть посадові особи, на яких покладено обов'язок подання звітів і відповідальність за їх достовірність. Ними є начальник і головний бухгалтер управління соціального захисту населення. Складніше кваліфікувати кримінальне правопорушення, коли посадові особи, що спотворили державну звітність, пояснюють свої дії помилкою, допущеною при розрахунках, видаючи невірний результат за недбалість. Тому, вважаємо за доцільне у таких випадках визначити наявність або відсутність умислу, спрямованого на спробу обману вищих контролюючих органів.

Наступним найбільш поширеним кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення (20 %) є зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України).

Закон визначає зловживання посадовими повноваженнями як використання посадовою особою своїх службових повноважень всупереч інтересам служби, якщо це діяння було вчинено з корисливої або іншої особистої зацікавленості і спричинило істотне порушення прав і законних інтересів громадян або організацій або охоронюваних законом інтересів суспільства або держави [74, с. 39].

Об'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364 Кримінального кодексу) має три обов'язкові ознаки: діяння – використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, що полягає в певних діях або бездіяльності суб'єкта; наслідки, що виявляються в завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; причинний зв'язок між діянням і наслідками. Відсутність хоча б однієї із зазначених ознак свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364 Кримінального кодексу [153, с. 845].

Зловживання владою є вчинення службовою особою, яка постійно або тимчасово здійснює функції представника влади» умисного діяння з використанням своїх повноважень» якими вона наділена на підставі законів та інших нормативно-правових актів, всупереч інтересам служби. Зловживання службовим становищем – це, як правило, використання службових повноважень, пов'язаних із здійсненням (реалізацією) повноважень, якими службова особа наділена займаною посадою, всупереч інтересам служби [153, с. 845].

Разом з тим, як зазначає В. І. Борисов, зловживання службовим становищем матиме місце не лише при вчиненні службовою особою діяння в межах своєї компетенції, тобто діяння, пов'язаного з власними повноваженнями, але й у випадках, коли службова особа використала авторитет своєї посади, службові зв'язки, а також, можливість давати вказівки» рекомендації підпорядкованим організаціям і в силу свого службового становища могла контролювати їх виконання тощо [74, с. 49].

Під використанням влади чи службовою становища всупереч інтересам служби необхідно розуміти вчинення службовою особою таких порушень своїх службових обов'язків, які заподіюють істотну шкоду охоронюваним законом інтересам окремих громадян, державним, громадський інтересам або інтересам юридичних осіб [74, с. 50].

Безпосереднім об'єктом зловживання посадовими повноваженнями є нормальна діяльність публічного апарату управління пенсійної системи.

Зловживання посадовими повноваженнями характеризується наступними ознаками: 1) використання посадовою особою своїх службових повноважень всупереч інтересам служби, що виражалось у відповідних діях або бездіяльності суб'єкта; 2) настання наслідків у вигляді істотного

порушення прав і законних інтересів громадян, організації, суспільства, держави; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками [249, с. 67].

Наприклад, кримінальну справу, порушену за фактом незаконної виплати пенсії жителям смт. Цветково (ст. 364 ч. 1 КК України). Дане кримінальне правопорушення вчинено посадовою особою з використанням своїх повноважень всупереч інтересам служби з корисливою та іншої особистої зацікавленості і спричинило істотне порушення прав і законних інтересів суспільства і держави, що охороняються законом [97].

У теорії та на практиці існує думка, що зловживання може бути вчинено як шляхом дії, активного використання посадовою особою своїх повноважень, так і шляхом бездіяльності, коли посадова особа свідомо не виконує своїх обов'язків (непризначення законних пенсій до отримання винагороди), хоча при невиконанні посадовою особою обов'язків важко говорити про використання повноважень, скоріше це буде їх невикористання всупереч інтересам служби [218, с. 129].

На основі дослідження можна відзначити, що конкретні форми зловживання посадовими повноваженнями у даній сфері дуже різні. Це може бути незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах (наприклад, використання їх знань і навичок при будівництві особистих дач, ремонті квартир); примус працівників до написання недостовірних актів перевірок фактів роботи або довідок про заробітну плату; привласнення результатів праці підлеглих; використання службового становища з метою розв'язання особистих проблем; примус працівників оформляти незаконні рішення про призначення пенсій, вказувати неправильні розміри пенсій до виплати; незаконна передача з корисливих чи інших мотивів комерційним організаціям фінансів, призначених для виплати пенсій; нецільове використання бюджетних коштів, в тому числі так зване прокручування цих коштів в комерційних банках.

Суб'єктом зловживання посадовими повноваженнями є посадові особи. Кримінальне правопорушення вчиняється в основному з корисливою спрямованістю [92, с. 643].

З боку посадових осіб як органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, так і підприємств, установ та організацій, що видають документи для призначення пенсії поширеними є розкрадання і різного роду шахрайські операції. Це підтверджується показниками ревізій, проведених у 2017 році Міністерством соціальної політики України, у ході яких виявлено недоліки та порушення в організації діяльності управлінь соціального захисту населення міст та районів. Так, в Управлінні Пенсійного фонду України в м. Біла Церква за період з серпня 2014 року по жовтень 2015 року виявлено факти незаконного призначення пенсії та порушення вимог Закону України «Про пенсійне забезпечення» по 23 пенсійних справах з 89 перевірених (25,8 %), що призвело до переплати пенсійних коштів в сумі 180986 грн., у тому числі 150332 грн. через призначення без відповідної підстави двох пенсій на одного одержувача, 4240 грн. – порушення терміну призначення пенсії [103].

Чимало фактів подання до органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, фіктивних трудових книжок, за якими незаконно призначаються пенсії за вислугу років та виплачуються пенсійні кошти. прикладом такого можуть слугувати факти по управліннях соціального захисту населення Коростенського та Новоград-Волинського районів, де за фіктивними трудових книжок, оформленим органами освіти і охорони здоров'я, і довідками про стаж і заробітну плату були призначені і виплачені пенсійні кошти в сумі 96813 грн. 12 пенсіонерам і 38976 грн. 6 пенсіонерам відповідно [1].

В основному у даній сфері мають місце випадки виплати пенсій без розгляду документів і прийняття по ним рішення керівництвом управліннями Пенсійного фонду України та Департаментом соціального захисту населення.

У практиці пенсійної системи найбільш характерними випадками перевищення посадових повноважень є: 1) вчинення службовою особою дій, які відносяться до повноважень іншої особи; 2) вчинення службовою особою дій, які могли бути вчинені ним самим тільки при наявності особливих обставин, зазначених у законодавстві. Так, Управлінням Пенсійного фонду України в Рівненській області прийнято на облік 53 пенсійні справи, що надійшли у березні 2018 року, і по ним проведена виплата пенсій, у тому числі і за минулий час більш 2 млн. грн., у той час як відповідно до порядку, встановленого у 2018 році Пенсійним фондом України і Міністерством соціальної політики України, виплату пенсій за минулий час можна було робити лише після отримання дозволу та виділення додаткових коштів відділенням Пенсійним фондом України. Виплата пенсії без дозволу призвела до того, що понад 870 пенсіонерів, які раніше отримували пенсію у цьому районі, не могли отримувати пенсію протягом трьох місяців, оскільки виділені для виплати їм пенсійні кошти були видані по пенсійних справах які надійшли знову [39]; 3) вчинення службовою особою дій, на які законом взагалі не мала повноважень [170].

Загальним для всіх цих випадків є те, що посадова особа вчиняє дії, що явно виходять за межі прав і повноважень, наданих йому законом. Часто дії органів, які здійснюють пенсійне забезпечення населення, є наслідком прийнятих іншими органами рішень. Так, управліннями соціального захисту населення Люботинського, Сосницького, Тячівського районів були прийняті рішення щодо встановлення надбавок до пенсій та призначення пенсій у зв'язку з втратою годувальника за рішеннями судів про усиновлення онуків дідусями і бабусями при живих батьках, спільно з якими фактично проживали діти, а управління соціального захисту населення цих районів не вжило заходів для скасування рішень суду про визнання громадян зниклими безвісті, хоча, як з'ясувалося згодом, рішення були прийняті навіть без оголошення їх у розшук, і була інформація про те, що вони живі (клопотання про внесення протесту було направлено Міністерством соціальної політики України від 27 травня 2017 р. № 08-11/115 та рішенням Верховним судом України були скасовані) [59]. У даних випадках рішення судів виносилися

необґрунтовано і, в основному, без участі органів, що здійснюють пенсійне забезпечення.

У досліджуваній сфері мають місце і факти привласнення повноважень посадової особи тобто, коли державний службовець чи службовець органу місцевого самоврядування, який не є посадовою особою, видає себе за такого. Присвоєння повноважень посадової особи полягає у вчиненні службовцям таких дій, які входять до повноважень тільки посадових осіб відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування [75, с. 117].

Поширеною формою привласнення повноважень посадової особи у сфері пенсійного забезпечення є прийняття рішення (а саме – підписання розпорядження або рішення) про призначення або перерахунку пенсії за поданими документами і передача їх на виплату, за відсутності начальника управління соціального захисту населення, не уповноваженою на те фахівцем відділу. Так, під час перевірок в управліннях соціального захисту населення м. Збаража, Луцька, Кам'янець-Подільського були виявлені факти виплати пенсії по пенсійним справам, в яких рішення були підписані не начальниками управлінь, а фахівцями, які прийняли документи, у тому числі мали місце випадки виплати пенсій за недостовірними документами, що спричинило необґрунтовану виплату пенсійних коштів.

Обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності за привласнення повноважень посадової особи закон вважає наслідки у вигляді істотного порушення подібними діями службовця прав і законних інтересів громадян і організацій, які знаходяться у причинному зв'язку з незаконними діями службовця, який привласнив собі повноваження посадової особи.

Т. І. Слущка слушно висловлює здивування з приводу відсутності у тексті ст. 364 КК України згадки про такі наслідки, як істотне порушення охоронюваних законом інтересів суспільства або держави [221]. Але не можна, на наш погляд, погодитися з думкою автора про можливість кваліфікації за ст. 364 КК України дій винного, який у зв'язку з присвоєнням повноважень посадової особи, вчиняє кримінальні правопорушення з необережності, які спричинили істотне порушення прав і законних інтересів громадян або організацій.

У пенсійній сфері України останнім часом поширення набув такий вид кримінального правопорушення з боку працівників пенсійної служби як привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) пенсійних коштів. Особливістю цього виду кримінального правопорушення у пенсійній сфері є те, що суб'єктом частіше стають особи, які здійснюють безпосередню доставку пенсій, оскільки вони мають доступ до готівкових коштів. Зокрема, в Нікополь особою, що здійснює доставку пенсій, шляхом присвоєння було викрадено 172 тис. грн., у Новокаховському районі – понад 80 тис. грн, а Управлінням поштового зв'язку України в м. Южноукраїнськ в якості тарифу за послуги з доставки пенсій утримані 1272,5 тис. грн. за період з червня по грудень 2017 року, незважаючи на те, що трьома відомствами (Міністерство

соціальної політики України, Пенсійний фонд України та Укрпошти) за погодженням тариф за послуги з доставки пенсій був знижений з 2,4 % до 1,8 %. від доставленої суми пенсій [78]. Такий же тариф був передбачений і в бюджеті Пенсійного фонду України на 2018 рік.

Приблизно половина серед розкрадань у великих розмірах, вчинених шляхом привласнення, розтрата або зловживання посадовими повноваженнями відбувається злочинними групами. За даними офіційної статистики, привласнення серед усіх кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення у 2015-2018 рр. склало 19 %. Якщо питома вага присвоєння у загальній кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення у 2010-2012 рр. коливалася від 4 % до 6 %, то у 2015-2018 рр. вона зросла на 13 %.

Суб'єктом основного складу привласнення чи розтрата є матеріально-відповідальна особа. У разі вчинення зазначеного кримінального правопорушення посадовою або іншою особою, яка використовує для цього своє службове становище, що і характерно для сфери пенсійного забезпечення, вчинене кваліфікується за ч. 2 ст. 191 КК України.

Необхідно підкреслити і значну поширеність у сфері пенсійного забезпечення такого кримінального правопорушення як службова недбалість (ст. 367 КК України).

Недбалість – це невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб [108].

Об'єктивна сторона службової недбалості характеризується трьома ознаками, такими як:

- вчинення суспільно-небезпечного діяння, яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них;

- настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, інтересам окремих юридичних осіб і настання тяжких наслідків;

- наявність причинного зв'язку між невиконанням або неналежним виконанням службовою особою своїх службових обов'язків та наслідками, що настали [73, с. 223].

У науці кримінального права під невиконанням службових обов'язків розуміють невиконання службовою особою з обсягом прав та обов'язків дій, покладених на неї спеціальних функцій.

Такий вид службової недбалості називають «чистою» бездіяльністю, за якою службова особа повністю не виконує свої обов'язки. Неналежне виконання обов'язків – це такі дії службової особи у межах службових обов'язків, які виконані не так, як того вимагають інтереси служби [81, с. 257].

Службова недбалість може бути вчинена як шляхом дії (неналежне виконання службових обов'язків), так і шляхом бездіяльності (невиконання службових обов'язків).

Несумлінне ставлення до службових обов'язків належить до об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК України, що проявляється у невиконанні службових обов'язків або в неналежному виконанні [4, с. 121].

Для правильної кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 367 КК під час дослідження об'єктивної сторони необхідно встановити 1) нормативний акт, яким визначається компетенція службової особи та коло її службових обов'язків; 2) які конкретні обов'язки особа повинна була виконати і чи мала вона реальну можливість належним чином виконати ці обов'язки; 3) які були допущені особою порушення службових обов'язків; 4) які наслідки спричинили ці порушення і чи знаходяться вони в причинному зв'язку з наслідками.

Таким чином, об'єктивна сторона службової недбалості зумовлена вчиненням діяння чи бездіяльності з використанням влади чи службового становища, яке передбачає використання тих повноважень, якими службова особа наділена у зв'язку із зайняттям нею певної посади.

Службова особа повинна мати сукупність прав і обов'язків, що утворюють службову компетенцію, встановлюють авторитет службової особи, престиж органу, організації чи установи [234, с. 198].

Найбільш поширеними у практиці пенсійної системи випадками злочинної недбалості є, зокрема: припинення виплати пенсії у зв'язку з втратою годувальника на всіх дітей, у випадках, коли 18-річного віку досягає один з одержувачів пенсії, якому і слід було б припинити виплату пенсії, або повне припинення виплати пенсії одержувачу при необхідності продовження її виплати після зняття надбавки на утримання; неналежний контроль і облік за витрачанням коштів, призначених на виплату пенсій; несумлінне, легковажне ставлення до ведення документації та звітності, внаслідок чого порушується діяльність державного органу пенсійної системи. Наприклад, через відсутність належного контролю за виплатою відділом доставки і підприємствами поштового зв'язку пенсій та допомог, поданням ними звітності, у лютому 2016 року за 4 дорученнями зайво виплачено 4612 грн. 64 коп. Відділом доставки списані за відомостями на виплату пенсій за лютий та квітень 2016 року фактично невикладені пенсії в сумі 3323 грн. 46 коп. (Відсутній підпис одержувачів) [66, с. 23].

Не дотримано вимог форм звітності № 1-ДВА (піврічна) «Звіт (зведений звіт) про результати діяльності підрозділу внутрішнього аудиту в міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, в Раді міністрів Автономної Республіки Крим, в обласній, Київській або Севастопольській міській державній адміністрації» 27 березня 2014 р. № 347 [194]. Так, книги реєстрації особових рахунків одержувачів пенсій

перебували у зношеному стані, листи вирвані. Вівся один журнал реєстрації особових рахунків одержувачів пенсій на кілька ділянок. В особових рахунках одержувачів пенсій № 2 не заповнювалися усі реквізити: середньомісячний розмір заробітної плати, з якого обчислено розмір пенсій, основний розмір пенсій, розміри надбавок і підвищення до пенсії.

У порушенні вищезгаданої Інструкції з бухгалтерського обліку та звітності в журналах реєстрації особових рахунків пенсіонерів не підбивалися щоквартальні підсумки діючих особових рахунків, несвоєчасно знято з обліку особові рахунки і пенсійні справи після закінчення термінів виплати пенсій. Не велися журнали реєстрації реєстрів на виплату і припинення виплати пенсій та допомог. Управлінням не пред'явлено для перевірки реєстри на виплату і припинення виплати пенсій по відділенню поштового зв'язку, журнал реєстрації реєстрів на виплату і припинення виплати пенсій, перерахувань пенсій на вклади пенсіонерів, окремі виконавчі листи на утримання з пенсій [66, с. 24].

Результатом недбалості, частіше за все, є передача на виплату відомостей з неправильним зазначенням сум пенсій до виплати окремим громадянам, які при перевірці відомостей до їх передачі до органу, який здійснює доставку пенсії, могли бути виправлені. На наш погляд, така оцінка є правомірною в разі, якщо через недбальство працівника розмір пенсії в відомості вказано менший, ніж в матеріалах пенсійної справи.

У разі завищення сум пенсії у відомості, вважаємо правомірним кваліфікацію діяння як службове підроблення з урахуванням наявності умислу в діях фахівця, який допустив необґрунтоване завищення розміру пенсії до виплати. Наприклад, управліннями соціального захисту населення Вишнецького, Лубенського, Сарнівського районів не здійснюється належний контроль за правильністю витрачання пенсійних коштів установами, що здійснюють виплату пенсій. Так, в особові рахунки одержувачів пенсій щомісяця не заносяться суми виплаченої пенсії, не складаються акти звірки по виплачених сумах. Розподіл пенсійних коштів на виплату пенсій по населеним пунктам у Лубенському районі Полтавської області проводилося на розсуд начальника вузла поштового зв'язку без урахування кількості одержувачів пенсій та фактичного розміру їх пенсій [67].

У 2017-2018 рр. не забезпечено своєчасне подання заявок на право витрачання пенсійних коштів, їх правильне оформлення та складання. Більшість управлінь соціального захисту населення міст та районів надавали, як з'ясувалося пізніше, заявки, оформлені з порушенням Закону.

Ситуація, що створилася стала результатом відсутності належного контролю за діяльністю відділів управління з боку керівництва управлінь соціального захисту населення міст та районів. А результатом відсутності необхідного контролю з боку керівництва управління соціального захисту і недостатньо налагодженого обліку в управлінні у поєднанні з недбалим ставленням відповідних фахівців до складання бухгалтерських балансів.

Наслідком відсутності контролю з боку вищестоящих органів влади є зростання такого кримінального правопорушення як прийняття пропозиції,

обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України).

Кримінальне правопорушення, яке передбачає кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою має формальний склад. Відповідно, у диспозиції статті обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно-небезпечне діяння.

Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, полягає в таких діях службової особи:

- 1) прийняття пропозиції надати їй неправомірну вигоду для себе чи третьої особи;
- 2) прийняття обіцянки надати їй неправомірну вигоду для себе чи третьої особи;
- 3) одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи;
- 4) прохання надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи [259, с. 40].

У літературі прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду розглядають як згоду службової особи з приводу наміру на передачу або надання їй неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища і може бути здійснене в будь-якій формі (усній, письмовій, SMS-повідомленням тощо). Окрім того, вказується, що зміст цієї форми фактично обмежується лише тим, що службова особа схвалює (не заперечує) намір того, хто прагне у майбутньому передати їй неправомірну вигоду [259, с. 41; 165, с. 11].

Натомість, прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду трактують «як схвалення (сприйняття) службовою особою добровільно даного зобов'язання (завірення) на передачу або надання їй неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища» (передбачає коригування суми, форми чи виду неправомірної вигоди, місця, часу, способів та адресатів її майбутнього одержання) [259, с. 41; 165, с. 11].

Відповідно, ці поняття є близькими за змістом, у зв'язку з чим досить проблематичним є їх розмежування. Більше того, криміналізація законодавцем діянь, які полягають у прийнятті пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди для себе чи третьої особи породжує ряд проблемних питань.

Велика та різноманітна кримінологічна інформація свідчить про поширення «бюрократичного рекету» при реєстрації пенсіонерів, оформленні документів, при виплаті пенсій тощо.

До особливостей пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою відносяться: обмежена можливість використання показань свідків; труднощі встановлення переконливих доказів, що підтверджують свідчення пенсіонера про обставини передачі предмета неправомірної вигоди і у викритті обвинуваченого в її отриманні. Як і всі

кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності дане злочинне діяння посягає на нормальну діяльність апарату управління в особі органів пенсійної системи з виконання поставлених перед ними задач. Однією з умов правильного функціонування апарату управління є здійснення принципу публічно-правової, законної оплати службової діяльності посадових осіб.

До найбільш поширених способів підготовки до одержання неправомірної вигоди службовою особою відносяться наступні:

- підбір особи для одержання від неї неправомірної вигоди із встановленням даних про її особистість, зв'язки, знайомства, матеріальний стан;

- імітація несприятливих наслідків у випадку, якщо особа відмовляється надати неправомірну вигоду;

- створення реальних умов з тим, щоб особа була вимушена погодитись надати неправомірну вигоду;

- ведення переговорів з особою, яка надає неправомірну вигоду, про розмір, форму, місце передачі предмету кримінального правопорушення та про інші значимі умови;

- підготовка алібі в разі затримання на місці вчинення кримінального правопорушення, включаючи боргові розписки або інші подібні документи;

- узгодження місця та часу одержання неправомірної вигоди, вивчення місцевості, вибір точки попереднього спостереження, шляхів укриття на випадок затримання або можливості «скинути» чи знищити предмет неправомірної вигоди;

- підготовка транспортних засобів для швидкого зникнення з грошима або цінностями;

- підготовка посередників з числа колег, родичів та знайомих з інформуванням або без надання їм інформації про заплановане одержання неправомірної вигоди тощо [165, с. 18].

Посадова особа зобов'язана у своїй діяльності керуватися інтересами служби і може отримувати винагороду за свою службу в державних і муніципальних органах і установах у вигляді оплати праці.

Аналіз даного виду кримінального правопорушення у сфері пенсійного забезпечення дозволив виявити кілька форм прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, а саме:

- 1) прийняття винагороди за вже вчинене діяння без попередньої домовленості про винагороду. Правомірна дія (бездіяльність) з використанням службового становища. Так, посадові особи органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, беруть винагороди від пенсіонерів або від їхніх родичів після призначення і виплати пенсій;

- 2) отримання: винагороди, якщо саме службове становище особи може сприяти отриманню бажаного результату; винагороди при тих же умовах за дію (бездіяльність), пов'язану з порушенням службових обов'язків;

- 3) отримання винагороди до вчинення правомірних дій (бездіяльності) з використанням службового становища. Небезпечним різновидом цієї ситуації є вимагання неправомірної вигоди, коли посадова особа вимагає

хабар, погрожуючи вчинити дію, що порушує законні інтереси пенсіонера, або не зробити законні дії, претендувати на які пенсіонер має підстави. Мають місце факти, коли посадові особи органів соціального захисту населення тривалий час не приймають рішення за поданими документами, тим самим змушуючи заявників неодноразово звертатися до них (очікувати черги і т.д.). У результаті, окремі заявники змушені домагатися прийняття рішення іншим шляхом – за допомогою дачі хабара;

4) отримання винагороди (або обіцянку винагороди) до здійснення незаконних дій, в яких зацікавлений пенсіонер.. Наприклад, призначаючи пенсію за свідомо недостовірними відомостями, працівник органу, що здійснює пенсійне забезпечення, бажає влаштувати своїх дітей або родичів на роботу або скористатися іншими послугами з боку заявника;

5) отримання посадовою особою матеріальних цінностей або послуг від осіб, які від нього залежать та перебувають у сфері його юрисдикції, зацікавлених у прихильності, заступництві, потуранні і т.п., без будь-якої домовленості про конкретні службові дії;

б) «данину», що накладається посадовою особою на підлеглих та інших осіб, що залежать від його прихильності.

У ході проведеного анкетування пенсіонерів встановлено, що форми прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою були відкритими у 45 %, завуальованими – 40 % та не змогли відповісти – 15 %.

Предметами цього кримінального правопорушення у даній сфері також може бути будь-яке майно (гроші, речі, цінні папери), у тому числі і нерухоме, права та послуги, одержання (користування) яких приносить посадовій особі майнову вигоду, оскільки платна послуга надається йому безоплатно або за явно заниженою вартістю. Для посадової особи або його близьких це може бути проведення робіт з будівництва та ремонту, оплата витрат, розваг і навчання, надання безкоштовних путівок до санаторію, будинку відпочинку, туристичні поїздки, абонемент в театр, проїзних квитків і т.д.

Можливі як предмет неправомірної вигоди й інші вигоди майнового характеру: оплата боргу посадової особи, відгук майнового позову з суду, надання в безоплатне (або по явно заниженою вартістю) користування будь-якого майна, отримання кредиту на пільгових умовах.

У ході вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що предметами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері пенсійного забезпечення у 61 % були гроші, 24 % – інші матеріальні блага, 8 % – подарунки, 3 % – оплата лікування, 2 % – туристичні путівки, 1 % – оплата навчання.

Таким чином, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є активно діючим криміногенним фактором у сфері пенсійного забезпечення. Практика свідчить, що його вчинення сприяє, а найчастіше виступає як необхідна об'єктивна передумова інших кримінальних правопорушень. Спеціальні вибіркові дослідження

показали, що за отримання неправомірної вигоди посадовці у 90-92 % випадків вчиняють в інтересах пенсіонерів суспільно небезпечні та протиправні дії, які самі по собі є кримінальними правопорушеннями. До таких, перш за все, відносяться зловживання владою або службовим становищем, службове підроблення.

Також варто зауважити, що послідовний курс України на Європейську та Євроатлантичну інтеграцію, сприйняття нею міжнародних норм та стандартів у галузі охорони прав і свобод людини, ратифікація Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та вступ до Ради Європи покладають на нашу країну додаткові зобов'язання у сфері гарантій конституційних прав і свобод, які вже виходять за межі суто внутрішньодержавних зразків нормотворчості і висувають високі вимоги щодо відповідності найкращим зразкам, виробленим у розвинених країнах світу.

Норму, яка міститься в ст. 175 КК України, слід розглядати як кримінально-правову гарантію захисту державою права на отримання заробітної плати чи інших виплат, в тому числі стипендій та пенсій, які для більшості населення країни є єдиним джерелом існування, а також права на достойний рівень життя та соціальну захищеність на випадок втрати працездатності або можливості здійснювати трудову функцію, досягнення пенсійного віку [243, с. 1].

Предметом цього кримінального правопорушення є тільки ті пенсії, які отримують особи відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Пенсійні виплати, які здійснюються недержавними пенсійними фондами, не є предметом даного кримінального правопорушення. Під іншими установленими законом виплатами слід вважати кошти, які застрахована особа отримує в результаті окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, грошову допомогу, які окремі категорії осіб (наприклад, науково-педагогічні працівники) отримують в разі виходу на пенсію, забезпечення військовослужбовців тощо.

Ознаками предмета кримінального правопорушення (ст. 175 КК України) є: 1) матеріальна ознака – за окремими винятками це грошові кошти; 2) формальна – нормативність встановлення порядку, розміру, характеру виплат, їх однорідність та регулярність; 3) зв'язок виплат із конкретними юридичними фактами як передумова їх розуміння тільки в контексті правовідносин; 4) аліментарність цих виплат [219, с. 79; 244, с. 516].

Суб'єкт соціально-захисного правовідношення – це суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність і став учасником конкретного правовідношення у сфері соціального захисту (наприклад, пенсійного, з виплати соціальної допомоги, з соціального обслуговування тощо) [18, с. 156]. Одна група суб'єктів соціально-захисних правовідносин представлена фізичними особами – громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, які є отримувачами соціальних послуг. Інша група

суб'єктів – це державні органи соціального захисту або інші уповноважені суб'єкти соціального захисту (органи Пенсійного фонду України).

У п. 18 ст. 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплене положення, відповідно до якого посадові особи суб'єктів солідарної системи та накопичувальної системи пенсійного страхування, винні в порушенні законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність [189]. Керівництво та управління солідарною системою пенсійного забезпечення повинен здійснювати Пенсійний фонд України, повноваження якого визначені розділом VIII Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Серед функцій Пенсійного фонду України передбачена і така, як призначення і виплата пенсій.

На відміну від солідарної пенсійної системи, яка поширюється на осіб, що підлягають пенсійному страхуванню і кошти якої утворюються за рахунок пенсійних внесків на пенсійне страхування, в Україні є певні категорії осіб, на яких не поширюється пенсійне страхування, а їх соціальний захист, у тому числі пенсійне забезпечення, здійснюється з Державного бюджету України.

До таких категорій осіб належать громадяни України – військовослужбовці Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, кримінально-виконавчої системи України, державної пожежної охорони та членів їх сімей, осіб начальницького складу податкової міліції та інші особи, які перераховані в Преамбулі Закону України від 9 квітня 1992 р. «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [200]. Відповідно до вказаного Закону пенсійне забезпечення цих категорій осіб здійснюється органами Пенсійного фонду України через установи відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» за місцем фактичного проживання пенсіонера на підставі відповідних документів, що оформляються органом Пенсійного фонду України. (ст. 52 Закону).

Таким чином, у разі невиклати пенсії вказаним категоріям громадян України при наявності ознак складу кримінального правопорушення, які передбачені в диспозиції ч. 1 ст. 175 КК України, кримінальну відповідальність мають нести керівники зазначених державних органів.

Окремого розгляду потребує питання про невиклату пенсійних виплат недержавними пенсійними фондами, які діють відповідно до Закону України від 9 липня 2003 р. «Про недержавне пенсійне забезпечення» [197]. І хоча окремі автори вважають, що система недержавного пенсійного фонду забезпечення є складовою частиною системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання

учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного соціального страхування пенсійних виплат [83, с. 165–166; 135, с. 183; 263, с. 40], ми вважаємо, що такий підхід не відповідає тим соціальним гарантіям, встановленим у ст. 46 Конституції України, які дійсно, спрямовані на соціальний захист населення, і основний тягар виплат при цьому покладається на державу, а не на окремого громадянина [88, с. 234]. Недержавне пенсійне забезпечення носить риси підприємницької діяльності – схема використання коштів, залучених недержавними пенсійними фондами, полягає в тому, що вони розміщуються на депозитних рахунках (в одному чи декількох банках), а отримані відсотки розподіляються між учасниками недержавних пенсійних фондів пропорційно розміру їх внесків.

Відносини, які виникають між учасниками недержавного пенсійного забезпечення, не носять характеру пенсійних відносин і базуються зовсім на інших принципах: заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсії; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи, тощо [197]. Активи пенсійного фонду (пенсійні активи) формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та прибутку або збитків від інвестування пенсійних внесків. Основним моментом, на який слід звернути увагу, аналізуючи діяльність недержавних пенсійних фондів, є те, що держава не несе відповідальності за їх зобов'язаннями, що зазначаються в кожному окремому пенсійному контракті. Тому, на нашу думку, особа, яка бере участь у недержавному пенсійному фонді, діє на свій ризик.

Крім того, якщо державні пенсії та інші соціальні виплати дійсно спрямовані на соціальний захист населення (непрацевдатних, безробітних, тих, які втратили годувальника тощо), то пенсійні виплати в недержавному пенсійному фонді є способом накопичення коштів на свою користь чи на користь інших осіб. Пенсійні виплати можуть здійснюватися учаснику фонду, його спадкоємцю, будь-якій особі, на користь якої сплачуються кошти. Вкладником фонду може бути сам учасник фонду, подружжя, діти, батьки, роботодавець учасника фонду тощо.

На нашу думку, між недержавними пенсійними фондами та їх учасниками виникають цивільно-правові та господарські відносини, адже є три договірні способи недержавного пенсійного забезпечення:

- 1) укладання пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками цих фондів;

- 2) укладання договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

З) укладання договорів між банківськими установами, діяльність яких регулюється законодавством про банківську діяльність, про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

І основне, що відрізняє державні пенсії від недержавних, – це те, що накопичені пенсійні кошти, сплачені до недержавного пенсійного фонду, та прибуток, який отримує учасник такого фонду, є власністю учасника фонду, якою він розпоряджається. У той час, коли мова йде про державне пенсійне забезпечення, то пенсії стають власністю особи з того моменту, коли вона їх реально отримує і може ними розпоряджатися.

До другої групи кримінальних правопорушень відносять кримінальні правопорушення, що вчиняються особами, які потребують пенсійного забезпечення. Одним із розповсюджених кримінальних правопорушень у цій групі є пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України).

На питання за якими причинами довелося давати хабаря, опитані пенсіонери відповіли: 33 % – для отримання пенсії незаконно, оскільки знав, що документи недостовірні; 20 % – був змушений, оскільки в органах соціального захисту населення виявили, що відомості в документах неточні; 22 % – припускав, що не призначать своєчасно пенсію, поки не даси хабара, тобто для прискорення прийняття рішення; 14 % – довго «чіплялися» до кожної дрібниці; 11 % – для прихильного до себе ставлення при наступних зверненнях.

Наданням неправомірної вигоди службовій особі забезпечується отримання вигідних пенсій при наявності підроблених документів з недостовірними відомостями. Наприклад, гр-н Ш., працюючи інспектором за призначенням пенсії в Управлінні соціального захисту м. Херсоні, прийняв фальшиву довідку про заробітну плату для нарахування пенсії та за певну винагороду засвідчив перевіркою даної довідки її «законність» [95].

Як показує судова практика, інтереси хабародавця і одержувача часто різні, бувають ситуації, коли в інтересах хабародавця посадова особа виконує законні дії, проте сам спосіб задоволення законних прав та інтересів, обраний хабародавцем, є злочинним і в кінцевому рахунку створює реальну загрозу заподіяння шкоди правильній діяльності державної влади. Одержувач, навпаки, намагається перетворити ланку державного апарату у прибуткове місце, в джерело отримання незаконної майнової вигоди, зловживаючи при цьому своїми службовими повноваженнями та правами.

Загалом, пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, як справедливо відзначають Третьяков Т. А. та Книженко О. О., це кримінальне правопорушення, що виконується двома суб'єктами. «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди – необхідні елементи доведеної дії. На думку авторів, при такому кримінальному правопорушенні і можна говорити не тільки про загальний об'єкт, єдність об'єктивної сторони складів даних кримінальних правопорушень, а й про тотожність їх суб'єктивної сторони [245, с. 83; 82, с. 90].

Проведене нами дослідження серед пенсіонерів дозволило виявити причини і умови, що сприяють кримінальним правопорушенням у даній сфері. Нами було проведено опитування за допомогою анкетування серед 160 пенсіонерів. Була зроблена спроба з'ясувати мотив надання неправомірної вигоди службовій особі. Пенсіонерам пропонувалося перерахувати мотиви і причини, що призвели до вчинення даного кримінального правопорушення. Дослідження показало, що надання неправомірної вигоди службовій особі нерідко провокується посадовими особами та іншими працівниками соціального захисту населення, хоча чимало прикладів, коли ініціаторами є самі пенсіонери, які керуються різними мотивами, зокрема: своєчасним отриманням пенсії – 40 %, отримання завищеної пенсії – 34 %, отримання додаткових пільг – 26 %.

До підробки документів пенсіонери або майбутні пенсіонери вдаються з метою отримання пільгових пенсій, додаткових пенсій та інших благ для пенсіонерів. Наприклад, А. житель Дрогобицького району, у лютому 2014 року у цілях подальшого використання для заволодіння державним майном шляхом підчищення з подальшим домальовуванням підробив своє посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС за № 598308 та військовий квиток, змінивши в них рік своєї участі у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС з 1988 на 1987 р.

Основним мотивом вчинення даного кримінального правопорушення є отримання у подальшому прибутку шляхом обману, що підтверджується і свідченнями А. За його свідченнями, він знаходився у 1988 р у Чорнобильській зоні по ліквідації наслідків аварії, про що у нього було посвідчення. Дізнавшись, що особам, які брали участь в 1987 р в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, покладається більше виплат і пільг, ніж йому, що знаходився в Чорнобильській зоні у 1988 р, він змінив у своєму посвідченні рік участі з 1988 на 1987 р., також вніс зміни і у військовий квиток. Після цього неправдиві відомості надав Пенсійному фонду Дрогобицького району Львівської області і отримав виплати та пільги, покладені особам, які брали участь у 1987 р в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС [101].

Як зазначає Клепицький І. А., кращий спосіб вирішити багато складних питань, пов'язаних з предметом «підробки документів – змінити закон і поширити відповідальність за підробку на усі види документів (у тому числі і на «неофіційні»), визначивши документ як засіб задоволення юридично значущих фактів і відносин, включаючи інформацію на технічних носіях, а також обліковий і звітний документ, якщо складання або зберігання облікового або звітного документа є юридичним обов'язком». Дійсно, у ст. 369 КК України є й інший недолік: документи не «надають права» і не «звільняють від обов'язку». Підстави виникнення, припинення і зміни прав і обов'язків зовсім інші – юридичні факти. Документи лише засвідчують ці факти і що виниклі на їх підставі відносини, хоча при відсутності документів і, відповідно, без підтвердження юридичних фактів, приймати конкретні рішення не уявляється можливим [226, с. 210].

Так, у практиці органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, непоодинокі випадки, коли, приховавши факт смерті пенсіонера, близькі родичі продовжували отримувати за них пенсії. Щодня у роботі органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, мають місце випадки смерті пенсіонерів. Після цього відбувається виплата допомоги на поховання та припинення виплати пенсій. Останнім часом почастишали випадки, коли припинення виплати пенсій у зв'язку зі смертю пенсіонера провадиться несвоєчасно. Причиною продовження виплати пенсії після смерті пенсіонера в основному є приховування факту смерті пенсіонера родичами, які за його життя за дорученням отримували пенсію.

Водночас перевірка таких випадків ускладнюється. Так, органи, що здійснюють пенсійне забезпечення, направляють запит до органів реєстрації актів цивільного стану (далі – РАЦС), розраховуючи на отримання відповідної інформації. Раніше необхідна інформація надавалася. Починаючи з серпня 2010 року, посилаючись на ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [187], органи РАЦСу відповідають, що органи, які здійснюють пенсійне забезпечення, не включені в список тих організацій, кому органи РАЦСу повідомляють свої відомості. Аналогічну відповідь дають і установи Ощадного банку України. Для України характерним є і те, що смерть пенсіонера в органах РАЦСу протягом тривалого часу, а то і взагалі, не реєструється. Як правило, людей похилого віку, які проживають у містах, ховають у сільській місцевості за місцем їх народження та проживання.

Шахрайство у даній сфері вчиняється у найвитонченіших формах. Так, з'явився ще один вид незаконних доходів: подвійні пенсії. Виявлено випадки, коли громадяни отримують пенсію у двох, а то і в трьох місцях, оскільки її призначення тепер не прив'язане безпосередньо до реєстрації за місцем проживання. Не можна сказати, що людей штовхає на це виключно користь, швидше – бідність. Наприклад, протягом чотирьох років у Новокосянтинівському районі отримували пенсії троє пенсіонерів з малолітніми дітьми, одночасно перебуваючи на обліку в органах, які здійснюють пенсійне забезпечення, в різних містах України [67].

Необхідно відзначити, що кримінальні правопорушення, що вчиняються особами, які претендують на отримання пенсії, та службові кримінальні правопорушення у даній сфері взаємопов'язані, взаємодоповнюють один одного.

Таким чином, зловживання владою або службовим становищем, отримання або надання неправомірної вигоди та інші службові кримінальні правопорушення, з одного боку, шахрайство, підроблення документів та інших відомостей – з іншого, створюють симбіоз, який становить значну небезпеку для бюджету країни і деморалізує саму систему пенсійного забезпечення.

Існує багато труднощів, які супроводжують вивчення злочинності у сфері пенсійного забезпечення. Крім недосконалості нормативно-правової бази про відповідальність у цій сфері, відсутність достатньої практики

органів досудового розслідування та судового розгляду щодо притягнення до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти пенсійної системи, достатніх труднощів складає латентний характер таких кримінальних правопорушень.

1.3. Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення

Останні перетворення у сфері пенсійного забезпечення – так зване «осучаснення пенсій», зумовлене Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» – спроба здійснити прогресивні переміни у бік покращення становища сьогоденних пенсіонерів [182]. Так, рівень їх життя, на переконання законодавця, суттєво поліпшиться завдяки перерахунку пенсій, запровадженню нового механізму індексації, єдиного порядку визначення розміру пенсій тощо. Проте, очевидним є те, що позитивні зміни не стосуватимуться тих осіб, які вийдуть на пенсію в майбутньому, причиною чого стало підвищення розміру мінімального та повного страхового стажу, необхідного для призначення пенсії. До того ж, розміри пенсій, які призначатимуться, переважно, все ще є не високими. Одним із можливих рішень проблеми недостатнього пенсійного забезпечення та засобів покращення фінансового становища громадян може стати участь у недержавному пенсійному забезпеченні, юридична можливість якої існує вже майже 15 років та, на думку дослідників, є досить перспективною. У цьому сенсі корисним буде вивчення досвіду держав, у яких даний рівень вже цілком впроваджений та активно розвивається з метою висвітлення позитивних доробок у досліджуваній сфері.

Для розуміння прийнятності законодавчих змін передбачених пенсійною реформою в Україні розглянемо досвід у цій сфері провідних країн світу. Уваги, у першу чергу, заслуговують такі країни Європи, як Німеччина, Австрія, Італія, Франція та деякі інші представники Західної Європи, моделі недержавного пенсійного забезпечення яких досить схожі. Так, вони характеризуються як «розподільчо-накопичувальні» та складаються із трьох рівнів (подібно до пенсійної системи України). Перший рівень – обов'язкове пенсійне страхування. «Пенсії від підприємств», тобто добровільна виплата забезпечення колишнім працівникам додатково до пенсії, яку фінансує держава, – складають другий рівень пенсійної системи [86]. Третій рівень – страхування за рахунок приватного сектору, шляхом здійснення, наприклад, страхування життя з метою накопичення коштів на пенсійне страхування. Пенсійна система Німеччини, між іншим, вважається однією з найефективніших у Європі [207, с. 26].

На теперішній час пенсійна система Швеції, на думку багатьох науковців [265, с. 37; 240, с. 34; 54, с. 1156], вважається самою соціальною у світі. Так, діюча пенсійна система Швеції дозволяє підтримувати досить

високий рівень пенсій, відшкодовуючи пенсіонерам від 60 до 80 % розміру їх заробітної плати. Такий високий результат вдалося досягти завдяки використанню різних складових, що передбачені пенсійною системою. Обов'язковий внесок на кожного працівника в розмірі 18,5 % від заробітної плати в рівних частинах сплачують роботодавець і найманий працівник, частина 16 % від цієї суми перераховується до солідарної системи пенсійного забезпечення, а інша частина 2,5 % на індивідуальний накопичувальний рахунок працівника який може бути розміщений в одному з 800 пенсійних фондів з мінімальною прибутковістю в 3 % річних. При цьому держава жорстко регулює діяльність пенсійних фондів, зокрема обмежуючи прямі інвестиції в нерухомість або надання прямих позик. З сум, які відраховуються до солідарної системи складаються умовні накопичення шведів, що постійно індексуються з урахуванням зростання розміру заробітної плати та демографічної ситуації в країні. Досягнувши 61-річного віку громадяни Швеції можуть претендувати на отримання виплат з умовно-накопичувальної пенсії.

Крім того, 90 % найманих працівників беруть участь в умовно-обов'язкових професійних пенсійних програмах (для білих комірців, блакитних комірців, співробітників центрального і місцевого урядів). Обов'язкова участь в таких фондах передбачається в колективних договорах з роботодавцем. Як правило, на цьому рівні пенсійної системи внесок становить 2 % до 5 % заробітної плати. Деякі професійні програми дозволяють ранній вік виходу на пенсію – в 55 років, але частіше за все, передбачають загальний вік виходу на пенсію в 65 років.

Шведам, які отримували невисокий розмір заробітної плати, держава з суми отриманих податків виплачує гарантовану мінімальну пенсію у розмірі близько 800 євро. У повному обсязі право на отримання пенсії у громадян настає починаючи з 65 років, але тільки для тих, які проживають в країні 40 і більше років. Пенсіонерам з низьким рівнем пенсії надаються державні субсидії на житло, які компенсують до 93 % витрат на його оплату [30, с. 56]. Крім того, слід звернути увагу, що розмір пенсії у Швеції залежить від стану економіки (в разі економічної кризи може зменшуватися, а в разі виходу з економічної кризи значно збільшуватися). Отже, пенсійна система Швеції складається з 3-х частин: гарантованої державою, накопичувальної частини та умовно-накопичувальної частини, спільне використання яких дозволило досягти високого рівня отримуваних пенсій.

Наступною пенсійною системою, яка, на нашу думку, вимагає детального аналізу є пенсійна система Австралії. Так, в Австралії отримувати пенсію можуть громадяни країни і іммігранти з постійною візою, які пройшли ценз осілості: прожили на території країни не менше десяти років. Час проживання обчислюється сумарно, але один з періодів повинен бути не менше п'яти років постійного проживання в країні [208, с. 35 – 45]. Право виходу на пенсію і відповідно на 17 отримання настає з 65 років, незалежно від статі. До 2023 року уряд країни планує підвищити пенсійний вік до 67 років. Пенсія в Австралії складається з двох частин – державної та

приватної (накопичувальної). На державну пенсію мають право претендувати всі жителі країни, які досягли 65 років і відповідають цензу осілості.

Щодо стажу і місця роботи то вони не мають значення для отримання державної пенсії, її виплачують навіть тим, хто ніколи в своєму житті не працював. Розмір пенсії напряду залежить від сімейного стану, кількості дітей на утриманні, розміру річного доходу і наявності майна у власності. Так, максимальна сума пенсії може складати – 1590 доларів за місяць на самотнього пенсіонера і 1200 доларів для тих пенсіонерів, які перебувають в законному шлюбі [84].

Австралійці з офіційним місцем роботи можуть розраховувати на приватну або накопичувальну пенсію. Так, в Австралії законодавчо закріплений обов'язок роботодавців по відрахуванню 9 % від заробітної плати працівника в приватний пенсійний фонд за умови, що працівник старший 18 років і працює більше 30 годин на тиждень. До 2025 року уряд планує збільшити відсоток таких відрахувань до позначки 12 %. При цьому пенсійний фонд працівник має право вибрати сам. В Австралії їх дуже багато, а відрізняються вони між собою розміром вступного внеску та розміром відсотків, які отримує фонд з відрахувань працівника за обслуговування діяльності фонду. За бажанням працівника пенсійний фонд в будь-який момент можна змінити. Зробити це дуже просто – потрібно всього лише зателефонувати в новий обраний пенсійний фонд або заповнити спеціальну форму (Rollover Form) на його сайті. Після того як працівник визначиться з фондом, він може обрати: чи залишити кошти на зберігання фонду під фіксований відсоток чи їх вигідно інвестувати. Варіантів для інвестицій кілька – акції австралійських або зарубіжних компаній і нерухомість. Якщо вклад був успішним, фонд повертає відсоток, і пенсія зростає. Таким чином, пенсійні фонди постійно підтримують діяльність фондової біржі Австралії [84].

Більшість пенсійних фондів надає клієнтам можливість відстежувати пенсійні накопичення за допомогою онлайн– кабінету. В кабінеті без проблем клієнт може перевести гроші з одного виду інвестицій на інший.

Гроші з пенсійного фонду можна забрати після досягнення 60 років. Податком накопичена сума не обкладається. Пенсіонер сам вирішує, що з ними робити – купити віллу на березі моря або перерахувати на рахунок державної пенсії. У разі настання серйозних проблем зі здоров'ям або фінансових труднощів пенсію можна забрати раніше – в 55 років. Але для цього необхідно пенсійному фонду надати відповідні довідки або документи [268].

Накопичувальну частину пенсії можна збільшити, якщо скористатися програмою Super Cocontribution. За кожен додатковий внесок до пенсійного фонду з боку працівника, держава додає певну суму. Державна доплата залежить від величини внеску працівника і розміру його річного доходу. Брати участь у програмі можуть особи віком до 71 року з річним доходом не вище 50 тисяч австралійських доларів [84].

Цікавим є підхід Австралії щодо розміру пенсії. Так, розмір пенсії залежить від доходу – чим вищий заробіток, тим нижче пенсія. Максимальні виплати отримують самотні пенсіонери, чий місячний заробіток не перевищує 328 доларів, і пенсіонери, які перебувають у шлюбі і заробляють не більше 584 доларів на місяць. Крім того, з метою заохочення працюючих пенсіонерів, уряд Австралії ввів програму Work Bonus. Перші 500 доларів з зарплати не враховуються під час розрахунку пенсії. Якщо пенсіонер заробляє 700 доларів на місяць, то за програмою Work Bonus в податковій декларації про доходи для пенсійного фонду враховуються тільки 200 доларів, і пенсіонер претендуватиме на максимальний розмір пенсійних виплат [84].

Отже, австралійська пенсійна система в її нинішньому вигляді ґрунтується на поєднанні двох компонентів – державної та приватної пенсії. Державна пенсія по старості (age pension) – це цілком традиційна перерозподільна пенсія, що фінансується з державного бюджету. Вона виплачується будь-якому громадянину або постійному резиденту Австралії, який досяг 65-річного віку. Приватна пенсія в Австралії набирає все більшого значення, крім того державою, протягом останніх десятиліть, запроваджується обов'язок усіх працюючих, без винятку, робити внески до приватних фондів у розмірі 9 % від заробітної плати [84].

Ще одна пенсійна система, на яку, на нашу думку, потрібно звернути увагу, – це пенсійна система Голландії. За даними Eurostat, в Голландії за межею бідності перебуває не більше 6 % пенсіонерів – це один з найнижчих показників в Європейському Союзі [58]. Крім того, місцеві жителі, які вийшли на пенсію, отримують близько 70 % заробітної плати. Це заслуга трирівневої пенсійної системи, що складається з добровільного страхування, державних і професійних пенсій. На частку першого рівня доводиться приблизно 50 % від усього обсягу одержуваних пенсійних виплат, на частку другого рівня – 45 % і на частку третього – близько 5 %.

У Голландії з метою забезпечення високої економічної і соціальної взаємної відповідальності пенсійне забезпечення другого рівня часто є обов'язковим. Крім того, завдяки використанню цього рівня пенсійного забезпечення виключається ситуація, коли пенсія стає предметом конкуренції на ринку праці, спрощуються і стають більш прозорими переговори щодо розміру заробітної плати, завдяки чому руйнуються перепони, які ведуть до руйнування пенсійної системи. І нарешті, слід мати на увазі той факт, що на ринку пенсійних фондів, які використовують існуючу систему розподілу, у споживача можуть виникати витрати і ризики, пов'язані з певними несприятливими умовами інвестування. Зобов'язання викладені в колективному трудовому договорі: це ряд домовленостей між роботодавцем і працівником в одній галузі. Міністерство соціальної політики і питань зайнятості звертає увагу на обов'язковій силі колективного трудового договору для всіх компаній в кожній галузі економіки [84].

Головна перевага пенсійної системи Голландії полягає в змішаному фінансуванні, яке ґрунтується на трьох основних складових пенсійної

системи, а саме: державне пенсійне забезпечення, яке є базовим, професійне пенсійне забезпечення, яке носить додатковий характер, і індивідуальне пенсійне забезпечення. У Голландії у чоловіків і жінок однаковий пенсійний вік – 65 років. Будь-який громадянин (будь то вчитель або домогосподарка), який досяг цього віку, має право отримувати базову державну пенсію – 650 євро. Причому тільки один фактор впливає на різницю в розмірі пенсії: самотні пенсіонери отримують на 20 – 30 % більше, ніж літні подружні пари. Як правило, до базової пенсії держава додає від 70 до 110 євро. Ця сума залежить від деяких соціальних умов, наявності у пенсіонера дітей, стану його здоров'я і т.д. Пенсію роботодавця можна розглядати як доповнення до базової пенсії. Роботодавці не зобов'язані перед державою укладати договори про формування майбутньої пенсії зі своїми працівниками. Але якщо укладення договору відбулося, роботодавець повинен дотримуватися законодавства. Для гарантії збереження грошей є обов'язкове перестраховування пенсій. У разі виникнення бажання громадянин Голландії може самостійно збирати кошти на свою майбутню пенсію. Це робиться за допомогою страхування в надійній страховій компанії [84].

Наступною країною, на особливості пенсійної системи якої слід звернути увагу, є Сполучені Штати Америки (далі – США). Система пенсійного забезпечення у США хоч і не ідеальна, але вважається однією з найдосконаліших у світі, а розмір пенсій – вище, ніж у середньому в європейських країнах. У США діють як державні, так і приватні пенсійні системи. Завдяки цьому американці можуть дозволити собі не одну, а три види пенсій: державну, приватну корпоративну за місцем роботи і приватну індивідуальну шляхом відкриття особистого пенсійного рахунку, вік з якого можливий вихід на пенсію як в чоловіків, так і жінок припадає на 65,5 років [84].

Практика Франції із досліджуваного питання вирізняється обов'язковістю участі усього приватного сектору економіки при акумуляції та розподілі коштів, що забезпечує гнучкість у сфері збереження права на отримання пенсії на весь час роботи, що дозволяє полегшити процес зміни місця роботи, на умовах, що не притаманні для більшості зарубіжних країн [168, с. 115].

У країні-сусіді України Чеській Республіці добровільний рівень пенсійної системи, що представлений недержавними пенсійними фондами, був запроваджений одним із перших. Ним охоплюється більше половини чисельності всього населення. Однією з особливостей чеської системи добровільного пенсійного забезпечення є те, що певна система недержавних пенсійних фондів створена іноземними фінансовими структурами [213, с. 22].

Трирівнева пенсійна система Хорватії дещо подібна до української. Добровільними пенсійними фондами, чий активи та число учасників, до речі, значно зросли останнім часом, представлений третій рівень системи. Дані пенсійні фонди поділяються на: відкритого типу, до яких може вступити будь-який громадянин Хорватії; закритого типу, які засновуються окремими роботодавцями та професійними спілками [214, с. 23].

Також три рівні пенсійної системи діють у Польщі. Перший із них являє обов'язкову державну пенсійну систему, яка охоплює всіх громадян країни. У рамках другого пенсійного рівня діють приватні відкриті пенсійні фонди, до яких громадяни сплачують обов'язкові пенсійні внески. Третій рівень пенсійної системи Польщі надає можливість кожному учаснику робити добровільні пенсійні внески, які надходять на рахунки комерційних страхових установ [212, с. 22].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує пенсійна система Республіки Казахстан, яка на сьогодні складається із двох частин: державної і приватної. Це перша країна СНД, яка ввела обов'язкову накопичувальну пенсійну систему. В обов'язковому порядку усі без виключення працюючі громадяни відраховують 10 % своїх доходів до накопичувального пенсійного фонду на індивідуальні пенсійні рахунки. При цьому, вони не позбавлені можливості робити й добровільні пенсійні відрахування. Накопичені засоби інвестуються в економіку, а після припинення трудової діяльності працівника – йдуть на його особисте пенсійне забезпечення. В державі функціонує Державний накопичувальний пенсійний фонд. Поряд із цим, тут ефективно функціонують недержавні накопичувальні пенсійні фонди – юридичні особи, організовані у формі акціонерних товариств відкритого чи закритого типу. Громадянам надається право самостійно обирати накопичувальний фонд: приватний чи державний [27, с. 77].

3 січня 2000 року в Болгарії введена трирівнева пенсійна система. Основою системи накопичувального пенсійного страхування є публічні недержавні пенсійні фонди. Кожен учасник самостійно обирає недержавний пенсійний фонд, до якого буде здійснювати обов'язкові внески на його користь. В Болгарії існує два види таких фондів: універсальні та професійні. Учасниками універсальних фондів мають право стати фізичні особи, які народилися після 31 грудня 1959 року. Учасниками професійних пенсійних фондів можуть бути працівники 1 та 2 категорії, які диференціюються в залежності від умов праці. Ставки внесків для працівників 1 категорії становлять 12 % від заробітної плати застрахованої особи, для працівників 2 категорії – 7,5 %. Також, роботодавці мають право вносити кошти в професійні фонди на користь осіб, які мають право на пільгові пенсії. Розмір універсальних внесків становить 2 % від заробітної плати [159].

Проаналізований досвід розвитку недержавного пенсійного забезпечення в даних країнах дає підстави стверджувати про необхідність поширення в Україні саме корпоративних або професійних пенсійних фондів, адже на сьогодні вони ще не здобули належного розповсюдження. Така практика позитивно вплине на рівень життя колишніх працівників, та, безумовно, продуктивність та результативність праці тих осіб, які на сьогоднішній день працюють [42].

Раніше пенсійні системи країн ЄС формувалися виходячи із пріоритету соціальних цілей. Саме це зумовило значні досягнення у цій сфері, передусім мова йде про створення достатньо надійних механізмів гарантій мінімальних доходів пенсіонерам. Однак фінансові, економічні та соціальні причини

зумовили необхідність реформування пенсійних систем у зв'язку із скороченням бази внесків і збільшенням кількості отримувачів пенсій [42].

Світова практика доводить, що у процесі запровадження другого накопичувального рівня слід брати до уваги економічну і політичну готовність країни, а також технічну спроможність. Необхідно також врахувати демографію (кількість та вікову структуру населення, міграційні процеси), стан економіки, інституційний розвиток фінансових ринків, національні особливості державного регулювання (інституційну структуру і функціональну організацію державних регуляторів) [258]. Цікавим також є досвід можливостей поєднання пенсії за віком із доходами від зайнятості. Немає обмежень таких можливостей у Франції, Нідерландах. Існують обмеження в Данії, Фінляндії, Італії, Португалії, Іспанії тощо. Багато країн забороняють зовсім отримувати пенсію за умови продовження трудової діяльності [266].

На початку 2010 р. уряди більшості європейських країн оголосили про наміри поступового збільшення пенсійного віку, починаючи з 2013 р. [242]. Натомість Уряд Канади вирішив проводити пенсійну реформу іншим способом, залишивши можливість виходу на пенсію з 55 років. При цьому було зменшено частку державної пенсії та зроблено ставку на відрахування в пенсійні фонди, що будуть інвестувати кошти в цінні папери та отримувати прибутки. Крім того передбачено пільги для підприємців, які постійно переводять гроші в пенсійні фонди своїх робітників і беруть на роботу людей незалежно від їхнього віку. У результаті канадський пенсіонер отримуватиме три різновиди пенсій: 1) державну; 2) пенсію з відрахувань у приватний робітничий фонд, який узгоджують роботодавець і робітник; 3) приватні заощадження [217].

Узагальнення напрацювань провідних науковців щодо вдосконалення національних пенсійних систем дозволили виокремити такі заходи:

- скорочення внесків до обов'язкових схем другого рівня з 4–6 % до уніфікованих сталих 2 % і використання цієї різниці для фінансування своїх систем першого рівня;
- активізації другого рівня пенсійної системи [242];
- перехід від схем з визначеними пенсійними виплатами (ОБ) до схем із визначеними внесками (БО) [269];
- захист пенсійних активів від фінансових ризиків шляхом удосконалення функціонування національних фондових ринків;
- підвищення встановленого пенсійного віку;
- збільшення частки трудової пенсії порівняно з солідарною;
- обмеження дострокового виходу на пенсію за рахунок стимулювання продовження трудового життя;
- подальший розвиток і удосконалення системи накопичувального пенсійного страхування [211];
- державна підтримка базового пенсійного забезпечення;
- зміна формули нарахування пенсій;

- узгодження розміру пенсій і суми внесків, сплачених до пенсійної системи протягом трудового періоду;
- скорочення пільг, пов'язаних з достроковим виходом на пенсію;
- зміна порядку індексації пенсійних виплат (пенсії індексувалися залежно від подорожчання життя, а не прирівнювалися до номінального зростання оплати праці);
- стимулювання розвитку додаткових професійних накопичувальних пенсійних програм і схем індивідуального пенсійного страхування;
- збільшення необхідного страхового стажу, розмірів страхових внесків і модернізація бази їх нарахування [220].

Висновки до розділу 1

1. Пенсійним забезпеченням є суспільні відносини щодо забезпечення окремих категорій населення у випадку настання певних соціальних умов, які законодавчо визначені (пенсійний вік, у зв'язку з інвалідністю, в разі втрати годувальника, за вислугу років), надання щомісячних грошових виплат спеціально уповноваженими органами у сфері пенсійного забезпечення за рахунок коштів Пенсійного та інших спеціально створених фондів.

Джерелом формування систем пенсійного забезпечення є те, чим наповнюються певні фонди в залежності від пенсійної системи. Кошти Пенсійного фонду України можна поділити на власні, а також залучені. До власних коштів належать, наприклад, суми єдиного соціального внеску, доходи від використання тимчасово вільних коштів фонду, які сплачені банками за таке користування, кошти від підприємств на покриття фактичних витрат, фінансові санкції та штрафи тощо. Залученими коштами є кошти Державного бюджету України.

Система пенсійного забезпечення – ключовий механізм ефективного функціонування одного із головних інститутів держави, тобто система пенсійного забезпечення і держава взаємопов'язані, без держави існування такої системи неможливе. Немоżliве також існування будь-якого із рівнів пенсійної системи без створення певних інститутів в середині держави, які покликані на реалізацію норм законодавства

2. Особливістю такої злочинності є те, що громадянин провокує та «втягує» в реалізацію свого злочинного задуму ряд службових осіб, і не тільки органів, які здійснюють пенсійне забезпечення. Зокрема, з метою отримання пенсії до загальновстановленого пенсійного віку окремі громадяни під різними приводами отримують нові паспорти зі зміною фактичної дати народження, збільшуючи вік на кілька років. Усі ці дії відбуваються не безкорисливо, якщо вони також не введені в оману заявником, який представив недостовірні відомості. У подальшому паспорт з додатком документів про стаж та заробіток подається до органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, які, не маючи інформації про раніше

вчинені незаконні дії, призначають та виплачують пенсії. На практиці такі факти виявляються за заявами осіб, які знають про справжню дату народження конкретного громадянина, і подальшою перевіркою отриманої від них інформації.

3. Останнім часом відзначається зростання кримінальних правопорушень вчинених особами, які потребують пенсійного забезпечення, шляхом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі (+27 %). Причому така пропозиція неправомірної вигоди нерідко провокується пенсіонерами, які керуються різними мотивами, хоча переслідують одну мету – незаконне отримання грошових коштів у вигляді пенсії. Нерідкі випадки створення службовими особами та іншими працівниками, які здійснюють пенсійне забезпечення, ситуацій, що змушують пенсіонерів пропонувати неправомірну вигоду (вчасно не призначають пенсію, виплату пенсії здійснюють у заниженому розмірі).

Таким чином, отримання неправомірної вигоди, службове підроблення та інші службові кримінальні правопорушення, з одного боку, шахрайство, підроблення документів та інших відомостей – з іншого, створюють симбіоз, який представляє значну небезпеку для бюджету країни та деморалізує саму систему пенсійного забезпечення.

4. Критерієм диференціації кримінальної відповідальності за службові зловживання, пов'язані із сферою пенсійного забезпечення, за законодавством більшості європейських країн є не ознаки предмета конкретного кримінального правопорушення, а та обставина, що зазначений предмет був переданий (наданий) службовій особі у зв'язку з виконанням покладених на неї обов'язків або повноважень чи знаходився під контролем такої службової особи.

РОЗДІЛ 2.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Рівень, структура, динаміка та географія кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення

Результати кримінологічних досліджень та дані правоохоронної практики свідчать про те, що розвиток ринкових відносин супроводжується криміналізацією економіки, зростанням злочинності, у тому числі й службової. З кожним роком збільшується число громадян, які порушують правопорядок, знижується критичність оцінок антигромадської діяльності. Тому ефективна організація боротьби зі злочинністю, зокрема, у сфері пенсійного забезпечення, ефективна запобіжна діяльність можливі тоді, коли є повне і чітке уявлення про саму злочинність, про її масштаби та причини.

У зв'язку з цим кримінологічний аналіз злочинності у сфері пенсійного забезпечення повинен базуватися на достовірних даних. Якщо статистика не відображає повної кримінологічної характеристики злочинності, а практично у зрозумілій формі це неможливо, то необхідно мати уявлення про латентність її частини. Залежно від співвідношення облікованої та латентної частин злочинності можуть змінюватися стратегія та тактика боротьби з нею.

У процесі проведення даного дослідження ми переконалися в тому, що дуже важко, якщо взагалі можливо, уявити об'єктивну, скільки-небудь достовірну картину злочинності у сфері пенсійного забезпечення. Проте з урахуванням досвіду своєї особистої тривалої роботи у цій сфері ми намагалися піддати аналізу документальні та соціологічні опитування, з тим, щоб ця кримінологічна характеристика була реальною і виявити процеси кримінального характеру, які відбуваються у цій галузі.

Формування ефективної системи боротьби зі злочинністю в Україні неможливе без отримання обміркованого аналізу й використання достовірних даних про поточний стан злочинності та її тенденції на сучасному етапі. Актуальність і масштабність вирішення зазначеного завдання пов'язана принаймні з двома групами взаємозумовлених причин. Перша полягає у наявності вкрай негативних тенденцій злочинності в Україні в період з початку 90-х рр. минулого століття і до теперішнього часу, що супроводжується наростанням фактичного відставання можливостей правоохоронної системи від розвитку злочинності. Останнє відбувається як через об'єктивні закономірності розвитку суспільства, так і через недоліки та прорахунки систем забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює надвисокий рівень латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні кримінальних правопорушень та в цілому неспроможність

правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності. Друга, відповідно, полягає у необхідності розроблення нової концепції протидії злочинності, що враховує високий рівень криміналізації, можливості держави і суспільства здійснювати протидію кримінальним проявам, помилки і недоліки попередніх концептуальних підходів до організації протидії злочинності, її забезпечення і практики реалізації. Відповідно, вивчення та кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною передумовою реалізації кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні [14, с. 207].

У кримінології стан злочинності визначається по-різному, зокрема, одні вчені поєднують його з рівнем злочинності й визначають як абсолютну кількість учинених кримінальних правопорушень, вчинених на певній території за певний проміжок часу, а також злочинців (ці показники визначають стан злочинності) [132, с. 52].

Фіксація емпіричної даності явища шляхом виявлення й оцінки його кількісних та якісних сторін, що відбивають цілісність об'єкта пізнання, наявне буття в конкретних просторово-часових умовах соціальної дійсності є прикладним застосуванням методологічної функції категорії «стан» в аналізі соціальних явищ [149, с. 24]. Серед кримінологів не існує єдиного підходу щодо обсягу поняття «стан» злочинності, системи показників вимірювання. На початковому етапі формування категоріально-понятійного апарату кримінологічної науки під станом злочинності розумілася кількість кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили на певній території [36, с. 54]. Згодом таке визначення зазнало критики у зв'язку із фактичним збігом за обсягом із поняттям рівня злочинності, що дало підстави піддавати сумніву доцільність його використання при статистичній характеристиці злочинності.

Дещо іншої думки про тотожність понять стану й рівня злочинності вітчизняний кримінолог І. М. Даньшин, який зазначає, що у кримінологічній літературі рівень злочинності іноді називають станом злочинності й це є неприпустимим, адже, відповідно до загальної теорії статистики, категорія «стан» включає не тільки міру, кількість, а і якість явища. Тому для характеристики абсолютних кількісних показників злочинності слід застосовувати термін «рівень», а не «стан». Останній при її статистичній характеристиці має інше значення [117, с. 37]. Ми поділяємо таку думку вченого, зокрема, щодо значно ширшого поняття «стан злочинності» порівняно з рівнем злочинності та доповнення того, що «стан» включає в себе «рівень».

На наше схвалення й підтримку заслуговує думка деяких вітчизняних учених, які визначають, що стан злочинності характеризують кількісні і якісні показники, зокрема, рівень, коефіцієнт, ціна, структура, географія, динаміка [2, с. 52–56; 122, с. 44–45]. Водночас слушною є зауваження Б. М. Головкина, що коефіцієнти – це складова частина (показник) рівня окремого виду кримінальних правопорушень у відносних величинах, а тому

вони повністю охоплюються цим поняттям і не потребують окремого розгляду [38, с. 14].

Виходячи із викладеного, *під станом кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення необхідно розуміти сформовану в узагальнених оцінках кількісних та якісних характеристик інформаційну модель явища, що відбиває внутрішні і зовнішні взаємозв'язки, закономірності функціонування й основні тенденції розвитку.*

Отже саме в такому аспекті розкриємо стан кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні (кількісні і якісні показники): суспільна небезпечність, обсяг, питома вага в обсязі всієї злочинності, інтенсивність, структура, латентність, територіальний розподіл.

Рівень злочинності – кількісний показник, що характеризує міру або величину злочинності в абсолютних числах [80, с. 87] а, з метою усунення недоліку порівнянності даних у просторово-територіальному й часовому співвідношенні з урахуванням чисельності населення регіону, рівень злочинності вираховується у відносних величинах – коефіцієнтах: інтенсивності злочинності, злочинної активності населення, судимості, віктимності [51, с. 52]. Кількість кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності в Україні складається з низки кримінальних правопорушень, у тому числі й кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, які посідають вагоме місце у структурі, та осіб які їх вчиняють.

Злочинність супроводжує людство впродовж всієї історії його розвитку. При цьому чітко простежується закономірна зумовленість її зростання від соціально-економічних чинників.

Аналіз боротьби зі злочинністю протягом 2018 року дає можливість визначити *найбільш потенційно небезпечні для суспільства і держави загрози*, що, значною мірою, обумовлювали напруженість криміногенної обстановки. Аналіз стану безпеки і правопорядку в Україні у 2018 році свідчить, що негативні процеси, які спостерігалися у цій сфері останніми роками, *не тільки збереглися, але й децю посилилися*. Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали можливості нейтралізувати основні дестабілізуючі фактори, що обумовлюють напруженість і подальше ускладнення безпекової ситуації в державі [3, с. 3].

Значною мірою кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення носять латентний характер. Це частково пояснюється відсутністю єдиного статистичного обліку кримінальних правопорушень, вчинених у сфері пенсійного забезпечення, та й в цілому у соціальній сфері, недоліками як в структурі, так і в організації діяльності органів, що займаються питаннями пенсійного забезпечення, упущеннями в управлінській роботі правозастосовних органів, слабким відомчим та позавідомчим контролем, недостатньо активною роботою контрольно-ревізійних служб й правоохоронних органів.

За допомогою існуючої у відкритому доступі державної статистики, ми зможемо проаналізувати головні кількісні та якісні показники злочинності: рівень, структуру та динаміку у масштабах країни. Вивченню підлягатиме статистика за 2013-2018 рр. включно. Оцінка соціальних наслідків, які також включаються нами до сучасного стану цього виду злочинності, буде проведена у наступному підрозділі.

Поступовий аналіз сучасного стану кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення слід розпочати із рівня цієї групи кримінальних правопорушень на протязі останніх п'яти років. Як відомо, під рівнем злочинності розуміється кількісний показник, який включає в себе відомості про кількість зареєстрованих злочинних посягань та кількість виявлених злочинців на певній території за конкретний проміжок часу. Нагадаємо також, що до кримінальних правопорушень цієї групи ми відносимо діяння, передбачені ст. ст. 175, 190, 191, 358, 364, 366, 368, 369 КК України.

Рівень кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення складає у 2013 р. – 307, 2014 р. – 264 (приріст до попереднього року – -14 %), 2015 р. – 149 (-43 %), 2016 р. – 113 (-24 %), 2017 р. – 94 (-17 %) та 2018 р. – 139 (+48 %).

Частка від відповідного показника щодо всіх сфер економічної діяльності (у %) 2013 р. – 0,6, 2014 р. – 0,5, 2015 р. – 0,3, 2016 р. – 0,2, 2017 р. – 0,2 та 2018 р. – 0,2.

Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру у 2013 р. – 194, 2014 р. – 177, 2015 р. – 71, 2016 р. – 47, 2017 р. – 20 та 2018 р. – 45. Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду у 2013 р. – 192, 2014 р. – 167 (приріст до попереднього року – -13 %), 2015 р. – 68 (-60 %), 2016 р. – 42 (-39 %), 2017 р. – 20 (-52 %) та 2018 р. – 44 (+110 %), з них: з обвинувальним актом у 2013 р. – 177, 2014 р. – 129, 2015 р. – 54, 2016 р. – 29, 2017 р. – 20 та 2018 р. – 39; з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності у 2013 р. – 15, 2014 р. – 38, 2015 р. – 14, 2016 р. – 13, 2017 р. – 0 та 2018 р. – 5.

Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито: у 2013 р. – 279, 2014 р. – 103, 2015 р. – 48, 2016 р. – 44, 2017 р. – 57 та 2018 р. – 69. Встановлена сума матеріальних збитків (у тис. грн.): у 2013 р. – 4482,23; 2014 р. – 1914,3; 2015 р. – 426,77; 2016 р. – 798,27; 2017 р. – 44,81 та 2018 р. – 689,10 [191; 53; 3, с. 74–75].

Таким чином, загалом, кількість виявлених у зазначений період кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення зменшилася на 47,0 %, а сума матеріальних збитків, з урахуванням інфляції (+2 %) скоротилася на 63 %. У реальності ж злочинність у сфері соціального забезпечення має значно вищі показники, які важко виявити через її високу латентність.

Кількість осіб, яких повідомлено про підозру у 2013 р. – 74, 2014 р. – 90 (приріст до попереднього року – 21,6 %), 2015 р. – 55 (-38,9 %), 2016 р. – 39 (-29,1 %), 2017 р. – 14 (-64,1 %) та 2018 р. – 37 (+164,3 %). Виявлено осіб, які

вчинили кримінальні правопорушення, розслідування за якими закінчено у звітному періоді: у 2013 р. – 57, 2014 р. – 88 (приріст до попереднього року – 54,4 %), 2015 р. – 19 (-78,4 %), 2016 р. – 35 (84,1 %), 2017 р. – 14 (-60 %) та 2018 р. – 37 (+164,3 %).

У кримінологічній науці абсолютні показники злочинності, зазвичай, доповнюються відносними показниками, якими є коефіцієнти злочинної інтенсивності та злочинної активності населення. Їх обчислення проводилось на 10 тис. усього населення України. Як і коефіцієнт злочинної інтенсивності, так і коефіцієнт злочинної активності характеризуються поступовим збільшенням протягом аналізованого періоду. Важливим фактором, який впливає на цей показник є і поступове зменшення чисельності постійного населення від 14 до 65 років (відповідно до даних Державної статистики).

Частка від відповідного показника щодо всіх сфер економічної діяльності складає приблизно 0,8-1 %, а коефіцієнт злочинної активності таких кримінальних правопорушень в розрахунку на 10 тис. населення за 2013-2018 рр. в Україні склав 0,15-0,2 %.

Наступним показником аналізу сучасного стану цього виду злочинності є структура. На відміну від показників рівня та коефіцієнтів, які характеризують злочинність з кількісної сторони, структура є її якісною характеристикою [61, с. 161]. Вона відображає відношення окремого виду або групи кримінальних правопорушень до всієї маси злочинності на певній території за конкретний період часу [16, с. 14]. Загалом же питома вага цієї групи кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності на протязі аналізованих років також демонструє тенденцію до поступового зростання від 0,21 % у 2013 році до найвищого 0,36 % в 2017 році.

Виходячи зі статистичних даних, у структурі кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення здебільшого переважають кримінальні правопорушення за ст. 364 (20 %), ст. 366 (58 %) та ст. 368 (12 %) КК України.

Окрім цього, відзначимо зростання кількості зареєстрованих кримінальних проваджень стосовно кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366 КК України (службове підроблення). Це кримінальне правопорушення віднесено КК України до переліку корупційних. Відтак, ураховуючи факт того, що протидія корупції та її злочинним проявам наразі становить один з основних стратегічних напрямів розвитку України, цілком логічним видається і збільшення рівня цього кримінального правопорушення протягом досліджуваного періоду. З 2014 року в нашій країні засновано органи, які покликані розслідувати високопосадову корупцію – Національне антикорупційне бюро, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, зараз розпочало свою роботу Державне бюро розслідувань (2019 р.). Саме до підслідності цих органів (НАБУ і ДБР) віднесено розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366 КК України. Статистичні дані свідчать про певні успіхи у виявленні таких кримінальних

правопорушень і притягнені винних осіб до відповідальності (відповідно до статистики Державної судової адміністрації).

Переходячи до визначення *кримінологічної структури* кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, зазначимо, що нами з цією метою було опрацьовано 156 кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 364, 366 та 368 КК України. В результаті було виявлено, що серед видів службового підроблення переважає саме інтелектуальне підроблення – складання і видача документів, зміст яких не відповідає дійсності (80,4 %). Відповідно випадки матеріального підроблення, тобто підробки реквізитів, бланків документів, фізичної зміни окремих його частин (підчистка, травлення, дописка і т.п.) тощо, складають 19,6 % (додаток А).

За критеріями обсягу викривлення змісту офіційного документу внаслідок підроблення можна виділити повну та часткову підробку. У разі повної – документу наново надається вигляд справжнього документу. Такі випадки займають 15,4 % у структурі службового підроблення. Часткова ж підробка, яка полягає у внесенні в оригінал документу змін щодо будь-якого з його елементів (тексту) чи реквізитів (наприклад, дату, відбитки печаток, штампів, підпису, прізвища особи, фотографії тощо), складає 84,6 % всіх випадків досліджуваного кримінального правопорушення.

Серед способів вчинення службового підроблення в матеріалах судової практики нами виявлені такі: підчистка, дописка, травлення, заміна частини документа, технічна його підробка. Більшість складає часткова підробка – в основному дописка даних, що не відповідають дійсності у справжній офіційний документ. В деяких випадках службові особи вносять в офіційні документи неправдиві відомості, але завіряють їх своїм підписом та справжньою печаткою. Так, наприклад, гр. С., перебуваючи на посаді керівника відділу кадрів ВАТ «Трансзв'язок», у серпні 2015 року, маючи вільний доступ до печатки відділу кадрів підприємства та усвідомлюючи, що видача довідок про перебування на посаді є функцією відділу кадрів, умисно внесла в офіційний документ, посвідчення «Укрзалізниці», завідомо неправдиві відомості, а саме: інформацію про те, що гр. П., який в дійсності є слюсарем, але працював різноробочим в ТОВ «Завод залізобетонних конструкцій» і ніякого відношення до ВАТ «Трансзв'язок» не мав, працював слюсарем у ВАТ «Трансзв'язок», після чого вклеїла його фотокартку та поставили відтиск круглої печатки відділу кадрів ВАТ «Трансзв'язок» для подачі до Пенсійного фонду України [100].

Ведучи мову про *географію* кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, слід передусім зазначити, що службова злочинність загалом має переважно «міський» характер: 94,5 % кримінальних правопорушень цієї категорії вчиняються в містах, 3,2 % – у селах, 1,3 % – селищах, 0,9 % – селищах міського типу. Такий стан видається цілком закономірним, адже більшість органів пенсійного забезпечення, підприємств, організацій, установ, де працюють службові особи, знаходяться щонайменше в районних центрах, а тим більше у великих містах та обласних центрах.

Щодо розподілу вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення за регіонами України, то аналіз інформації, отриманої від правоохоронних органів, а також результати нашого кримінологічного дослідження дозволяють зробити наступні висновки. По-перше, така злочинність в Україні не знає географічного обмеження, а існує у всіх областях держави. По-друге, найбільше цих кримінальних правопорушень вчиняється у регіонах, де зосереджується основний промисловий, торгівельний та фінансово-економічний потенціал держави, головні фінансові потоки, спостерігається найбільша популяція та густота населення.

Одразу можна відмітити, що найбільші показники кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення зафіксовано у трьох областях, а саме: Дніпропетровській, Київській та Донецькій. У 2013 року в Дніпропетровській області було зареєстровано 89 кримінальних правопорушень, що є найбільшим показником за цей рік, хоча з 2014 по 2016 роки відмічається зниження рівня зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в даному регіоні до 54 в 2015 році та до 42 в 2016 році.

В Київській області було зареєстровано 75 кримінальних правопорушень у 2013 році і рівень зареєстрованих кримінальних правопорушень поступово зменшувався до показника 40 у 2014 році. Аналогічна ситуація і в Харківській області, де у 2013 році було зареєстровано 34 кримінальні правопорушення, у 2012 – 26, а у 2014 – 22.

Окремо необхідно відмітити Одеську область, де за 2013 рік було зареєстровано найвищий показник службових підроблень – 43, а у 2016 році цей показник збільшився на 1,5 % й сягнув 63 кримінальних правопорушень, хоча у 2015 році – зменшився до 40, а в 2017 році взагалі до 18 кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення.

Протягом 2015 та 2016 року показники географії дещо змінилися з урахуванням зменшення території обліку кримінальних правопорушень, зокрема через тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей. Відтак, «лідерами» за цим показником у 2016 рр. виявилися Дніпропетровська (42), Запорізька (31), Харківська (24) області та м. Київ (22). Найменшим показником зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення по Україні з 2013 по 2018 рік відзначилися Чернігівська, Рівненська та Сумська області. Найменший показник по всій Україні було зареєстровано в Сумській області у 2012 році – 9 кримінальних правопорушень.

Зауважимо, що виявлені характеристики географії кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення обумовлюється низкою економічних, адміністративно-політичних, соціальних та інших особливостей тієї чи іншої території. Окремо серед них варто позначити високий рівень економічного, у тому числі й промислового, розвитку названих вище областей, де виявлено найвищий рівень злочинності, завдяки чому

формується обстановка підвищеної ділової активності, більшої залученості публічної адміністрації до динаміки усіх сфер суспільних відносин.

Щодо латентності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, то криміногенна ситуація складніша там, де рівень латентності вище, так як органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю, не володіють повною інформацією про її стан та працюють без урахування прихованих процесів, що відбуваються у ній. Досить складною сферою у цьому плані є пенсійна система, з тієї причини, що значна частка кримінальних правопорушень, вчинених у цій сфері, залишається невиявленою, латентною.

Латентною злочинністю називають приховану частину злочинності, яка разом із зареєстрованою становить реальну злочинність. При цьому латентну злочинність можна розглядати за такими трьома критеріями: кримінологічним, криміналістичним та процесуальним. У кримінологічному аспекті латентна злочинність являє собою сукупність кримінальних правопорушень, які не отримали відображення в офіційній статистичній звітності. У криміналістичному – це сукупність невиявлених та нерозкритих кримінальних проваджень. У процесуальному – це сукупність кримінальних правопорушень, вчинення яких не спричинило юридичних наслідків – внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань в порядку кримінального судочинства [193; 119; 62; 76; 122, с. 44–45; 51, с. 52; 128, с. 18; 129, с. 151–152; 144, с. 82; 114, с. 105].

Латентна злочинність створює негативні наслідки для успішної діяльності правоохоронних органів по запобіганню кримінальним правопорушенням, виявлення та їх розслідуванню і врешті, для всього суспільства, оскільки будучи не врахованою, залишається поза увагою відповідних суб'єктів протидії злочинності; породжує нові кримінальні правопорушення; формує у громадян недовіру в здатність органів державної влади забезпечити їх безпеку та створити необхідні умови для захисту їх прав і свобод; завдана злочинними діями матеріальна та моральна шкода не відшкодовується; суспільство не має уявлення про реальний стан злочинності і про те, які збитки вона спричиняє.

Ефективне запобігання кримінальним правопорушенням потребує пізнання реальних масштабів злочинності в області, місті, районі, окремих населених пунктах, кримінологічної характеристики окремих її видів та осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, розробки відповідних програм протидії злочинності з поєднанням зусиль усіх суб'єктів такої протидії. Покладатись на офіційні статистичні дані про стан злочинності не можна, оскільки вона не відображає реальної картини [25, с. 72].

Офіційна статистика, як вважає В.І. Поклад, відображає не стільки стан злочинності, скільки стан її реєстрації в країні. Латентна злочинність істотно спотворює статистичні дані про кримінологічну ситуацію, реальний стан, структуру, характер, динаміку злочинності, про розмір і характер завданої шкоди; зменшує ступінь достовірності прогнозів; перешкоджає реалізації принципу невідворотності відповідальності; підриває авторитет правоохоронних органів; перешкоджає ефективній протидії зростанню

злочинності; знижує антикримінальну активність громадян; негативно впливає на економічне життя країни [173].

Практика показує, що деяка частина посадових кримінальних правопорушень, таких як зловживання владою або службовим становищем, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, зловживання посадовими повноваженнями не розкривається, часом і зовсім не виявляється, залишається латентною.

Складність виявлення службових кримінальних правопорушень та професійної діяльності з надання публічних послуг у сфері пенсійного забезпечення полягає в тому, що їх вчинення, крім самих зацікавлених учасників, протягом тривалого часу, а часом і зовсім, ніхто виявити не може. Крім того, ці кримінальні правопорушення, як правило, тривають і учасники як би «приречені» на приховування цього факту в період його продовження. Так, при призначенні або перерахунку пенсії заявник подає довідку про заробітну плату, що дозволяє заявнику отримувати максимальну пенсію, знаючи при цьому, що сума заробітної плати завищена.

Латентна злочинність у сфері пенсійного забезпечення має дуже поширений характер і має суттєві негативні наслідки, такі як: спотворення уявлення про фактичний стан та структуру злочинності, розмір завданої шкоди, порушення принципу невідворотності відповідальності й створення обстановки безкарності, сприяє новим кримінальним правопорушенням, перешкоджає виявленню причин злочинності та розробленню на цій основі більш ефективних засобів і методів боротьби з нею. Наявність латентної злочинності послаблює зусилля суспільства у боротьбі зі злочинністю в цілому – неповнота інформації веде до половинчастого реагування на негативні явища, послаблює в людях почуття відповідальності, створює обстановку лібералізму та всюдозволеності, небезпечну самими негативними наслідками у боротьбі зі злочинністю [11; 12; 15; 63; 139; 164].

Відповідно до прийнятої класифікації в латентній злочинності розрізняють дві частини:

1) прихована злочинність, що не надходила до правоохоронних органів [116, с. 89; 267], не виявлена правоохоронними органами в силу специфіки самих кримінальних правопорушень, недоліків контрольно-ревізійної діяльності, соціально-правової пасивності населення [41; 250; 255] і т.д. (*природна латентність*). Наприклад, латентність зловживання владою або службовим становищем величезна. Значною мірою це пов'язано з тим, що часто вона проявляється саме як двостороння «конфіденційна угода», у викритті якої не зацікавлена жодна зі сторін. Тому зловживання владою або службовим становищем має не тільки прихований, таємний, але погоджувальний характер вчинення. Воно, як правило, не тягне за собою скарг, тому що винні сторони отримують вигоду від незаконної оборудки. Навіть вимагання хабара далеко не завжди тягне заяви про вчинене кримінальне правопорушення, оскільки люди скептично ставляться до боротьби зі зловживання владою або службовим становищем. Дана обставина підтверджується і результатами опитування пенсіонерів. Аналіз

отриманих відповідей дозволяє зробити висновок про те, що сприяє латентності кримінальних правопорушень не тільки продажність деяких працівників органів соціального захисту, а й незацікавленість «постраждалого» у власному викритті (реально потерпілим при незаконному призначенні пенсії є держава в особі Пенсійного фонду України). Викликає тривогу така обставина: 63 % опитаних вважають розміри пенсій вкрай низькими, що при їх визначенні не враховується трудовий внесок, і тому можна вдаватися до будь-яких дій заради збільшення пенсій. Всупереч поширеній думці про жадібність та ненаситність чиновників, 25 % опитаних відповіли, що ініціаторами дачі хабара виступають зовсім не державні службовці, а їх відвідувачі;

2) прихована злочинність, коли кримінальні правопорушення виявляються працівниками органів кримінальної юстиції, але з різних причин не знаходить свого відображення у статистичних звітах та кримінальному переслідуванні, тобто так звана «штучна латентність» [77, с. 77].

У сфері пенсійного забезпечення найбільш поширена злочинність першого різновиду. Це пояснюється тим, що ступінь латентності кримінальних правопорушень залежить від багатьох факторів: характеру та видів кримінальних правопорушень, їх очевидності і ставлення до них з боку потерпілого та інших громадян.

На думку Р. С. Веприцького, специфічними ознаками латентної злочинності (що в більшій мірі характерно і для даної сфери) є невиявлення (невстановлення) та неврахування сукупності кримінальних правопорушень органами, що здійснюють виявлення та припинення й притягнення винних осіб до відповідальності, проводять їх реєстрацію та облік, а також ігнорування заходів запобігання та розслідування кримінальних правопорушень слідчими органами [25, с. 73].

У теорії та практиці, за ступенем латентності виділяють кілька груп кримінальних правопорушень:

а) очевидні – це робить їх мінімально латентними, про них інформація поширюється швидко;

б) частково очевидні – кримінальні правопорушення, вчинення яких очевидно, коли потерпілі охоче розповідають про них, але до правоохоронних органів не звертаються з різних причин;

в) неочевидні – кримінальні правопорушення, вчинення яких не є очевидним [77].

Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення відносяться до третьої з перерахованих груп, оскільки це той вид кримінальних правопорушень, у приховуванні якого брали участь зацікавлені особи. Наприклад, службове підроблення, зловживання службовим становищем є одними з масових кримінальних правопорушень, які вчиняються в основному за згодою сторін, тобто влаштовують як одержувача, так і хабародавця.

Разом з тим, у зазначеній сфері чимало кримінальних правопорушень, які за наведеною класифікацією характеру латентності відносяться до другої

групи, причому з такою особливістю, що суб'єкт розповідає про порушення не як про те, що трапилося особисто з ним, а як про почуте від когось.

Таким чином, аналіз дозволяє зробити висновок про те, що латентна злочинність на сучасному етапі у сфері пенсійного забезпечення має явно виражені несприятливі тенденції та вимагає розробки комплексної програми по їх нейтралізації. Вона формується під впливом ряду факторів. Одним з найбільш важливих факторів латентності є небажання громадян звертатися до правоохоронних органів із заявами та повідомленнями про кримінальні правопорушення. Результати опитування показали, що практично кожен другий респондент не має наміру звертатися до правоохоронних органів, якщо йому або його близьким доведеться дати хабар за отримання або збільшення пенсії, тим більше, якщо ініціатива виходить від нього. Наприклад, при призначенні та перерахунку пенсії заявник надає довідку про заробітну плату, що дозволяє йому отримувати максимальну пенсію, знаючи при цьому, що сума заробітної плати завищена. Однак, при прийомі документів виявилось що фахівець органу соціального захисту населення обізнаний про відсутність обсягу робіт в даному конкретному структурному підрозділі та неможливості отримання там настільки значних сум заробітків. Заявник, дізнавшись про можливу перевірку довідки про заробітну плату і не бажаючи видати бухгалтера, який оформив довідку із завищенням сум зарплати, просить працівника відповідного органу приховати зазначений факт, при цьому відмовляється від незаконного перерахунку або завищення пенсії. Якщо дії на цьому завершуються, то відсутній склад будь-якого кримінального правопорушення з боку органів соціального захисту населення [45, с. 121].

У той же час, у даному випадку не можна говорити про добровільну відмову від вчинення кримінального правопорушення з боку заявника, оскільки склад іншого незакінченого кримінального правопорушення вже має місце, а з боку працівників органів соціального захисту населення – приховування факту видачі документів з недостовірними відомостями організаціями, установами і т.д. (на жаль, за чинним КК за недонесення кримінальна відповідальність не настає, а за приховування кримінального правопорушення – тільки по тяжких та особливо тяжких злочинах) [56, с. 286; 108].

Нерідко, як показують перевірки, дії відбуваються за іншим напрямом. Заявник, намагаючись, незважаючи на обставини, що склалися, все ж отримати максимальну пенсію, шляхом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі приховати відомі факти.

Аналогічна ситуація може бути на будь-якій стадії обробки документів, що надійшли: при перевірці правильності підготовленого проекту рішення та його підписання вищестоящими особами. Такі кримінальні правопорушення на статистичну характеристику не впливають, тому що про них нічого не відомо правоохоронним органам, вони порушують фактичну картину стану злочинності.

Аналіз мотивів (нами проведено опитування серед 300 пенсіонерів), за якими громадяни не заявляли про кримінальне правопорушення (зловживання і перевищення службових повноважень, службове підроблення) показує, що, в першу чергу, вони оцінюють саму подію кримінального правопорушення з позицій його небезпеки. При цьому 40 % опитаних пенсіонерів не звернулися до поліції тому, що вважали, що їх спіткало звичайне, доволі поширене явище; по суті, вони звикли до службового кримінального правопорушення як до буденного явища життя.

У другу чергу, громадяни керуються оцінкою перспектив свого звернення до правоохоронних органів. При цьому 45 % не вірили, що правоохоронні органи здатні надати реальну допомогу, а 24 % – у їх бажання допомогти.

Мотивами (причинами) не звернення пенсіонерів із заявою про зловживання з боку працівників соціального захисту населення є:

- обопільна вигода від угоди – завищення пенсії (40 %);
- впевненість в недосягненні успіху, враховуючи свавілля в органах влади (36 %);
- впевненість в безпорадності та некомпетентності працівників правоохоронних органів (24 %).

Найбільш значущою є оцінка того, як поставляться до потерпілого від службових кримінальних правопорушень, вчинених працівниками пенсійних відділів соціального захисту населення, ті працівники поліції, до яких він звернеться. Ставлення працівників поліції до потерпілого, в основному, формується під впливом умов роботи. Таким чином, механізм утворення латентних кримінальних правопорушень обумовлений трьома основними факторами:

- інформація про кримінальні правопорушення не надходить до правоохоронних органів (причиною є обопільна вигода сторін кримінального правопорушення);

- інформація про кримінальні правопорушення надходить та вноситься до ЄРДР, але в ході проведення перевірки факти злочинної діяльності не підтверджуються, з причин халатності, легковажного відношення до кримінальної події;

- інформація про кримінальні правопорушення не надходить в силу нерішучості очевидців кримінального правопорушення через страх розправи. Наприклад, свідок у кримінальному провадженні показав, що в період з січня по квітень 2018 року за розпорядженням керівника установи в м. Кам'янське були перераховані грошові кошти, які іноді перевищували ліміти. Незважаючи на те, що вона не була згодна з перерахуванням сум, що перевищують ліміт, вона підписувала платіжні доручення тільки після письмових вказівок керівника про необхідність перерахування цих коштів. Перераховуючи гроші, він пояснював, що з даного питання до нього звертався глава адміністрації м. Кам'янське, який просив про перерахування грошових коштів понад ліміт в якості авансу, так як це було необхідно відповідній категорії громадян, які мали намір виїхати. В інших випадках

просто говорив, що необхідно проавансувати пенсії жителям м. Кам'янське. Не виконувати його розпоряджень вона боялася, також побоювалася заявляти до правоохоронних органів, заздалегідь знаючи про долю своєї заяви в силу корумпованості влади. І тому перерахування грошових коштів було здійснено на підставі платіжних доручень, підписаних нею та заступником керівника. При цьому заступник керівника пояснив, що він також, як і свідок, підпорядковується керівнику, в зв'язку з чим не міг не виконувати його вказівки [104].

На основі аналізу даних анкетування, проведеного в ході дослідження у даній сфері, можна відзначити, що причини відсутності інформації полягають в наступному:

- інформація не надходить, так як громадяни зацікавлені у приховуванні свого незаконного збагачення (дача і одержання неправомірної вигоди);

- потерпілі не заявляють про вчинене кримінальне правопорушення через незаконність шляхів придбання матеріальних цінностей, що стали предметом злочинного посягання (отримання та збільшення пенсій незаконним шляхом);

- громадяни не звертаються до правоохоронних органів через невіру в їх можливість захистити законні інтереси населення та належним чином покарати злочинців.

Причини укриття інформації від реєстрації полягають у:

- відсутності чітких норм, які характеризують кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, і передбачають відповідальність службових осіб, які порушують права громадян, організацій і установ на правовий захист від злочинних посягань;

- відсутності у правоохоронних органів зацікавленості у виявленні латентних кримінальних правопорушень, так як це тягне додаткове навантаження в роботі і проблеми зі службовими особами. Нерідко і після виявлення, наприклад, факти пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди, кримінальне провадження не знаходить свого законного судового дозволу з різних причин – від допущених помилок при проведенні як первинних, так і наступних слідчих (розшукових) дій до активної протидії з боку зацікавлених службових осіб.

На ефективність запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, поряд з об'єктивними труднощами впливають організаційні прорахунки та порушення в діяльності слідчих й оперативно-розшукових підрозділах, органах прокуратури;

- відсутності ефективної відомчої системи заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та усунення фактів укриття кримінальних правопорушень від реєстрації;

- несумлінності та безвідповідальності, а також правової безграмотності деяких керівників й співробітників правоохоронних органів;

- недостатності контролю, аудиторських перевірок, ревізій або підкупу перевіряючих службових осіб.

На сьогоднішній день в країні відсутня чітка універсальна методика виявлення та обліку латентної злочинності, особливо у сфері соціального захисту. Дані, отримані у результаті експертних оцінок, повинні підкріплюватися результатами вивчення громадської думки населення про стан роботи правоохоронних органів у цілому, а також вивчення думки громадян конкретно з проблеми латентної злочинності. Крім того, було б доцільно мати науково обґрунтовані регіональні дані про поширеність латентної злочинності у різних регіонах для їх використання при аналізі в якості контрольної групи показників латентності. Немає і ефективної відомчої системи запобігання фактів укриття кримінальних правопорушень від реєстрації.

На основі аналізу кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення можна дати таку класифікацію латентності (на основі загальної класифікації) кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення:

1. абсолютна латентність – властива кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, про які невідомо нікому, навіть самому злочинцеві. Йдеться, головним чином, про службову недбалість співробітників;

2. кримінальні правопорушення, про які відомо лише правопорушнику – працівникові органу, що здійснює пенсійне забезпечення. Пенсіонери у цих випадках не помічають заподіяння їм шкоди через ускладнення обліку або в силу своєї безграмотності та безпорадності;

3. сукупність кримінальних правопорушень, про які крім винного і (або) «потерпілого» відомо обмеженому колу осіб;

4. кримінальні правопорушення, зафіксовані в офіційних державних, громадських або приватних структурах, але не стали відомі правоохоронним органам;

5. велика група кримінальних правопорушень, інформація про які потрапила до правоохоронних органів. Водночас, вони залишаються в певній мірі латентними, якщо: а) не внесені до ЄРДР; б) за фактом їх вчинення винесено необґрунтовану постанову про закриття кримінального провадження; в) кримінальне провадження необґрунтовано припинене на стадії досудового розслідування за реабілітуючими підставами; г) кримінальне провадження необґрунтовано припинене судом з тих самих підстав або винний необґрунтовано виправданий; д) кримінальне провадження необґрунтовано припинене в апеляційній інстанції, в якій компетентні посадові особи необґрунтовано визнають відсутність самої події кримінального правопорушення або складу кримінального правопорушення в діях злочинця.

Таким чином, можна констатувати, що кримінальна ситуація у сфері пенсійного забезпечення загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері. Проведений аналіз стану злочинності у пенсійній

системі дозволяє зробити висновок про те, що 80-90 % кримінальних правопорушень залишаються невиявленими.

Складність виявлення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення полягає в тому, що коло учасників вкрай обмежений і вони не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, оскільки «постраждають» обидві сторони: пенсіонер перестає отримувати пенсію (або зменшується її розмір), стягуються надміру виплачені суми, і обидві сторони, якщо кримінальне правопорушення вчинено за змовою, за вчинене кримінальне правопорушення повинні нести кримінальну відповідальність. Можна сказати, що це двостороння «конфіденційна» угода, у викритті якої не зацікавлена жодна зі сторін.

Аналіз отриманих відповідей на питання анкетування серед пенсіонерів дозволяє зробити висновок про те, що латентності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення сприяє не тільки корумпованість посадових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, а й переконаність пенсіонерів у правоті своїх дій та небажання миритися з більш низьким розміром пенсії або її отриманням у майбутньому.

Крім того, якщо порушення вчинено тільки пенсіонером і полягало воно у поданні недостовірних відомостей про стаж та заробіток, з урахуванням яких виплачені пенсійні кошти, органи, що здійснюють пенсійне забезпечення, частіше обмежуються відновленням переплачених коштів, в основному, за заявою пенсіонера, шляхом утримання з пенсії щомісяця від 20 до 50 %. При цьому не враховується, що документи про стаж і заробіток видаються посадовими особами підприємств, установ, організацій та відображення в них недостовірних відомостей не є виною пенсіонера. Матеріали про такі факти до правоохоронних органів не направляються, в основному, з метою «захисту честі мундира» (адже порушення відбуваються нижчими у порядку підлеглості органами), відповідно, значна частина правопорушень залишається поза межами уваги правоохоронних органів і належного реагування.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне включити в проект Закону про пенсійне забезпечення норму, що зобов'язує органи, які здійснюють пенсійне забезпечення, в обов'язковому порядку направляти інформацію про факти переплат пенсійних коштів, незалежно від їх відновлення, до правоохоронні органи для дачі належної правової оцінки та притягнення винних до відповідальності.

В контексті аналізу кількісних показників службового підроблення окремо варто зауважити на високій латентності цього виду кримінальних правопорушень. Отримані нами в ході дослідження експертні оцінки дозволяють стверджувати, що він сягає близько 70 %. При цьому найбільш поширеною є так звана природна латентність. Її причинами є високий рівень професіоналізму кримінальних правопорушень у сфері документообігу, а також відсутність конкретного потерпілого, зацікавленого у притягненні винного до кримінально відповідальності. Разом з тим досить поширеною є штучна латентність кримінальних правопорушень у сфері пенсійного

забезпечення, зокрема у сфері діяльності спеціалізованих суб'єктів, тобто органів пенсійного забезпечення [131, с. 76]. Причини у цьому випадку можуть бути різними: корумпованість, бажання створити «статистичну картину» законності, продемонструвати вдавано високий рівень ефективності запобіжної діяльності та ін. Серед вказаних причин досить вагомою є саме корупція органів пенсійного забезпечення. Позитивний приріст корупційних правопорушень серед їх персоналу побічно свідчить про зростання штучного виду латентності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення.

Висока латентність кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення обумовлюється ще й тим, що таке кримінальне правопорушення не буде виявлено, доти, доки уповноважені контролюючі органи не почнуть перевірити офіційні документи та їх справжність. Вважаємо, в цьому контексті не зайве акцентувати на кримінологічно значущих аспектах мораторію на проведення контролюючими органами перевірок суб'єктів пенсійної діяльності. Завдяки мораторію, впровадженому у серпні 2014 року, кількість перевірок знизилась на 68 %. При порівнянні останніх кварталів 2013 та 2014 років Державна регуляторна служба України констатувала зменшення кількості перевірок на 98,5 % [152].

Комплекс питань, пов'язаних з прихованою злочинністю у даній сфері, вимагає поглиблених кримінологічних досліджень, розроблення конкретних методик її виявлення стосовно різних видів кримінальних правопорушень і обставин латентності, а також рекомендацій про практичні заходи запобігання їй.

2.2. Детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення

Одним з головних шляхів ефективної боротьби зі злочинністю є усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинних посягань. Тому запобігання кримінальним правопорушенням в будь-якій сфері пов'язане зі з'ясуванням джерел кримінальних правопорушень та інших правопорушень. Неможливо запобігти кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, не вивчивши їх природу, сутність, закономірності розвитку, причини, що їх відтворюють та негативні наслідки. Успішне проведення запобіжної роботи можливе лише на основі науково обґрунтованих уявлень про причини злочинності, глибокого розкриття умов, з якими пов'язана злочинність у тій чи іншій сфері.

У системі суспільних відносин криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, однак відображаються, сприймаються та оцінюються колективним розумом по-різному. Внаслідок цього криміногенні явища і процеси закономірно

детермінують вибір протиправного шляху досягнення цілей лише певної частини людей, у першу чергу тих, котрі мають антисуспільну спрямованість свідомості [37].

Проблема детермінації злочинності та окремих її видів є однією з основних в науці кримінології та має велике значення для вчинення ефективної профілактичної діяльності з боку правоохоронних органів.

При розгляді поняття причин злочинності через спектр філософського вчення про причинність поряд із поняттям «причина», яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття «умова», яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині «виконати свою справу», так би мовити відкриває шлях для вчинення кримінального правопорушення [145, с. 385].

Крім понять причини та умови злочинності кримінологією використовується таке поняття як «детермінанти», яке охоплює обидва вказані терміни. І це зрозуміло, бо причини і умови є складовими елементами процесу детермінації, який крім них включає ще наслідок [127, с. 53].

Загальнофілософське поняття детермінізму відображає залежність певних речей у їх існуванні, а також їх трансформацію під впливом певних чинників, тобто будь-яких інших явищ (подій, процесів тощо). Таке відношення детермінації пов'язане з уявленням про закономірний характер існування і зміни дійсності, адже саме поняття закономірності підтверджує ту думку, що все існуюче і все виникаюче у світі зумовлено деякими стійкими й діючими чинниками [17, с. 39].

Н. Ф. Кузнєцова, яка розробляла теорію кримінологічної детермінації у сучасний період (починаючи з 80-х років ХХ ст.) включає до системи кримінологічної детермінації три основні елементи: причини, умови та корелянти [127, с. 11]. Названі терміни належать до теорії детермінації та її складової – теорії причинності [61, с. 186–187].

Найчастіше терміном «детермінанти злочинності» у науковій літературі охоплюються причини та умови вчинення кримінальних правопорушень. На думку О. М. Джужі, причинами злочинності є такі процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок [120, с. 79].

Проблема причинності в кримінології важлива не тільки для теорії, а й для практики, оскільки дає змогу вести боротьбу із злочинністю не тільки силами правоохоронних органів, а також використовуючи економічні, соціальні та інші важелі, якими суспільство і держава можуть розпорядитись.

Детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення слід розглядати через встановлення факторів, які сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. На основі проведеного дослідження виокремлено такі групи причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення: соціально-економічні, організаційно-управлінські, правові та обліково-контрольні [231, с. 85].

Розглядаючи **соціально-економічні** проблеми злочинності у сфері пенсійного забезпечення, як і в будь-якій іншій сфері, слід зазначити, що передумови вирішення проблеми полягають у наявності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення пов'язаних з реальними умовами життя людей й такі умови проявляються в окремих протиріччях різних сторін життя, в негативних явищах і процесах, а також в деяких негативних побічних наслідках позитивних явищ та процесів. Такі умови: а) негативно впливають на моральне формування особи злочинця, психологію окремих соціальних груп і створюють, зміцнюють або загострюють у деяких осіб негативні прагнення, звички, що лежать в основі вчинення кримінальних правопорушень; б) породжують конкретні ситуації, в яких вчиняються кримінальні правопорушення, сприяючи або полегшуючи їх вчинення [27, с. 83]. Таким чином, існування злочинності, її стан, динаміка в будь-якій сфері, в тому числі і в пенсійній, обумовлені взаємодією соціальних умов життя.

Говорячи про реальні умови життя, що породжують злочинність, насамперед слід відзначити дуже низький рівень життя пенсіонерів. Більше 1/3 громадян країни мають набагато менший щомісячний дохід, ніж прожитковий мінімум, тобто вони знаходяться за межею бідності. Доходи пенсіонерів хронічно відстають від рівня цін. Реальний зміст середнього розміру пенсії за віком у 2018 році склав 44,1 %. У розвинених країнах це співвідношення дорівнює 65–70 % [261, с. 300]. Ситуація з пенсійним забезпеченням погіршувалася ще й тим, що заробітна плата практично не грала помітної ролі при обчисленні розміру пенсії. Максимальний розмір пенсії встановлювався усім працівникам, які мали заробіток, що перевищує 55-65 % середньої заробітної плати по Україні. Це було пов'язано зі штучним обмеженням максимальної пенсії трьома мінімальними розмірами пенсій, а для осіб, які працювали в несприятливих умовах праці, зайнятих на підземних роботах і на роботах зі шкідливими умовами праці, в гарячих цехах і для льотного складу цивільної авіації – трьома з половиною мінімальними розмірами пенсії.

Особливо гостро стоїть проблема мінімального розміру пенсій, рівень якого по відношенню до прожиткового мінімуму непрацездатного населення протягом тривалого часу продовжував знижуватися. Так, у 2008 році мінімальний розмір пенсії становив 84,6 % прожиткового мінімуму, в 2013 році – 78,5 %, в 2018 році – 66,6 %. Відмова від встановлення мінімальної пенсії за віком, призначеної за трудовий стаж, не нижче прожиткового мінімуму, означав зниження гарантії закріпленої раніше, оскільки до теперішнього часу у держави немає юридичного обов'язку встановлювати мінімальний розмір оплати праці не нижче прожиткового мінімуму [150].

Усі ці обставини негативно впливають на матеріальне положення пенсіонерів та сприяють вчиненню багатьох кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення.

Подання заявниками довідок про заробітну плату із завищенням фактично отриманих сум заробітків з метою отримання пенсії в більш

високому розмірі є прямим результатом впливу матеріальних факторів на поведінку та свідомість людей. У даному випадку так само, як і в будь-якій сфері, самі по собі матеріальні чинники і відносини, що виникають на їх основі, виступають в якості об'єктивних. Спроби підняти рівень пенсійного забезпечення шляхом систематичного (раз в три місяці) збільшення мінімального розміру пенсій не дали бажаних результатів [210].

Таким чином, з одного боку, держава піклується про малозабезпечених громадян і зрозумілі намагання підвищити рівень мінімальних пенсій з тим, щоб довести розмір пенсій до величини прожиткового мінімуму. З іншого боку, громадяни, які мають тривалий стаж і в період роботи отримували вищу зарплату (працювали у важких та шкідливих умовах, внесли достатній вклад у розвиток економіки держави), сьогодні отримують підтримку держави в меншому обсязі. Такий стан викликає, природно, обурення з боку останніх, внаслідок чого вони змушені йти на підкуп (неправомірну вигоду) працівників, що оформлюють документи, для отримання недостовірних довідок з метою збільшення розміру пенсії.

На даний час система пенсійного забезпечення спрямована на вирішення дуже складного завдання щодо *доведення мінімальних розмірів пенсії до рівня прожиткового мінімуму з одночасною диференціацією розмірів пенсій залежно від минулого трудового стажу* [151, с. 97].

Найбільш істотний вплив на злочинність здійснюють деформації моральності, які поширилися серед цілих груп населення. Поступово, у міру зміни суспільного ладу, віра в побудову «світлого майбутнього» у людей змінилася страхом, а нерідко – байдужістю та цинізмом, що проявляється в бажанні окремих осіб забезпечити собі матеріально забезпечену старість за рахунок додаткових коштів, не сподіваючись на допомогу держави і суспільства [33].

Крім того, відбувається процес соціальної деформації – диференціації суспільства, поглиблюється майнова нерівність. Виділилася порівняно невелика група населення, яка має широкі можливості для задоволення своїх потреб. Інша ж група – це найменш забезпечена частина населення – пенсіонери та інваліди, які отримують пенсії, розміри яких у переважній більшості не досягають реального рівня прожиткового мінімуму.

Майнова нерівність посилює соціальну напруженість у суспільстві та є одним із джерел індивідуальної правосвідомості. Соціальна обумовленість злочинності перетворює злочинця в жертву обставин, що склалися. Але вона підкреслює відповідальність суспільства за соціальну невлаштованість його членів і за те, щоб правомірні варіанти її подолання були більш широко доступні.

У сфері пенсійного забезпечення проблема ще полягає і в тому, що призначення пенсій різним категоріям громадян здійснюється за окремими законами, що відрізняються один від одного не тільки за колом осіб, але й механізмом визначення розмірів пенсій. Так, для одержувачів пенсій за нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення» [199], максимальний розмір пенсій опинявся нижче величини прожиткового мінімуму, а судді,

державні службовці та ін., які перебувають у відставці і мають стаж роботи на цій посаді більше 20 років, отримують довічне утримання в значно більших розмірах – до 80 % місячного грошового утримання (понад 15 тис. грн.). У той же час за нормами цього ж Закону інвалід Великої Вітчизняної війни, який одержує дві пенсії – пенсію за віком і пенсію по інвалідності, максимально може отримувати не більше 7 тис. грн.

Таким чином, низький розмір пенсії, що не забезпечує навіть мінімуму засобів для існування, а також виражена несправедлива оцінка вкладеної громадянином праці, є, на наш погляд, основною причиною того, чому люди шукають «нові способи» отримання підвищених розмірів пенсій, зокрема, шляхом надання фіктивних довідок про заробітну плату.

На основі проведеного анкетування пенсіонерів (Додаток Б) виокремлено такі проблеми – *недостатній розмір пенсії* (відзначили 60 % – опитаних пенсіонерів), *зрівняння розміру пенсії працівників за різним рівнем кваліфікації, за різним трудовим стажем* (14 % респондентів), причому частіше на цю проблему звертають увагу жінки (18 %), респонденти у віці 30-49 років (18 %), з вищою і незакінченою вищою освітою (27 %).

На третьому місці стоїть проблема *недостатньої інформації про правила нарахування пенсій, про пільги пенсіонерам, що говорить про низьку інформованість населення* про пенсійне законодавство та необхідність проведення роз'яснювальної роботи на підприємствах, установах та організаціях. Турбують людей і такі проблеми, як *вік виходу на пенсію* – 12 % та *можливості людей в працездатному віці самим впливати на розмір майбутньої пенсії* – 9 %, причому остання проблема більше інших хвилює молодих людей у віці до 29 років і респондентів з рівнем освіти вище середнього.

Наступне, що нас цікавило – *це інформованість про пенсійне законодавство України*. Рівень інформованості населення про пенсійне законодавство дуже низький; 52 % респондентів зізналися, що вони дуже мало або практично не знайомі з ним, 33 % респондентів знайомі в загальних рисах, і лише 14 % знають дуже добре або в достатній мірі. Найбільш поінформованими є особи працездатного віку (30-49 років) і передпенсійного і пенсійного (від 50 років і старше): серед них 53 % добре, в достатній мірі або в загальних рисах знайомі з пенсійним законодавством. Найменше цікавляться цією проблемою молоді люди у віці до 29 років. Таке твердження підтверджується відповідями, отриманими на наступне питання: «Які проблеми пенсійного забезпечення громадян сьогоденної України вимагають, на Ваш погляд, першочергового вирішення?». 40 % опитаних мало або практично не знайомі з пенсійним законодавством.

Необхідно відзначити залежність між рівнем освіти і ступенем інформованості в даній галузі. Чим вище рівень освіти, тим вище рівень знань про пенсійне законодавство. В органах, що займаються пенсійним забезпеченням в разі потреби можна отримати консультацію з питань, пов'язаних з нарахуванням пенсії, з визначенням пільг і т. На думку майже половини респондентів, таку консультацію отримати нескладно, однак

близько 16 % вказали на складність отримання такої інформації. Близько 40 % пенсіонерів не зверталися в службу пенсійного забезпечення для отримання консультацій, 70 % респондентів не стежать або стежать випадково, час від часу, за інформацією про становище пенсіонерів: порядок нарахування пенсій, пільги, що надаються пенсіонерам, про можливості працевлаштування пенсіонерів тощо, тобто більшість пенсіонерів не сподівається на допомогу держави і не чекає поліпшення свого становища, а тому й не особливо цікавиться інформацією про пенсійну систему. Однак респонденти, які мають вищу і незакінчену вищу освіту, частіше стежать за інформацією про становище пенсіонерів (58 %) і, відповідно, рідше звертаються за роз'ясненням до органів соціального захисту населення.

Результати опитування свідчать, що основними причинами, які штовхають на кримінальні правопорушення осіб, які претендують на отримання більшого розміру пенсії, є низький рівень заробітної плати та в подальшому – пенсії, а у злочинах у сфері службової діяльності – низька оплата праці, корислива зацікавленість та недбале ставлення до службових обов'язків окремих посадових осіб.

В останні роки зведена нанівець правова пропаганда, у тому числі і норм пенсійного законодавства. Через зменшення обсягу робіт підприємств, скорочення чисельності державних працівників в країні практично перестав функціонувати інститут уповноважених представників підприємств з оформлення пенсійних документів, з якими органи соціального захисту населення проводили роз'яснювальну роботу.

Раніше зміни в законодавстві доводилися до працюючих громадян через уповноважених представників підприємств з оформлення пенсійних документів або ж з їх допомогою організовувалися зустрічі фахівців органів соціального захисту населення з колективами робітників та службовців. Поодинокі виступи та публікації в ЗМІ посадових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, недостатні для правопропагандуючої роботи. Через недостатню роботу органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, з роз'яснення норм пенсійного законодавства збільшується кількість звернень громадян до вищих органів. Тільки за I-е півріччя 2019 р за консультаціями з питань призначення та перерахунку пенсій в Міністерство звернулося 1680 осіб [71].

Необхідно відзначити недостатню компетентність і самих працівників органів, що здійснюють пенсійне забезпечення. Упущення та недоліки в роботі органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, є результатом відсутності відповідної базової освіти у фахівців цих органів і неприйняттям заходів щодо підвищення їх кваліфікації. У сфері пенсійного забезпечення законодавство порушується, як нами було відзначено, тими посадовими особами, які зайняті в процесі призначення, перерахунку та виплати пенсій, незалежно від займаної посади та етапу проходження документів (від спеціаліста I категорії до начальника відділу).

Якщо говорити про *організаційно-управлінські* або середовище у сфері службової діяльності та умови служби, то перш за все слід звернути увагу на

низьку оплату праці службовців та їх сімей. Ускладнення соціально-економічної ситуації в країні викликає серйозні правопорушення та кримінальні правопорушення економічної спрямованості в державних позабюджетних фондах, включаючи і сферу пенсійного забезпечення.

Прикладом може бути кримінальне провадження по відношенню гр-ки С., Н. та В. С. була заміжня, мала двох дітей, чоловік не працював, свого житла не мали, жили з її батьками. У червні 2017 р. начальник управління соціального захисту населення Н. запропонувала їй, знаючи усі її проблеми, виправити своє матеріальне становище. Увійшовши з начальником в злочинну змову, вона виписала підроблені пенсійні доручення та особові рахунки для подальшого отримання за ними пенсійних коштів та їх привласнення. В., також увійшовши в злочинну змову з начальником управління соціального захисту Н., виплачувала гроші за підробленими документами за певну грошову винагороду. Свою поведінку В. також пояснила тим, що у неї дуже маленька заробітна плата і на життя не вистачає, тому вона пішла на вчинення даного кримінального правопорушення (жінка пропрацювала 30 років чесно, на роботі її характеризували позитивно) [94].

Для повної характеристики злочинності недостатньо вивчення одних причин вчинення кримінальних правопорушень. Як відзначають багато вчених, необхідно вивчити і умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Слід зазначити, що цілий ряд факторів у вигляді якихось недоліків або обставин в залежності від конкретної специфіки вчинення кримінального правопорушення можуть виявитися як причинами, так і умовами, що сприяють їх вчиненню. У той же час є чинники, які за будь-яких обставин можуть бути тільки умовами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а не їх причинами [237, с. 268]. Так, прямо і безпосередньо злочинність, точніше її рівень і динаміка, залежать часто від ефективності роботи правоохоронних органів. Недоліки їх діяльності в певній ситуації можуть створювати сприятливе підґрунтя для вчинення кримінальних правопорушень.

Важливою умовою, що сприяє кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, таким як зловживання службовим становищем, отримання неправомірної вигоди, перевищення посадових повноважень та ін., є *недоліки обліку в органах, які здійснюють пенсійне забезпечення, слабкий контроль за витрачанням пенсійних коштів з боку контрольно-інспекційних органів (несвоєчасні та неякісні ревізії, інвентаризації та ін.), які дають можливість не тільки зловживати службовим становищем, а й тривалий час приховувати послід наслідки зловживань й розкрадань, у тому числі і шляхом залякування підлеглих осіб.*

Недоліки в контрольно-ревізійній роботі вищих органів сприяють виникненню обстановки безкарності, при якій кримінальні правопорушення вчиняються без істотних перешкод. Обстановка безкарності заохочує вчинення нових кримінальних правопорушень посадовими особами, nereагування на факти правопорушень або слабе реагування є умовами, які

полегшують вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. А для деяких винних – це складова причинного комплексу кримінальної мотивації.

Так, відсутність належного контролю за діяльністю відділу з боку керівництва управління соціального захисту населення стало причиною вчинення кримінального правопорушення у м. Луцьку. Встановлено, що Н., працюючи начальником Управління соціального захисту населення м. Луцька, організувавши злочинну групу у складі головного бухгалтера того ж управління С. і оператора вузла поштового зв'язку П., з березня 2016 р, по березень 2017 р, вчинила розкрадання грошових коштів, призначених для виплати пенсії, в сумі 501 271 грн. за підробленими пенсійними дорученнями, виписаними за закритими (незатребуваними) пенсійними справами, знятим з обліку в зв'язку з вибуттям або зі смертю пенсіонерів в органах соціального захисту населення м. Луцька [96].

Органи Пенсійного фонду України здійснюють планові та позапланові заходи державного контролю шляхом проведення перевірок не рідше одного разу на два роки. Плановою перевіркою вважається перевірка дотримання платником вимог законодавства щодо своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати ним страхових внесків до Пенсійного фонду, а також щодо формування та надання відомостей про застрахованих осіб, яка передбачена у квартальному плані роботи, що затверджується відповідним органом Пенсійного фонду України, до 25 числа останнього місяця кварталу, що передує плановому. Періодичність проведення планових перевірок визначається залежно від ступеня ризику згідно з критерієм, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження критерію, за яким оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів, пов'язаних з державним наглядом (контролем) у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» [192]. Залежно від ступеня ризику органом Пенсійного фонду України визначається перелік питань, які необхідно перевірити під час здійснення планових перевірок, які затверджуються його наказом. Позапланові перевірки проводяться органами Пенсійного фонду України у випадках, передбачених статтею 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [198].

Ще одним важливим фактором, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення є недостатнє реагування органів прокуратури та Національної поліції України на численні сигнали про кримінальні правопорушення у цій сфері.

Таким чином, головним організаційно-управлінським чинником, що сприяє кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є кримінальна, адміністративна, цивільна, бюджетна безкарність – відсутність елементарного контролю за найважливішими соціальними процесами, що відбуваються в країні. Зокрема, за поширеністю корупційних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення стоять великі прорахунки в управлінні,

слабка економічна і організаційна основи функціонування державної та іншої служби, поширення психології всездозволеності та допустимості використання будь-яких засобів забезпечення особистого благополуччя. Ситуація, що склалася у сфері пенсійного забезпечення країни обумовлена загальним станом економіки, ходом та результатами економічних реформ, а також станом матеріальних і фінансових ресурсів в Україні.

Одним з *правових факторів* службових кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення є *недосконалість пенсійної системи*.

Діюча пенсійна система склалася в умовах, коли економічні відносини базувалися виключно на державній власності, і держава жорстко регулювала усі сфери життя суспільства. Тому в рамках пенсійної системи пенсійне законодавство, як показала практика, не відповідало вимогам часу, складній політико-економічній ситуації в країні. Кардинальної зміни потребує механізм обчислення пенсій. Адже не секрет, що у переважної більшості громадян, та нерідко і на офіційному рівні, існує думка про те, що пенсія є певною сумою коштів, що дарується державою.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що питанню пенсійного забезпечення характерний ряд проблем, які мають у більшій мірі економічний, соціальний чи демографічний характер, а для їх вирішення у правовому полі необхідний комплекс поступових змін у різних галузях законодавства. Низка досліджень здійснюються у галузях економічної, соціологічної науки, в сфері політології тощо. Відповідно, особливістю таких праць є передусім оперування цифрами, відсутність чітких законодавчих пропозицій щодо вирішення існуючих проблем, а також у багатьох моментах відсутність можливостей вирішення таких проблем у законодавчий спосіб. Проаналізувавши праці багатьох авторів, зокрема таких як А. Бережна [13], Т.А. Калита [79], А.Г. Корбутяк [89], Н.К. Королевська [90], Н.В. Саінчук [215], Ю.В. Сокоринський [223] ми виділили наступні загальні проблеми пенсійного забезпечення в Україні, які впливають на вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення:

- 1) проблема дефіциту бюджету Пенсійного фонду України;
- 2) проблема існування розривів пенсій і заробітної плати;
- 3) проблема відсутності інтересу населення до участі у формуванні пенсійних накопичень;
- 4) проблема економічної та воєнної ситуації в Україні;
- 5) проблема ухиляння платників від сплати страхових внесків шляхом отримування тіньової заробітної плати;
- 6) проблема погіршення співвідношення між громадянами працездатного і непрацездатного віку.

Проблема дефіциту бюджету Пенсійного фонду України [89, с. 170; 79, с. 101]. Так, згідно зі статтею 8 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [199], Пенсійний фонд України є самостійною фінансово-банківською системою, яка не входить до складу Державного бюджету України, формується за рахунок коштів, що відраховуються підприємствами і організаціями (в тому числі й тими, що використовують працю громадян за

угодами цивільно-правового характеру) на заходи соціального страхування за тарифами, диференційованими залежно від небезпечності, шкідливості, тяжкості робіт та стану інших умов праці, страхових внесків громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, обов'язкових страхових внесків громадян, а також коштів державного бюджету України. Основним джерелом надходження коштів до Пенсійного фонду України є саме внески підприємств та організацій, які використовують найману працю, а також внески громадян. Проте, в світлі існування низки проблем, на які ми звернемо увагу в нашому подальшому дослідженні, законодавець був вимушений передбачити в Законі України «Про пенсійне забезпечення» [199] норму, згідно із якої дефіцит Пенсійного фонду України може бути покритий за рахунок коштів державного бюджету України.

Проблема існування розривів пенсій і заробітної плати [89, с. 170; 13, с. 15; 215, с. 80]. По-перше, в Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» [186] закладено мінімальну заробітну плату у місячному розмірі 4173 гривні, а у погодинному розмірі – 25,13 гривні, а в Законі України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» [185] відповідні суми були встановлені у розмірі 3723 гривні та 22,41 гривні. Щодо мінімального розміру пенсій, то у статті 19 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [199] встановлено, що пенсії за віком призначаються в розмірі 55 процентів заробітку але не нижче мінімального розміру пенсії, який в свою чергу встановлюється у розмірі мінімального споживчого бюджету. В свою чергу, прожитковий мінімум в обох законах встановлено на рівні 1853 та 2027 рівень станом на кінець кожного з років. Тобто, як можемо переконались, розрив в мінімальному розмірі заробітної плати та пенсійного забезпечення до цих пір зберігається дуже суттєвим. Із огляду на актуальність розглянутої нами раніше проблеми дефіциту Пенсійного фонду України, вбачаємо проблемним усунення проблеми розривів пенсій і заробітної плати найближчим часом.

Відсутність інтересу населення до участі у формуванні пенсійних накопичень проявляється у тому, що працюючі особи все ще добровільно погоджуються на отримання тіньових доходів. Державі до цих пір не вдається провести детінізацію доходів не лише через недобросовісність роботодавців, а й тому, що самих працівників такий стан речей також задовольняє. Як наслідок, конкретно в цей момент страждають інтереси нинішніх пенсіонерів, і в майбутньому безсумнівно постраждають інтереси нині працюючих громадян.

Проблема сучасної економічної та воєнної ситуації в Україні, які є нестабільними [89, с. 170; 90, с. 19]. Пенсійна система не може функціонувати автономно від інших сфер суспільного життя, і безсумнівно відчуває вплив кожної із них. Як нами встановлено, Пенсійний фонд України в 2019 році матиме дефіцит, і даний дефіцит буде подолано за рахунок коштів Державного бюджету України. Відповідно, при цьому не може бути не враховано сучасний економічний стан України, адже мінімальний розмір пенсійного забезпечення безпосередньо залежить від категорії мінімального

споживчого бюджету. В свою чергу, мінімальний споживчий бюджет є відображенням купівельної спроможності громадян, а отже і економічного стану держави. Оскільки він на сьогодні є незадовільним, то відповідно і рівень пенсійного забезпечення громадян не може бути високим.

Проблема ухиляння платників від сплати страхових внесків шляхом отримування тіньової заробітної плати [89, с. 170; 90, с. 19; 215, с. 80]. У дослідженні, здійсненому Є.А. Носовою в 2013 році відзначалось, що в Україні в тіні на той момент за різними даними перебувало близько 35-50 % заробітної плати (у грошовому виразі, із 450 мільярдів близько 150 і більше перебували в «тіні») [161, с. 110]. Згодом було проведено низку реформ, спрямованих на детінізацію заробітних плат, наприклад зменшення ставки єдиного соціального внеску, та збільшення розміру мінімальної заробітної плати. Як відзначає В.В. Чорнобаєв, підвищення мінімальної заробітної плати безпосередньо ущемило інтереси 12,5 мільйонів пенсіонерів України в тому плані, що суттєве збільшення мінімальної пенсії є такою ж необхідністю, якою донедавна було підвищення мінімальної зарплати, а більшість існуючих пенсій є відверто заниженими. Інша справа, що для цього потрібні десятки мільярдів гривень, яких наразі немає, тому спроба це зробити призвела б до надзвичайно великого збільшення дефіциту бюджету Пенсійного фонду, який і без того існує сьогодні [254, с. 52]. Тобто, по суті заходи, спрямовані на детінізацію заробітних плат, не є ефективними, і така проблема продовжує своє існування. Опитування, здійснені в минулому році, показали, що 7 % українців зізнаються в участі в незадекларованій діяльності, третина з опитаних українців вважає, що половина всіх українців – працюють неформально, а особисто знають тих, хто працює без декларування доходів 46 % опитаних. Міністерство економіки України в минулому році прозвитувало, що кількість таких працівників складає 23 %. Проте, із огляду на наведені дані, таке число має бути значно вищим [172]. Тобто, ухиляння платників від сплати страхових внесків шляхом отримування тіньової заробітної плати було і залишається однією із найзначніших проблем пенсійного забезпечення в Україні й сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення.

Проблема погіршення співвідношення між громадянами працездатного і непрацездатного віку [215, с. 80]. Н.В. Саінчук із даного приводу звертає увагу на те, що в результаті сплеску народжуваності впродовж 60-70-х років та його критичного спаду впродовж 80-90-х років минулого століття, Україна, відноситься до держав із старіючим населенням, а це автоматично призводить до фінансового тягара на працюючих людей, які повинні сплачувати внески до Пенсійного фонду [215, с. 80]. На сьогодні, кількість громадян працездатного віку поступово зменшується, непрацездатного – навпаки, збільшується, і це являє собою проблему, адже в умовах нерозвиненості накопичувального та недержавного пенсійного забезпечення, тягар наповнення Пенсійного фонду України покладено саме на працездатне населення. Як наслідок, навантаження на них з роками буде лише зростати, як і дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Принципово важливим у запобіганні кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є налагодження чіткого *обліку та звітності* в тій чи іншій сфері, оскільки правильне відображення і коштів, їх проходження по інстанціях, дозволяє своєчасно реагувати на ті чи інші порушення у їх використанні.

Бухгалтерська та статистична звітність є важливими складовими елементами єдиної звітності в сфері пенсійного забезпечення. Істотним і головним недоліком в організації звітності у сфері пенсійного забезпечення є недостатня нормативна розробка питань звітності, відсутність єдиного нормативного акту, який би регулював ці відносини. Відсутність єдиного документа, що регламентує питання обліку і контролю за пенсіями, запізніле внесення змін до існуючих форми документів у порівнянні зі змінами в матеріальних нормах, відображаються на стані обліку та звітності по пенсіях.

Крім того, є істотні прогалини в апараті, який займається складанням бухгалтерської та статистичної звітності.

Значна частина фахівців з обліку та звітності в органах, які здійснюють пенсійне забезпечення в Україні, не має спеціальної вищої освіти, не підготовлена до такої важливої роботи.

Вищевикладені обставини призводять до того, що документи, що становлять основу для звітів, часто неякісні та не відповідають вимогам законодавства. Так, згідно з Інструкцією [192], в сфері пенсійного забезпечення розрізняються наступні види обліку: облік операцій з виплати пенсій; облік грошових коштів; облік розрахунків; облік витрат; облік фінансування.

Зокрема, основу обліку операцій з виплати пенсій складають доручення на виплату пенсій ФП-2, особові рахунки пенсіонерів, звіти установ, які здійснюють виплату пенсій. Як показують матеріали ревізії, не завжди своєчасно проводиться занесення виплачених сум пенсій в особові рахунки пенсіонерів, а звіти про виплату пенсій приймаються з підчистками і виправленнями. У разі несвоєчасного занесення виплачених сум в особові рахунки пенсіонерів практично безконтрольно і без урахування фактичної потреби перераховуються кошти установам, що здійснюють доставку пенсій, де вони можуть накопичуватися та використовуватися не за призначенням. В окремих випадках, порушуючи чинне законодавство ці установи на свій розсуд виплачують пенсії на майбутнє.

Бухгалтерський звіт про виплату пенсій управліннями соціального захисту населення міст та районів надається Пенсійному фонду України щомісяця (оперативний), щоквартально і щорічно. Найбільш часто зустрічаються порушення в бухгалтерських звітах про виплату пенсій, що полягає у невірному відображенні сум виплачених за звітний період пенсій та є результатом несвоєчасного внесення виплачених сум до особових рахунків пенсіонерів. Це ж, у свою чергу, призводить до надання бухгалтерських звітів з перекрученими відомостями.

У *статистичному звіті* відображається весь контингент отримувачів пенсії за видами пенсій. Крім того, в статистичному звіті по кожному виду

пенсій зазначається середній розмір пенсії. При помилковому або ж умисному спотворенні показників по контингенту або за середніми обсягами пенсій також можливі надлишки або нестача пенсійних коштів. Так, якщо завищений контингент отримувачів пенсій або завищений середній розмір пенсії, в конкретну територію надходять зайві гроші і, навпаки, при їх заниженні – за підсумками кварталу виявляється нестача пенсійних коштів.

Характерними порушеннями, виявленими в ході перевірок правильності призначення державних пенсій та витрачання коштів, призначених на їх виплату, є:

- надання роботодавцями до органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, для призначення та перерахунку пенсії недостовірних довідок про заробітну плату, а також недостовірних довідок про стаж для призначення пенсії на пільгових умовах. Наприклад, відділенням Пенсійного фонду України перевірено 112 довідок і в 76 (68 %) виявлено недостовірні відомості [70];

- тимчасове запозичення коштів Пенсійного фонду України органами соціального захисту населення (на загальну суму 650 млн. грн.) для проведення інших соціально значущих виплат

- помилки, допущені органами, що здійснюють пенсійне забезпечення, внаслідок неправильного застосування норм пенсійного законодавства. В цілому під час перевірки правильності призначення (перерахунку) державних пенсій встановлено близько 1,5 тис. порушень (0,7 % від числа перевірених пенсійних справ), що призвело до незаконного витрачання коштів на суму 4,7 млн. грн. [70];

- призначення пенсій за недостовірними відомостями про стаж та заробітну платню.

Існуюча структура органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, багато в чому не здатна самостійно боротися з правопорушеннями посадових осіб, здійснювати ефективний контроль за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення [231, с. 86–87].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене зазначимо, що причини та умови вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення слід розглядати через встановлення факторів, які сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. Серед них виділено соціально-економічні, організаційно-управлінські, правові та обліково-контрольні.

2.3. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення

Для успішного досягнення необхідних результатів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення необхідно вивчати не тільки основні негативні обставини – фактори, що сприяють їх вчиненню, але й враховувати своєрідність таких кримінальних правопорушень, сферу їх вчинення, а також специфіку суб'єктів – особу злочинця. Тільки на цій основі можуть бути розроблені ефективні заходи запобігання.

Необхідно також відзначити складність складання кримінологічної характеристики суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в силу високого ступеня латентності цієї злочинності, що, у свою чергу, є чинником, який сприяє зниженню ефективності запобігання кримінальним правопорушенням.

Поняття «особа злочинця» поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне – злочинець. Тому дана проблема повинна розв'язуватися, виходячи із загального вчення про особу як таку [61, с. 235].

Ще більш широким є поняття «людина», яке охоплює нерозривну єдність двох сторін її суті: соціальної та біологічної. У понятті «особа» фіксуються тільки її соціальні ознаки. Особа – це соціальна якість людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації. Ці якості особи визначаються рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом, свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої форми поведінки [50, с. 16].

Як особи люди є дуже різними. Одні з них активно сприяють суспільному прогресу, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від корисної праці, стають порушниками публічного порядку або займають ще якусь антисоціальну позицію. Цінність особи залежить насамперед від її реального внеску в загальний суспільний поступ. Ознаки особи можуть бути як позитивними, так і негативними. Останні найбільш характерні для особи злочинців. Таким чином, поняття «особа злочинця» торкається соціальної суті людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто порушила норми кримінального права. Вивчення особи злочинця підпорядковане встановленню механізму злочинної поведінки, її детермінації і розробці на цій основі обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання кримінальним правопорушенням [8, с. 17–18].

У філософському розумінні особа – продукт соціального розвитку, єдність загального, особливого і одиничного. Вона являє собою результат еволюції людського роду, успадковує і відображає соціальний досвід усіх попередніх поколінь. Водночас особа вбирає в себе ознаки певного суспільного устрою, до якого вона належить, що проявляється в її свідомості і світогляді. Окрім того, людина наділена неповторними рисами, що

відображають її індивідуальний досвід, який обумовлений конкретним змістом сімейних, виробничих, побутових та інших відносин, тобто тим мікросередовищем, в якому вона живе. Все це має важливе значення для правильного розуміння суті особи злочинців, розкриття механізму формування їх криміногенних властивостей, а також для корекції їх поведінки.

Людина не народжується особою, а стає нею в процесі входження в соціальне середовище та засвоєння ідей, поглядів, норм моралі і поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого людина набуває свого конкретного соціального змісту, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця. Від народження ніхто не приречений на вчинення кримінальних правопорушень; злочинцями стають внаслідок неправильної соціалізації [262, с. 144].

На думку Ю. М. Антоняна особа злочинця є не що інше, як модель, абстракція, що поєднує в собі найбільш характерні особливості особи злочинця як соціального та психологічного типу. Далеко не кожна людина, яка вчинила злочин, може бути названа представником цього типу, оскільки останній складається тільки з його характерних представників [7, с. 20].

Як вважає Є. К. Волконська, особа злочинця – це досить складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, які характеризують особистість, її моральний світ, що взяті в розвитку і в взаємодії з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які в тій чи іншій мірі визначили вчинення кримінального правопорушення [31, с. 19].

Кримінологічне вивчення особи злочинця допомагає розкрити соціальну сутність її поведінки, з'ясувати, в чому полягають і чим обумовлюються антисуспільна установка, погляди, звички, наявні у свідомості людини, і як вони впливають на положення даної особи в суспільстві. Отже, злочинна поведінка людини безпосередньо викликається наявністю антигромадської установки у свідомості даної особи, яка формується протягом більш або менш тривалого часу. Антигромадські погляди і звички особи, які часто під впливом несприятливих зовнішніх умов приводять її до вчинення суспільно небезпечних діянь, певною мірою не завжди обумовлені психологічними особливостями особистості – властивостями її темпераменту, емоційної і вольової сфер і т.д. В. Н. Кудрявцев зазначає, що конкретна ситуація породжує вольовий акт не сама по собі, а лише у взаємодії з особистістю даної людини, переломлюючи через її інтереси, погляди, звички, особливості психіки та інші індивідуальні риси [126, с. 15].

Однак і самі психічні особливості особистості також формуються протягом тривалого часу, під впливом конкретного соціального середовища, спілкування з іншими людьми, протягом усього життя людини в суспільстві. Усі вищі складні форми психічної діяльності, на думку А.С. Шляпочнікова, характеризують душевне життя людини – зовсім не вроджені її «властивості» або «особливості», вони формувалися прижиттєво в світі створених суспільно історичною практикою предметів і відносин між людьми, у

постійному спілкуванні з ними» [257, с. 94]. Психологічні особливості особи при всій їхній відносній стійкості і сталості мінливі і виховувані. Свідомість людини знаходиться в прямій залежності від засвоюваних нею знань, понять, ідей, моральних норм поведінки. Таким чином, психологічні особливості особистості визначаються реальними відносинами людини до суспільства, залежністю від особливостей умов її життя. Тому кримінолог повинен докладно вивчати психологічні властивості особи злочинця, особливості його характеру, бо з'ясування останніх дозволяє вирішувати питання про причини злочинності та умови формування суспільно небезпечної установки.

Кримінологічні дослідження особи злочинця мають своєю метою, з одного боку, визначити ступінь суспільної небезпеки вчинених ним дій індивідуалізувати відповідальність злочинця, намітити шляхи його перевиховання або оцінити ефективність відбутого їм покарання, з іншого – з'ясувати справжні причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, намітити і провести профілактичні заходи щодо їх усунення.

М. І. Єнікеев зазначає, що особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які обумовили вчинене ним злочинне діяння [57, с. 47].

У свою чергу С. А. Шалгунова, визначає, що особа злочинця, як і будь-якої іншої людини, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я), моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю), соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються у індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур: 1 – спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання; 2 – досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи); 3 – охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам'ять; 4 – біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві і вікові якості, а також патологічні зміни [256, с. 128–129].

Значення вивчення особи злочинця [50, с. 20] у сфері пенсійного забезпечення досить вагоме. Це пояснюється, по-перше, тим, що до кримінальних правопорушень у даній сфері мають пряме відношення службові особи. З іншого боку, зацікавленими особами, суб'єктами цих кримінальних правопорушень є пенсіонери. Пенсійному фонду та суспільству в цілому і тим і іншими заподіюється величезна матеріальна й моральна шкода. Все це створює корумпованість у пенсійній сфері [229].

Обставини вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення залежать від особи злочинця. Лише деякі з умов роботи службової особи можуть у якійсь мірі впливати на вибір поведінки, однак прийняття рішення діяти на порушення закону – не єдиний вихід з ситуації, що виникає.

Важливо простежити, яким чином формується поведінка особи злочинця під впливом певного середовища і як на вчинки людей впливає конкретна життєва ситуація. Так, при вивченні поведінкових аспектів особистості Н., котра склала фіктивний акт про перевірку довідки про заробітну плату Г. за неправомірну вигоду, встановлено, що як працівник вона характеризувалася позитивно, вміла ретельно приховувати свої негативні нахили. У її свідомості переважала думка: «Чому інші живуть краще, ніж я; чому у мене немає квартири, постійно не вистачає коштів на придбання предметів побуту тощо». Поведінка її була спрямована на пошук відповідей на ці питання. І конкретна життєва ситуація – пропозиція шкільної подружки «допомогти» збільшити розмір пенсії її родички за певну винагороду (у той час, коли терміново були потрібні гроші) – визначили її рішучість встати на шлях соціально-негативної поведінки [96].

Як нами було зазначено, більшість кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення вчиняються службовими особами та особами, які претендують на отримання пенсії. Для вивчення даного процесу нами проведені соціологічні дослідження з опитуванням наступних категорій осіб: довгострокове інтервальне опитування пенсіонерів, опитування та анкетування фахівців, що займаються призначенням та виплатою пенсій в органах соціального захисту населення; проведено огляд та контент-аналіз матеріалів преси, а також використані матеріали, отримані за допомогою включеного спостереження (Додаток Б).

Структура особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення необхідно розглядати за такими критеріями:

- 1) соціально-демографічні, у числі яких виділяються статеві характеристики, сімейний стан;
- 2) рівень освіти та професіоналізму;
- 3) моральні якості особи;
- 4) психологічні особливості особи злочинця;
- 5) займана службова посада.

Вивчення особи та поведінки суб'єктів у кримінальних провадженнях дозволило встановити їх соціально-демографічну та соціальну характеристики. Встановлення **соціально-демографічних ознак** (стать, вік, соціальний стан, матеріальне благополуччя, національність тощо) злочинців необхідне для складання кримінологічного портрету особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення.

На основі соціального статусу особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення їх розподілено на:

- 1. Пенсіонери або особи, які претендують на отримання пенсії;*
- 2. Службові особи;*
- 3. Треті особи, які сприяють незаконному отриманню пенсій.*

За першою категорією пенсіонери або особи, які претендують на отримання пенсій, діють самостійно, тим самим, ставлячи в оману службових осіб. Наприклад, А., використовуючи підроблене посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та підроблений військовий

квиток, з метою незаконного отримання грошових коштів у вигляді виплат та пільг, передбачених Закону «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [201], надав до відділення Новокосятинівського району Житомирської області завідомо неправдиві відомості про участь у 1987 році в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС [99].

Пенсіонери, у свою чергу, розподілилися на чергові та позачергові (в Україні існують три види пенсій, які призначаються раніше встановленого законодавством єдиного пенсійного віку у зв'язку з особливими умовами праці та більш ранньої втратою працездатності: а) пенсія за роботу з особливими умовами праці; б) пенсія за вислугу років; в) пенсія по інвалідності або втрати годувальника внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [199]).

На наш погляд, за злочинним задумом претендентів на незаконне отримання пенсії або збільшення її розміру можна згрупувати наступним чином:

1) громадяни, які навмисно порушують пенсійне законодавство у розрахунку на те, що пенсійні та правоохоронні органи не зможуть це виявити (41 %);

2) громадяни з низьким рівнем матеріального достатку, не згодні з діючими нормами пенсійного законодавства та низьким розміром своєї пенсії (33 %);

3) громадяни, які матеріально забезпечені, але вважають, що вони не повинні отримувати пенсію в меншому розмірі, ніж інші (26 %).

Особи другої категорії за критерієм спрямованості особи, у свою чергу, поділяються на:

а) корисливих, які вдаються до неправомірних способів задоволення своїх матеріальних потреб та особистого збагачення;

б) некорисливих, які недбало відносяться до виконання своїх обов'язків.

В основному, у злочинах у сфері службової діяльності спостерігається корислива спрямованість дій.

Говорячи про службові кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, вважаємо обов'язковим їх розмежування на службових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення та службових осіб підприємств, установ і організацій, що видають документи для призначення пенсії.

При цьому, видаючи документи для призначення пенсії з неправдивими відомостями, службові особи підприємств, організацій і установ частіше діють з корисливих мотивів, а службова особа органу, що здійснює пенсійне забезпечення, призначає за такими документами пенсію, в основному, через недбальство, так як при уважному вивченні наданих документів, при необхідності – їх перевірки, незаконного призначення пенсії можна уникнути. В окремих випадках ми не виключаємо і можливу корисливу мети.

Для встановлення соціального портрету особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення необхідно з'ясувати їх *вікову характеристику*, в основному, в аспекті соціально-психологічних властивостей певного віку.

Важливими елементами такої характеристики є переконання та ціннісні орієнтації, мотивація поведінки й спрямованість особи в цілому, ставлення до виконання службових обов'язків.

Вік багато в чому визначає потреби, життєві цілі людей, коло їхніх інтересів, спосіб життя, що не може не позначитися на протиправних них діях. Зі зміною віку природно відбувається зміна самої особистості, змінюються її соціальні позиції, ролі і функції, досвід, звички, мотивація вчинків, можливості здійснення тих чи інших кримінальних правопорушень [6, с. 15]. Аналізуючи таку соціально-демографічну ознаку особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, маємо можливість наголосити на певних особливостях.

Дослідження показало, що особи, які спотворюють факти, беруть підроблені документи через недбальство, – люди, в основному, молоді. Особи до 30 років склали більше половини правопорушників. А особи, які вчиняють службове підроблення навмисно – працівники з певним стажем, тобто особи середнього віку – 30-45 років. Це в певній мірі підтверджується тим, що до числа працівників органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, питома вага осіб середнього віку вище.

За період з 2014 по 2018 рр. не було зареєстровано жодної особи молодше 18 років. Це пояснюється тим, що дану категорію кримінальних правопорушень вчиняють тільки повнолітні особи. Найчастіше кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення вчиняють особи у віці 40–59 роки (56 %) та у віці 29–39 років (25 %). Такий розподіл можливо пояснити тим, що для отримання статусу службової особи необхідним є набуття певної посади, трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи, а нерідко й певного спеціального звання, рангу, класу тощо. Найменшу ж кількість службових підроблень вчиняють особи у віці старше 60 років (8 %). Це пояснюється тим, що, по-перше, статистичною залежністю: ця вікова група є відносно нечисленною серед службових осіб. По-друге, особи у такому віці мають більший життєвий досвід, досвід практичної роботи, який в тому числі зумовлює більш досконалі навички щодо вчинення та приховування кримінальних правопорушень. Щодо такої вікової категорії як 18–29 років, то на цю вікову групу припадає близько 10 % всіх фактів службового підроблення

Стосовно статі відзначається різнобій злочинців у даній сфері, при цьому з явним перевищенням кримінальних правопорушень, вчинених жінками. Швидше таке переважання пояснюється специфікою сфери діяльності, в якій чисельність працюючих жінок значно перевищує чисельність чоловіків (в Україні 84 % працюючих в органах соціального захисту населення та зайнятих питаннями призначення й виплати пенсій становлять жінки).

Серед злочинниць домінують жінки вікової групи від 30 до 49 років. Саме у цьому віці жінки активніше заводять нові соціальні контакти, просуваються по службі. Такі кримінальні правопорушення, як зловживання службовим становищем, надання та одержання неправомірної вигоди характерні особам чоловічого роду. Службове підроблення переважно відбувається жінками. Такі кримінальні правопорушення, як шахрайство, привласнення або розтрата, в однаковій мірі характерні і чоловікам, і жінкам. Однак, *частка жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення майже втричі перевищує аналогічне гендерне співвідношення у загальній картині злочинності. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення – одна з небагатьох сфер суспільних відносин, яка з інструментальної точки зору є найбільш придатною для кримінальної активності жінок, адже самі кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують надмірних фізичних зусиль та, водночас, вимагають умовно високого рівня інтелектуальних здібностей, аби відповідати статусу службової особи.*

Не менш важливе значення у характеристиці особи злочинців належить освітньому рівню. Звертаючи увагу на цю соціально-демографічну ознаку, можна відмітити, що більшість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення – це особи з вищою освітою (69 %). Професійно-технічну особу серед злочинців досліджуваної категорії мали 21 %, загальну середню – 11 %, а початкову 1 % (додаток Б). Такий розподіл є додатковим свідченням специфіки сфери службової діяльності, яка в якості умови залученості до неї вимагає досить високого освітнього рівня.

У мотиваційній сфері переважають матеріальні потреби, які мають безліч градацій. Будучи рушійною силою кримінальної активності, корислива мета проявляється у прагненні людини до задоволення матеріальних потреб. У системі корисливої мотивації жінок необхідно виокремити декілька видів спрямованості: споживча, престижна, паразитивна, службова, легковажна, сімейна.

Останнім часом актуалізується значення корисливу мотиву потреб. Якщо для осіб, які перебувають на найнижчих щаблях суспільної ієрархії притаманна переважно примітивна система потреб у біологічному забезпеченні умов свого існування, то для інших, які перебувають на більш високому рівні – це розгалужена система потреб та квазіпотреб (економічні, ідеологічні, культурні тощо), які пов'язані з намаганням не тільки розбагатіти, а і досягти більш високого соціального статусу і престижу в суспільстві. У традиційному розумінні з мотивів абсолютної потреби жінки вчиняють корисливі кримінальні правопорушення з метою задоволення елементарних потреб в їжі та предметах одягу, а з мотивів відносної потреби – в цілях підтримки характерного для оточуючих рівня життя. В обох випадках корислива потреба породжується важким матеріальним становищем, неможливістю забезпечити чесною працею прожитковий мінімум [166, с. 70–71].

По-друге, матеріальні потреби та система ціннісних орієнтацій взаємодіють з численними негативними соціально-психологічними факторами середовища, які у нинішніх умовах нестабільної економіки обумовлюють вибір способів поведінки, в тому числі і злочинної [72, с. 57]. Ці дві обставини і впливають на морально-психологічне ставлення злочинця до свого офіційного статусу, ролі службової особи та злочинної поведінки.

Щодо особи злочинця, що вчинює кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, можна виокремити такі кримінологічно значущі мотиви як: задоволення власних абсолютних чи відносних потреб, набуття певного матеріального або соціального статусу, набуття нових владних повноважень та вплив на суспільний розвиток, самоутвердження, протиставлення суспільству тощо.

Особа злочинця, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення – службова особа, яка представляє потенційну криміногенну небезпеку саме через неправомірне використання влади або службового становища всупереч службовим інтересам. Від інших злочинців вона відрізняється високим соціальним статусом, особливо важливою є його належність до єдиної соціальної групи службовців з усіма властивими їй цінностями та інтересами, з позицій яких відбувається їхня взаємодія з іншими людьми у системі публічної служби та з приводу реалізації її функцій.

Багато кримінальних правопорушень вчиняються, як нами було відзначено, групою осіб за попередньою змовою, в основному, у змові зі службовими особами. Дані кримінальні правопорушення за своєю спрямованістю найчастіше відносяться до категорії корисливих. Корисливі мотиви переслідують і службові особи, і особи, які претендують на отримання прибутку. Наприклад, М. звинувачувалася у тому, що вона, з корисливих мотивів, за попередньою змовою з бухгалтером концерну «Друг» Каховського району Ш. вчинила розкрадання чужого майна шляхом обману – шахрайство (за домовленістю зі службовою особою отримала неправдиву довідку про те, що за певний період часу працювала на підприємстві та отримувала певний розмір заробітної плати й надала її до Управління соціального захисту населення по Каховському району для отримання завищеною пенсії) [105].

Особливістю досліджуваної сфери є те, що у визначенні мотивації корисливого вчинення кримінальних правопорушень велике значення має як вид власності, так і спосіб вчинення кримінального правопорушення – вчинення розкрадання державного майна, яким є грошові кошти на виплату пенсій. Злочинці вважають для себе неприпустимим вчинити викрадання особистого майна (78 %), у їх свідомості розкрадання особистого майна – кримінальне правопорушення, яке повинно засуджуватися, а розкрадання державного майна може бути виправдане не тільки їх індивідуальною, а й груповою свідомістю [225, с. 434].

Вчинення корисливих кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення включає в себе у певних випадках і такі мотиви людської

поведінки, як марносластво, заздрість, прагнення зайняти більш високе положення у професійному середовищі, стати «своєю», що у деяких випадках пояснює дачу хабарів вищим посадовим особам, а ці злочинні дії тягнуть пошуки незаконних шляхів вилучення матеріальних засобів, що забезпечують дачу неправомірної вигоди. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності у сфері пенсійного забезпечення завдають достатньої шкоди та збитків суспільству, при цьому цей збиток часто є непомітним.

В окремих районах складалася така система, коли фахівці систематично давали певні суми начальникам відділів, а ті – відповідно начальникам районного управління соціального захисту населення, і такий ланцюжок простягався досить далеко. Таке явище небезпечне в силу не тільки поширеності суспільно небезпечних дій, а й психологічних моментів, коли на очах пересічних працівників виправдовуються вчинення злочинних дій, так як таке явище в їх розумінні набуває «обов'язковості» або «необхідності».

Результати досліджень багатьох учених [8; 112; 118; 121; 123; 142; 148; 262] свідчать про те, що пасивна поведінка та неграмотність окремих заявників відіграє певну роль у розвитку багатьох кримінальних правопорушень. У першу чергу це стосується кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, й зокрема у сфері пенсійного забезпечення.

Аналіз отриманих даних про соціальне становище особи злочинця та їх освіту свідчить, що більшість з них мали вищу освіту (68 %). Що стосується характеристик самих службовців, що вчиняють різного роду кримінальні правопорушення, то необхідно відзначити, що чим вища освіта суб'єкта, тим професійніше діяння. Тут істотна ієрархія їх цінностей і, зокрема, готовність принести в жертву матеріальної вигоди закон та норми моралі, професійну честь. Ще даються взнаки такі характерні риси, як жадібність, заздрість.

Велике значення має соціальне середовище особи злочинця: а) наявність в ній осіб з високим рівнем матеріального добробуту, а тим більше досягнутого за рахунок корупційної та іншої кримінальної діяльності; б) матеріально забезпечене середовище в умовах розвитку особи та різке зниження цієї забезпеченості надалі. Прагнення до матеріальної забезпеченості може спровокувати обрання злочинного варіанту розв'язання проблеми; в) тяга до стандартів заможного життя, а отримана невелика заробітна плата не сприяє цьому; г) наявність дорогих звичок та інтересів. Наприклад, Ш. працюючи інспектором за призначенням пенсії в управлінні соціального захисту, прийняла фальшиву довідку про заробітну плату для нарахування пенсії та за певну винагороду склала фальшивий акт про перевірку даної довідки. Це самотня жінка, має дитину, любить веселе життя та вживала спиртні напої, природно, що на все це, а також на виховання і навчання дитини однієї заробітної плати недостатньо. Це і штовхнуло її на таке кримінальне правопорушення. А як з'ясувалося згодом, вона зловживала довірою керівництва та неодноразово вчиняла подібного роду злочинні дії через корисливу зацікавленість [106].

На основі дослідження Антоняна Ю.М. [8], за ступенем суспільної небезпечності особи та кримінальної активності можна виділити наступні типи особи злочинця у даній сфері:

I) активні антисоціальні – особи зі стійкою антисоціальною злочинною установкою;

II) асоціальні – злочинці з нестійкою установкою, яких легко залучити до злочинної діяльності за допомогою матеріальної вигоди;

III) ситуативні – особи, суспільна небезпека яких не виражена, водночас вони надзвичайно залежні від ситуації, в яку потрапляють.

Особі злочинця у даній сфері характерні флегматичний та сангвінічний типи темпераменту, з огляду на умови діяльності у пенсійній системі. Особи з даними типами темпераменту відносяться антисоціального типу. Злочинцям-сангвінікам у даній сфері властива швидкість та обдуманість прийнятих рішень, їх відрізняє рішучість й сміливість.

Злочинці-флегматики мають усвідомлену рішучість та сміливість, проте ці якості у них проявляються тільки при виконанні тих завдань, до яких вони спеціально готувалися.

До асоціального типу відносяться злочинці-холерики. Холерики виявляють неусвідомлену рішучість та сміливість, у той же час вони можуть відчувати неспокій, а тому особливо сильний страх. Злочинці-меланхолики відносяться до третього типу – ситуативного. Їх рішучість та сміливість є короткочасними й проявляються лише при подоланні значних перешкод.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що нами здійснено характеристику соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових та морально-психологічних ознак особи злочинця, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення. Аналіз соціально-демографічних ознак свідчить, що найчастіше його вчиняють громадяни України (99 %), віком 40–59 років (56 %), жінки (73 %), що мають вищу освіту (68 %), службові особи, які працюють по найму (2 %). Частка жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення майже втричі перевищує аналогічне гендерне співвідношення у загальній картині злочинності. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення – одна з небагатьох сфер суспільних відносин, яка з інструментальної точки зору є найбільш придатною для кримінальної активності жінок, адже самі кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують надмірних фізичних зусиль та, водночас, вимагають умовно високого рівня інтелектуальних здібностей, аби відповідати статусу службової особи. Як правило, кримінальні правопорушення вчинюється особою, що набула певного трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи; при цьому специфіка виконуваних службових обов'язків прямо пов'язується з необхідністю здобуття особою відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є обов'язковою вимогою для зайняття посади у владно-управлінській структурі пенсійного забезпечення [166].

Необхідно відмітити груповий характер таких кримінальних правопорушень (54 %), що зумовлено механізмом злочинного посягання, який, як правило, потребує залучення інших осіб. 38 % осіб було засуджено із призначенням покарання, у 27,6 % випадків засуджені були звільнені від покарання. Враховуючи тяжкість вчинення кримінального правопорушення та категорію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, стосовно 62 % справи було закрито (у т. ч. в зв'язку з амністією 32 % випадків).

Під час характеристики соціально-рольових ознак особи вказано, що службова особа, як представник влади, відрізняється від інших злочинців високим соціальним статусом, особливо важливою є її приналежність до єдиної соціальної групи службовців з усіма властивими їй цінностями та інтересами, з позицій яких відбувається їх взаємодія з іншими суб'єктами службових відносин (громадяни-пенсіонери, представники юридичних осіб тощо). У переважній більшості досліджених випадків особа перебувала у шлюбі (70 %), лише 28 % осіб на утриманні мали малолітніх дітей, 66 % осіб на момент розгляду справи у суді продовжували працювати на займаних посадах [166].

Дослідження морально-психологічних ознак особи злочинця дозволило виділити як найбільш поширену мотивацію задоволення власних абсолютних чи відносних потреб, набуття певного матеріального статусу, нових владних повноважень, самоутвердження тощо [166].

В якості основної класифікаційної ознаки взято до уваги займане особою соціальне становище, з урахуванням якого правопорушники розподілені на такі категорії: 1) пенсіонери (35 %); 2) службові особи (42 %); 3) треті особи, що сприяють незаконному отриманню пенсій (23 %).

Пенсіонери або особи, які претендують на отримання пенсій, діють або самотійно, вводячи в оману службових осіб (збільшення віку, стажу роботи, надання підроблених документів), або у змові з ними. Їх можна згрупувати наступним чином:

1) громадяни, які навмисно порушують пенсійне законодавство у розрахунку на те, що пенсійні та правоохоронні органи не зможуть це виявити (41 %). Багато з них (близько 37 % надали недостовірні відомості про стаж та заробітну плату для збільшення розміру пенсії) вчиняють кримінальні правопорушення усвідомлено, оскільки вважають, що свого часу внесли значний вклад у розвиток держави, мають тривалий трудовий стаж та не повинні жити погано, що вони заробили пенсію в набагато більшому розмірі, ніж їй виплачують.

2) громадяни з низьким рівнем матеріального достатку, не згодні з діючими нормами пенсійного законодавства та низьким розміром своєї пенсії (33 %), які поділяються на: а) корисливих, які вдаються до неправомірних способів задоволення своїх матеріальних потреб та особистого збагачення; б) некорисливих, які недбало відносяться до виконання своїх обов'язків. Йдеться і про службових осіб підприємств, установ, організацій, що готують та видають документи для призначення

пенсії, і про службових осіб служб, які здійснюють пенсійне забезпечення, це: а) працівник, який безпосередньо заповнює той чи інший документ; б) працівник, який перевіряє достовірність відомостей в оформленому документі; в) керівник установи, підприємства, організації. Є випадки, коли працівники за домовленістю «складають» документи з недостовірними відомостями.

3) громадяни, які матеріально забезпечені, але вважають, що вони не повинні отримувати пенсію в меншому розмірі, ніж інші (26 %). До них можна віднести працівників, що вчиняють кримінальні правопорушення за наполяганням керівника. Наприклад, керівник зобов'язує працівника заповнити фіктивну трудову книжку, внести неправдиві відомості до документів тощо.

На закінчення відзначимо, що вивчення особи злочинця у сфері пенсійного забезпечення та розробка на його основі класифікації і типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у цій галузі, безпосередньо пов'язані з вирішенням практичних завдань протидії злочинності.

Висновки до розділу 2

1. У сфері пенсійного забезпечення у 2013–2018 роках вручено повідомлення про підозру 554 особам (2013 р. – 194, 2014 р. – 177, 2015 р. – 71, 2016 р. – 47, 2017 р. – 20, 2018 р. – 45), направлено до суду 533 кримінальні провадження (у 2013 р. – 192, 2014 р. – 167 (приріст до попереднього року – -13 %), 2015 р. – 68 (-60 %), 2016 р. – 42 (-39 %), 2017 р. – 20 (-52 %) та 2018 р. – 44 (+110 %)), з них з обвинувальним актом – 448; з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності – 85.

Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито – 600 (2013 р. – 279, 2014 р. – 103, 2015 р. – 48, 2016 р. – 44, 2017 р. – 57, 2018 р. – 69). Встановлена сума матеріальних збитків (у тис. грн.): у 2013 р. – 4482,23; 2014 р. – 1914,3; 2015 р. – 426,77; 2016 р. – 798,27; 2017 р. – 44,81 та 2018 р. – 689,10. У структурі кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення здебільшого переважають кримінальні правопорушення за ст. 364 (20 %), ст. 366 (58 %) та ст. 368 (12 %) КК України.

2. Соціально-економічні фактори не є специфічними для детермінації кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні, проте чинять потужний деструктивний вплив на кадрове ядро органів державної влади та місцевого самоврядування через незадовільний стан фінансування публічної служби, зокрема: проблема мінімального розміру пенсій, рівень якого по відношенню до прожиткового мінімуму незадовільного населення протягом тривалого часу продовжував знижуватися; подання заявниками довідок про заробітну плату із завищенням фактично отриманих сум заробітків з метою отримання пенсії в більш високому розмірі; доведення мінімальних розмірів пенсії до рівня

прожиткового мінімуму з одночасною диференціацією розмірів пенсій залежно від минулого трудового стажу; майнова нерівність; обмеженість інформації про правила нарахування пенсій, про пільги пенсіонерам.

3. Організаційно-управлінські чинники характеризуються високим рівнем корупції та неефективністю засобів запобігання їй, професіоналізацією діяльності злочинних угруповань, їх зрошування з корупцією, відсутністю належної взаємодії та координації правоохоронних органів, недосконалістю механізму моніторингу криміногенної ситуації та її оцінки, недостатністю реагування органів прокуратури та Національної поліції України на численні сигнали про кримінальні правопорушення у цій сфері, недостатнім рівнем кваліфікації правоохоронців (цей чинник вважають головним 56 % опитаних).

4. До недоліків правового регулювання належать насамперед недосконалість пенсійної системи, яка проявляється у: дефіциті бюджету Пенсійного фонду України; існуванні розривів пенсій та заробітної плати; відсутності інтересу населення до участі у формуванні пенсійних накопичень; економічній та воєнній ситуації в країні; ухиленні платників від сплати страхових внесків шляхом отримування тіньової заробітної плати; погіршенні співвідношення між громадянами працездатного та непрацездатного віку.

5. Недоліки у контрольно-ревізійній роботі вищих органів влади сприяють виникненню обстановки безкарності, при якій такі кримінальні правопорушення вчиняються без істотних перешкод, сприяє вчиненню нових кримінальних правопорушень службовими особами, nereагування на факти правопорушень або слабе реагування, що є умовами, які полегшують вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності загалом.

6. Найчастіше такі кримінальні правопорушення вчиняють громадяни України (99 %), віком 40–59 років (56 %), жінки (73 %), що мають вищу освіту (68 %), службові особи, які працюють по найму (2 %). Частка жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення майже втричі перевищує аналогічне гендерне співвідношення у загальній картині злочинності. Кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення – одна з небагатьох сфер суспільних відносин, яка з інструментальної точки зору є найбільш придатною для кримінальної активності жінок, адже самі кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують надмірних фізичних зусиль та, водночас, вимагають умовно високого рівня інтелектуальних здібностей, аби відповідати статусу службової особи.

РОЗДІЛ 3

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення

Запобігання кримінальним правопорушенням в цілому, у тому числі у сфері пенсійного забезпечення, залежить багато в чому від позитивних змін в економіці та духовному житті суспільства, за допомогою чого будуть усуватися негативні соціальні фактори, що її породжують. Однією з найважливіших тенденцій сучасного світу стало усвідомлення того, що сталий розвиток суспільства, подолання проблем, з якими воно стикається, і можливість дати адекватну відповідь на виклики нового тисячоліття залежать від стану соціальної сфери, зокрема, пенсійної системи. Державне пенсійне забезпечення є однією з гарантій соціального захисту. В умовах сучасного соціально-економічної кризи і складної політичної обстановки в Україні постійно виникають нові обставини, у зв'язку з якими громадяни втрачають джерела засобів існування, несуть додаткові витрати, потрапляють у складні життєві ситуації та потребують соціальної підтримки. А все це обумовлює криміногенні явища, а багатьох громадян криміналізує, провокуючи на вчинення кримінальних правопорушень. Тому реалізація нормального соціального забезпечення і захисту виступає одним з вирішальних антикриміногенних факторів.

У кримінології під загальносоціальними заходами запобігання кримінальним правопорушенням розуміють комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності [122, с. 143].

Як у зв'язку з цим зауважив О.М. Джужа, даний рівень запобігання кримінальним правопорушенням характерний тим, що його складові є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психічної і духовної сфер суспільства [119, с. 53–54]. При цьому, на переконання В.В. Голіни, основними цілями зазначеного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблійських часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне запобігання певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі

виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [34, с. 19].

Іноді межі здійснення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням помилково розширюють та ототожнюють їх з «ефективним функціонуванням усіх позитивних інститутів соціальної правової держави» і в такому розумінні стверджують, що «загальносоціальне запобігання не є предметом кримінальної науки», хоча відразу всупереч наведеному заявляють, що «не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності не можна, тому що вони створюють умови для усунення чи послаблення кримінологічних факторів, які детермінують злочинність» [43, с. 13].

Ключ до розв'язання цієї суперечливої позиції «знайшов» А.П. Закалюк, який у своїх наукових працях довів, що заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинюючий чи обумовлюючий, але інші детермінуючі, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, належить до загальносоціального запобігання їй [61, с. 327–328].

Виходячи із зазначених наукових підходів, Ю.Ю. Орлов обґрунтовано зробив висновок про те, що загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання кримінальним правопорушенням, а спрямована передусім на вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [204, с. 20].

Загальносоціальне запобігання злочинності – це, насамперед, комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій [10, с. 177].

Тому ми поділяємо думку О. М. Литвинова щодо розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [138, с. 111–117].

Таким чином, *загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення – це сукупність юридичних норм, які регулюють відносини у суспільстві у сфері пенсійного забезпечення та мають матеріальне вираження у конкретних нормативно-правових актах (кодексах, законах, підзаконних нормативно-правових актах).* Під сукупністю юридичних норм ми розуміємо масив юридичних норм різних

галузей права (конституційного, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального тощо).

Здійснення в Україні системних демократичних, соціально орієнтованих перетворень, із урахуванням необхідності подолання наслідків воєнних дій, фінансово-економічної кризи в нашій державі, постійної трудової міграції працездатного населення за кордон, передбачає продовження ефективного реформування пенсійного забезпечення як найбільш важливої складової соціального забезпечення, а також вирішення усіх наявних на сьогодні у даній сфері проблем. Існуюча нормативно-правова база, яка регулює систему пенсійного забезпечення, була поступово приведена у відповідність із сучасними світовими тенденціями щодо побудови відповідних систем, але це не вирішило усіх існуючих проблем пенсійного забезпечення населення [222, с. 369].

Щодо загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення то за ним необхідно виокремити декілька напрямів, зокрема:

I – загальні заходи оптимізації правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні;

II – спеціально-правові засади забезпечення безпеки у сфері пенсійного забезпечення в Україні;

III – правовий контроль та нагляд за органами пенсійного забезпечення;

IV – безпосередні (індивідуальні) заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення.

До загальних проблем правового регулювання пенсійного забезпечення віднесемо наступні:

1) розгалуженість системи пенсійного законодавства, що ускладнює розуміння пенсійної системи для пересічних громадян (М.М. Шумило надав назву даному явищу «інфляції пенсійного законодавства») [260];

2) надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян (існування спеціального пенсійного забезпечення);

3) прив'язка розміру пенсії за віком до рівня прожиткового мінімуму, що не узгоджується із зростанням заробітної плати, реальними фінансовими можливостями Пенсійного фонду та страховими внесками впродовж трудової діяльності [222, с. 389].

Проблемами функціонування окремих рівнів системи пенсійного забезпечення, зокрема накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення є:

1) гальмування введення в експлуатацію другого рівня пенсійної системи, що, у свою чергу стримувало функціонування належним чином недержавних пенсійних фондів;

2) погано розвинута система недержавного пенсійного забезпечення.

Проблема інфляції пенсійного законодавства на сьогодні є досить гострою для вітчизняної правової системи. Однією із головних проблем функціонування вітчизняної пенсійної системи загалом є непоінформованість

громадян щодо власних можливостей у сфері пенсійного забезпечення. Так, дійсно, на сьогодні в Україні прийнято величезну кількість нормативно-правових актів в досліджуваній сфері, встановлення сутності яких є проблемою для пересічних громадян. Зокрема, на сьогодні питання пенсійного забезпечення в Україні регулюють близько трьох десятків законів (див. підрозділ 1.1). Окремі із них діють в частині, поширеним є встановлення відсилочних та бланкетних норм. До кожного із них регулярно вносяться зміни та доповнення. Як наслідок, населення переважно непоінформоване в можливості участі в недержавному чи накопичувальному пенсійному забезпеченні, що в свою чергу в результаті призводить до дефіциту Пенсійного фонду України та низьких розмірів пенсій, не достатніх для нормального забезпечення існування в умовах сучасної України, що й призводить до вчинення кримінальних правопорушень у даній сфері.

Спосіб вирішення даної проблеми по суті був запропонований вже давно, і до сьогодні обговорюється на науковому рівні – ним є прийняття Пенсійного кодексу України. Проект Пенсійного кодексу України було зареєстровано ще в 2014 році, втім згодом у цьому ж році відкликано [171]. Його особливість полягає у тому, що він дійсно являв собою єдиний, консолідований нормативно-правовий акт, у нормах якого було об'єднано регулювання усіх трьох рівнів пенсійної системи України, спеціального пенсійного забезпечення, питань сплати єдиного соціального внеску, призначення, виплати та перерахунку пенсій тощо – тобто норми усіх вищеперерахованих нами нормативно-правових актів. Кодифікація пенсійного законодавства має б стати логічним завершенням усіх попередніх пенсійних реформ, адже наявність розглянутих нами у даній роботі проблем свідчить про, що вони не були завершеними. Без прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акту попередні реформи можна вважати косметичними.

Як визначено у пояснювальній записці, автори законопроекту Пенсійного кодексу України пропонували створити на базі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» єдиний систематизований, уніфікований законодавчий акт, який врегулює правовідносини у сфері пенсійного забезпечення всіх категорій громадян. При цьому, було заплановано зберегти всі соціальні стандарти та гарантії щодо пенсійного забезпечення громадян, окрім деяких положень, які визнано несправедливими та дискримінаційними. Так, передбачалося скасування підвищення пенсійного віку та мінімального стажу, необхідного для призначення пенсій, встановлених відповідно до пенсійної реформи; скасування надмірних пільг народних депутатів України, суддів; зміна порядку розрахунку максимального та мінімального розміру пенсії (наприклад, максимальний розмір пенсії обмежувався п'ятьма мінімальними пенсіями за віком, а мінімальну пенсію планувалось збільшити до двох з половиною прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність).

Таким чином, вважаємо, що прийняття Пенсійного кодексу України у тій формі, яка була передбачена проектом № 4290а від 16.07.2014 [171] дозволило б вирішити одразу комплекс проблем, пов'язаних із пенсійним забезпеченням:

- 1) об'єднати норми усього масиву нормативно-правових актів, що врегульовують функціонування пенсійної системи України;
- 2) вирішити проблему надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян;
- 3) зробити більш справедливими розміри мінімальної та максимальної пенсії;
- 4) полегшити розуміння громадянами сутність чинної пенсійної системи України.

Окрім того, в правовій доктрині нашої держави існують й інші шляхи вирішення виділеної нами проблеми. Так, О.Л. Кучма підтримує прийняття Кодексу соціального забезпечення України, аргументуючи це тим, що цінність будь-якого кодексу полягає в охопленні всього комплексу відносин. Відповідно, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне страхування є лише частинами соціального страхування та соціального забезпечення [134, с. 220–221]. Водночас, на нашу думку, найефективнішим шляхом вирішення проблеми «інфляції пенсійного законодавства» є прийняття Пенсійного кодексу України.

Проблема надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян, а саме пільг щодо сплати пенсійних внесків, дострокового виходу на пенсію та переваг для певних категорій щодо обчислення розмірів пенсій, є наступною загальною проблемою правового регулювання пенсійного забезпечення, виділеною нами. Вирішення проблеми надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян можливо вирішити двома шляхами:

1. Шляхом прийняття спеціального нормативно-правового акту, який або чітко диференціює та обґрунтує відмінності у пенсійному забезпеченні різних категорій осіб, або ж встановить однакові стандарти для усього працюючого населення.

Вбачаємо два можливих шляхи реалізації запропонованого:

- 1) прийняття Закону України «Про спеціальне пенсійне забезпечення»;
- 2) прийняття Пенсійного кодексу України. У першому випадку, даний нормативно-правовий акт має об'єднати у своєму змісті правове регулювання виходу на пенсію різних категорій осіб; розміри, порядок нарахування та виплат пенсійного забезпечення. У свою чергу, в проекті Пенсійного кодексу України від 16 липня 2014 р. № 4290а [171] розділ IV присвячено саме особливостям пенсійного забезпечення деяких категорій осіб, і на нашу думку здійснено цілком прийнятно. Вибір такого шляху вирішення проблеми надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян дозволить по-перше, зробити механізм виплат спеціальних пенсій більш прозорим; по-друге, спростить законодавцю процедури подальшого зменшення кількості сфер, у яких застосовується спеціальне пенсійне

забезпечення; по-третє, дозволить більш обґрунтовано обрати сфери, в яких спеціальне пенсійне забезпечення є дійсно необхідним.

2. Шляхом зрівняння усіх громадян у правах на пенсійне забезпечення, залишивши єдиним критерієм щодо визначення її розміру – розмір заробітної плати, що отримувала особа під час своєї трудової діяльності.

Наступна загальна проблема, виділена нами – прив'язка розміру пенсії за віком до рівня прожиткового мінімуму, що не узгоджується із зростанням заробітної плати, реальними фінансовими можливостями Пенсійного фонду та страховими внесками впродовж трудової діяльності. Вирішення даної проблеми вбачаємо у такий самий спосіб, як і вирішення проблеми надання переваг у пенсійному забезпеченні окремим категоріям громадян – необхідно зрівняти усіх громадян у правах на пенсійне забезпечення, залишивши єдиним критерієм щодо визначення її розміру – розмір заробітної плати, що отримувала особа під час своєї трудової діяльності.

Проблемами функціонування окремих рівнів системи пенсійного забезпечення, зокрема накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, як нами встановлено, є: 1) гальмування введення в експлуатацію другого рівня пенсійної системи, що, у свою чергу стримувало функціонування належним чином недержавних пенсійних фондів; 2) погано розвинута система недержавного пенсійного забезпечення.

Як нами встановлено, другий рівень пенсійного забезпечення, накопичувальна система пенсійного страхування, вже функціонує із 1 січня 2019 року із набуттям чинності відповідного положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» [182]. Проблеми правового регулювання накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення на сьогодні є фактично вирішеними, адже обидві системи врегульовано на нормативно-правовому рівні, обидві системи функціонують, проте в цілому безрезультативно.

У свою чергу, основна проблема недержавного пенсійного забезпечення полягає у його низькому поширенні. На нашу думку, у даному контексті важливим є здійснення заохочувальних дій з боку держави щодо залучення населення до усіх видів пенсійного забезпечення. Тим більш, подібний досвід в держави наявний. Наприклад, 05.04.2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення окремих питань проходження громадянами військової служби» [179] із метою підвищити мотивацію громадян до проходження військової служби. Згодом було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів» від [180] із метою стимулювання власників транспортних засобів із європейською реєстрацією здійснити державну реєстрацію транспортних засобів та сплатити відповідні митні платежі.

Підсумовуючи перший напрям загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні

зауважимо, що безпосередньо проблема правового регулювання на сьогодні одна – правове регулювання пенсійного забезпечення здійснюється занадто великою кількістю нормативно-правових актів. Як наслідок, значна частина населення України не має можливості самостійно розібратись у тонкощах своїх прав, що й призводить до вчинення протиправних дій, тож кодифікація пенсійного законодавства є вкрай необхідною. Незважаючи на цілком високий рівень правового регулювання, пенсійне забезпечення залишається одним із найбільш проблемних суспільних, фінансових та правових інститутів України.

Щодо другого напрямку, то відповідно до Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері від 15 серпня 2012 р. національна безпека у фінансовій сфері включає питання безпеки в бюджетній сфері, у тому числі й у сфері пенсійного забезпечення.

Фінансова безпека фінансово-кредитних установ виступає головним елементом їх економічної безпеки. Водночас певним чином вона є самостійним елементом і являє собою такий стан їх фінансових ресурсів, за якого забезпечується ефективна (прибуткова) діяльність, захист фінансових інтересів та здатність зберігати свої фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз. Тобто, основна увага фінансової безпеки має бути спрямована на забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів і підтримання їх на достатньому рівні для ефективної діяльності на ринку фінансових послуг за будь-яких умов. Останнє ж передбачає активну діяльність, щодо залучення фінансових ресурсів та їх ефективного вкладання. Виходячи з цього можна зауважити, що фінансова безпека охоплює всі сторони фінансової діяльності пенсійних установ.

Сьогодні існує нагальна необхідність створювати певну систему заходів безпеки всіх без винятку операцій, які проводять у своїй діяльності пенсійні установи. Водночас досвід показує, що якоїсь єдиної системи заходів безпеки проведення операцій в Україні не існує. Всі вони, використовуючи існуючу законодавчу і нормативну базу, виробляють свої заходи і з тією чи іншою ефективністю застосовують їх для захисту своєї діяльності.

Основне завдання фінансового механізму в пенсійній системі зводиться до фінансового забезпечення і фінансового регулювання відносин суб'єктів цієї системи в частині формування фінансових ресурсів для виплати пенсій. Ефективність функціонування фінансового механізму, ступінь його довершеності в системі пенсійного забезпечення залежать від ефективності функціонування фінансового механізму держави в цілому та окремих його елементів. Сьогодні через не реформованість пенсійної системи, відсутність другого її рівня та слабку розвиненість третього рівня всі ризики забезпечення людей пенсією лежать виключно на державі, хоча мали б бути рівномірно розподіленими між державою, бізнесом та громадянами, на що і спрямована пенсійна реформа. Як наслідок, поточні зобов'язання Пенсійного фонду України виконуються за рахунок Держбюджету, зменшуючи до

мінімуму залишки «вільних коштів» країни, її здатність до фінансових маневрів та стимулювання економіки [241, с. 124].

Державна політика у сфері пенсійного сектору повинна бути спрямована на: створення системи ідентифікації ризиків, проведення моніторингу та поточного аналізу ринку пенсійних послуг з метою забезпечення створення можливостей для вжиття запобіжних заходів до забезпечення фінансової безпеки; посилення прозорості та відкритості у діяльності пенсійних установ та органу, який здійснює державне регулювання і нагляд за такими установами; підвищення платоспроможності та фінансової стійкості недержавного пенсійного сектору; забезпечення належного захисту споживачів недержавного пенсійного сектору; запобігання використанню недержавного пенсійного сектору для непродуктивного виведення капіталу за кордон.

З теоретичних позицій правовий контроль та нагляд у сфері пенсійного забезпечення на рівні загальнодержавного запобігання, слід розглядати за умов застосування загальнодержавних заходів. Так, В. П. Філонов зазначив, що неабиякий запобіжний ефект можуть дати заходи щодо вдосконалення діяльності контролюючих органів. Поєднання перевірки пенсійної діяльності із застосуванням відповідних оперативних заходів позитивно зарекомендувало себе в багатьох країнах [246, с. 468].

На думку О. М. Литвинова, реалізація функції загальнодержавного соціального запобігання злочинності має відображатися у прогресивному розвитку суспільства і бути пов'язане з найбільш масштабними видами діяльності (*наприклад, зміни соціально-економічної політики держави*), розвитком економіки, забезпеченням прав і свобод громадян, дотриманням принципів моралі, культури та законності, соціального захисту населення [137, с. 14]. На наше переконання, саме для забезпечення останнього мають значення заходи загальнодержавного соціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із діяльністю органів пенсійного забезпечення. Із врахуванням зазначеного має бути чітко вироблена модель (стратегія, концепція) державного масштабу, покликана забезпечувати не тільки соціальні права та гарантії населення, а й визначити роль всіх соціальних інститутів у досягненні загальнодержавної мети – запобігання злочинності.

Як показують перевірки правильності організації роботи по пенсійному забезпеченню в органах Пенсійного фонду України та управліннях соціального захисту населення міст та районів, мають місце порушення ст. 82 Закону України «Про пенсійне забезпечення», що виражаються у порушенні термінів прийняття рішень за прийнятими службовими особами органів пенсійного забезпечення документами, через нібито сумнівів в їх достовірності. В окремих управліннях соціального захисту населення документи розглядаються протягом 2-3 місяців, у той час як відповідно до вищеназваної статті заяву про призначення пенсії має розглядатися органом соціального захисту населення не пізніше 10 днів після його надходження з усіма необхідними документами [199].

На наш погляд, має бути розроблена поетапна *Комплексна цільова програма запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні* із залученням не лише суб'єктів запобігання, визначених законодавством, а й широкого кола громадськості, яка одразу реагує на протиправні дії чи злочинність та висвітлює такі факти через засоби масової інформації. Прикладом реалізації заходів загальнодержавного масштабу в межах діяльності зазначених фондів може бути діяльність Пенсійного фонду України. Так, протягом 2018 року тривала інформаційна кампанія, спрямована на неприйняття корупції та залучення громадськості до реалізації антикорупційних заходів, зокрема оприлюднено 1 978 статей з приводу формування світогляду неприйняття корупції, проведено 7,6 тис. семінарів, занять, лекцій, круглих столів з державними службовцями та претендентами на заміщення вакантних посад в органах Фонду. Пройшли навчання (підвищили кваліфікацію) з питань запобігання та виявлення корупції 3 706 державних службовців.

Щодо четвертого напрямку, то у рамках безпосередніх (індивідуальних) загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення слід виокремити правові засади запобігання корупції.

У системі заходів загальносоціального запобігання корупції пріоритетне місце мають заходи, що пов'язані із законодавчим регулюванням даного питання. До таких А.П. Закалюк відніс заходи:

а) по-перше, із виявлення, обмеження та запобігання дії чинників корупції як соціального явища, її проявів у вигляді корупційних відносин і діянь та корупційної діяльності, включаючи її перед корупційну стадію формування та набуття детермінуючої якості зазначеними чинниками;

б) по-друге, з викриття корупційних діянь та корупційної діяльності засобами державного і громадського контролю;

в) по-третє, із забезпечення правовими та процесуальними засобами обов'язкової відповідальності осіб за вчинені корупційні правопорушення, передусім за кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією.

г) по-четверте, з визначення організаційно-правових та інституційних засад приведення названих напрямів і форм діяльності, її елементів в єдину Систему антикорупційного контролю та протидії [62, с. 227–228].

При цьому у кожній групі відносин мають бути регламентовані: 1) суб'єкти діяльності; 2) обов'язки та повноваження цих суб'єктів; 3) правові форми та засоби здійснення антикорупційної діяльності; 4) механізми контролю; 5) відповідальність за невиконання антикорупційного законодавства.

Все це разом науковці називають предметом законодавчого регулювання у системі загальносоціального запобігання корупції в Україні [62, с. 228].

Як з цього приводу зробив висновок О.М. Джужа, протидія злочинності тому так і називається, що передбачає протиставлення криміногенним фактором антикриміногенних, щоб усунути чи блокувати дію

перших. Звичайно, досягти цього в реальному житті практично неможливо, але мінімізувати вплив кримінальних чинників можливо і необхідно [124, с. 214].

У цивілізованих державах Європейського Союзу та в США це називають контролем над корупцією [124, с. 215], що варто взяти за основу при реалізації заходів загально соціального запобігання в Україні.

Важливим у цьому контексті є заходи організаційного характеру, а саме:

- 1) дотримання правил підходу та розміщення кадрів, що ґрунтується на конкурсній основі;
- 2) введення обов'язкових спеціальних перевірок кандидатів на заняття відповідальних посад в органах державної влади та управління;
- 3) удосконалення системи спеціальних обмежень, встановлених для державних службовців, з метою запобігання конфлікту інтересів;
- 4) введення практики обов'язкової ротації керівництва;
- 5) чітка регламентація процедури прийняття у правлінських рішень;
- 6) обов'язків розгляд на засіданнях міністерств і відомств питань щодо виконання законодавства про державну службу та боротьбу з корупцією;
- 7) встановлення адміністративної відповідальності посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування за ухилення від реагування на критичні виступи засобів масової інформації;
- 8) врегулювання на законодавчому рівні механізму політичного й управлінського лобізму [203, с. 207].

Отже, загальносоціальне запобігання корупції – це система науково обґрунтованих та реалізованих на правовому і практичному рівнях відповідними суб'єктами запобігання заходів, спрямованих на усунення причин і умов, а також на стабілізацію у першу чергу, політичної обстановки в Україні, реформування економічних відносин, вирішення інших соціальних проблем населення, які негативно впливають на ефективність забезпечення та реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [85].

Основними суб'єктами запобігання зазначеного виду кримінальних правопорушень є органи влади загальної компетенції (їх установи, організації, підприємства), на які відповідно до конституції України, поряд з іншими завданнями (забезпечення законності правопорядку, громадської безпеки та ін.), покладено й завдання по запобіганню кримінальним правопорушенням (п. 17 ст. 92, п.п. 15, 30 ст. 106, п.п. 2, 7 ст. 116, ін. Конституції України) [119, с. 64].

У межах своєї компетенції суб'єктами загальносоціального запобігання корупції виступають й органи місцевого самоврядування, які приймають нормативні акти, пов'язані із запобіганням кримінальним правопорушенням, у тому числі по означеній проблематиці.

Проте, як вірно у зв'язку з цим зауважив М.І. Хавронюк, не слід очікувати, що після того, як будуть прийняті необхідні нормативно-правові акти з питань запобігання корупції крива як зареєстрованих, так і фактично вчинюваних корупційних правопорушень різко упаде вниз. Для того, щоб це

сталось, потрібен досить тривалий час і самовіддана діяльність людей. Які мають належні повноваження для запобігання і протидії корупції та, головне, волю для реалізації цих повноважень [248, с. 38].

В органах Пенсійного фонду України забезпечено облік фактів (подій), які мають ознаки корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Виявлено 47 випадків конфлікту інтересів, визначених у розділі V Закону України «Про запобігання корупції». Посадові особи органів Фонду за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів до дисциплінарної або адміністративної відповідальності не притягувались [68].

Перевірено своєчасність подання 35 509 декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за 2018 рік, здійснено контроль їх заповнення. З підстав, передбачених законом України «Про очищення влади», протягом 2018 року звільнено 4 посадові особи органів Пенсійного фонду України [70].

До спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції направлено 58 повідомлень про факти порушення антикорупційного законодавства. Так, головним управлінням Фонду в Чернівецькій області матеріали направлено до правоохоронних органів у випадку порушення працівником норм антикорупційного законодавства в частині обмеження сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, головним управлінням Фонду у Київській області – за результатами службового розслідування щодо дотримання антикорупційного законодавства в частині врегулювання конфлікту інтересів, до решти осіб – у випадках неподання декларацій колишніми працівниками органів Фонду [68].

З метою виконання закону України «Про запобігання корупції» [190], організовано роботу зі співставлення даних, використаних для призначення/перерахунку пенсій, з наявними даними реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. За результатами проведеної роботи прийнято постанову правління від 17 грудня 2015 року № 26-2 «Про результати аналізу використання даних в інформаційно-телекомунікаційній системі ПФУ».

Для посилення контролю за операціями на рахунках територіальних органів з надходження і списання коштів запроваджено систему «Корпоративний Клієнт-банк». Створено технологію електронного документообігу з банками з використанням електронного цифрового підпису (в рамках проведення експерименту спільно з АТ «Ощадбанк»).

В рамках виконання Програми вжито заходів щодо вдосконалення роботи з персоналом. Розроблено методичні рекомендації з питань забезпечення виконання антикорупційного законодавства в органах Пенсійного фонду України. Відповідно до напрямів діяльності визначено орієнтовний перелік посад з підвищеним корупційним ризиком» [69].

Виходячи з означеного, в межах реалізації загальнодержавних заходів запобігання, можливо вказати про важливість функцій кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, взявши за основу розроблені

Н. Я. Якимчук [264, с. 290–291] та С.М. Чабаненком [251, с. 126–127] функцій бюджетно-правової відповідальності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів. До таких запропоновано відносити:

1) превентивну функцію, основне призначення якої полягає у запобіганні правопорушень у сфері пенсійного забезпечення;

2) каральну функцію, що полягає у застосуванні певних обмежень до суб'єктів бюджетного правопорушення. Така функція може бути застосовано і до осіб, які вчинюють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення у вигляді застосування покарань, передбачених статтями Особливої частини КК України;

3) відновлювальна функція полягає у відносинах, що виникають у процесі фінансової діяльності держави і місцевого самоврядування у тому разі, коли публічним власникам як суб'єктам права на бюджет заподіюється шкода внаслідок вчинення бюджетного правопорушення. Цю функцію можливо застосовувати при вчиненні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, коли виникають відносини між платниками (службовими особами підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності) та представниками цільових фондів коштів.

За результатами аналізу положень нормативно-правових актів, наукових позицій учених та результатів анкетування співробітників правоохоронних органів (Додаток Б), нами визначено серед можливих заходів загальнодержавного масштабу: стабілізація економічної ситуації в державі, удосконалення законодавства, що передбачає надання матеріальних благ, мінімізація корупційних зв'язків та активна участь правоохоронних органів і громадськості у виявленні порушень та запобіганні вчинення кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, особливо щодо категорії внутрішньо переміщених осіб з Донецької чи Луганської областей. Так, у липні 2016 р. Пенсійний фонд України здійснював загальнодержавні заходи запобігання злочинності через нарахування пенсій особам, які переселилися з тимчасово неконтрольованих областей до інших районів України з метою продовження виплат за місцем фактичного перебування (проживання) з визначенням необхідних умов для таких виплат.

У рамках запобігання корупції у сфері пенсійного забезпечення нами розроблена та впроваджена у практичну діяльність *антикорупційна програма Пенсійного фонду України та його органів на 2020-2022 роки* (Додатки В, Д). Головною метою Програми є створення ефективної системи запобігання корупції в органах Пенсійного фонду України, подальше впровадження механізмів для прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків та підвищення рівня довіри громадян до діяльності Пенсійного фонду України. Положення програми є обов'язковим для виконання усіма органами Пенсійного фонду України.

Серед загальносоціальних заходів окремо слід виділити:

– заохочення правомірної поведінки, що здійснюється за допомогою застосування таких заходів, що зводять до мінімуму можливість вчинення протиправних вчинків службовими особами (подяка чи матеріальна

винагорода за бездоганну службову діяльність). Також доцільною є пропозиція Л. А. Мазура та Я. О. Морозова щодо додаткового заохочення населення до співпраці щодо протидії кримінальним правопорушенням шляхом застосування морально-матеріального стимулювання останніх [146, с. 184];

– обов’язок вчинити певні дії, які направлені на усунення негативних наслідків кримінальних, адміністративних чи дисциплінарних правопорушень (наприклад, чітке закріплення у нормативно-правовому акті обов’язку службової особи повідомити керівництво про протиправну поведінку колеги);

– заборона протиправної поведінки, встановлена КК України.

Правовий метод запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення реалізується також через створення загальнодержавних та регіональних програм протидії злочинності. Так, наприклад, 30 листопада 2011 року Кабінетом Міністрів України видано Розпорядження № 1209-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року» [202]. Відповідно до цієї Концепції, основними проблемами, що призводять до погіршення криміногенної ситуації, є: недосконале нормативно-правове, організаційне, фінансове, кадрове та інформаційне забезпечення профілактики правопорушень; неналежний рівень профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення кримінальних правопорушень; низький рівень правової культури населення; відсутність дієвого механізму участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі тощо.

Зазначені проблеми пропонується вирішити шляхом проведення наступних заходів: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень; забезпечення принципового реагування на факти порушення прав і свобод людини; активізації участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі; забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопорушень з використанням міжнародного досвіду; впровадження просвітницької діяльності, спрямованої на формування негативного ставлення до протиправних діянь тощо [202].

Вважаємо, ці напрями залишаються актуальними й сьогодні та цілком можуть бути покладені в основі оновленої антикримінальної концепції.

Формування державної загальносоціальної політики щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення передбачає застосування комплексного та науково обґрунтованого підходу. Використанню конкретних заходів повинно передувати всебічне дослідження причин та умов вчинення, вивчення особи злочинця і суб’єктів вказаних кримінальних правопорушень. Для здійснення найбільш повного моніторингу ситуації допустимим є застосування засобів масової інформації. Крім зазначеного, як слушно вказує О. М. Литвинов, засоби масової інформації можуть бути використані з метою популяризації прикладів успішної програми протидії злочинності [139, с. 174]. Значною допомогою у

виборі найбільш доцільних засобів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є наявність кваліфікованих кадрів, що здатні професійно відібрати необхідну інформацію та виділити із неї головне.

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення – це діяльність, що є корисною не тільки для держави, але і для суспільства взагалі. Тому участь усіх верств населення у викоріненні вказаного негативного явища є не тільки припустимою, але і цілком доцільною. Участь громадськості у заходах щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення може полягати, як у повідомленні відповідних компетентних органів щодо протизаконних вчинків з боку службових осіб, так і у внесенні конкретних пропозицій щодо удосконалення загальнодержавних програм із запобігання вчинення кримінальних правопорушень.

Застосування будь-якого із перелічених загальносоціальних заходів запобігання повинно бути продуктивним. Кількість сил та засобів, що витрачаються на організацію та здійснення запобіжної функції держави за допомогою загальносоціальних засобів, не повинна перевищувати отриманий суспільно корисний результат. У протилежному випадку необхідно переглядати доцільність застосування тих чи інших засобів запобігання кримінальним правопорушенням. Крім цього, необхідно звернути увагу на те, що відповідні державні програми запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі і пенсійного забезпечення, є найбільш ефективними у випадку створення їх з довгостроковою перспективою використання.

Таким чином, загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є системою економічних, соціальних, виховних, правових та політичних заходів впливу на особу, за яких створюються умови, що унеможливають або зводять до мінімуму можливість вчинення нею кримінального правопорушення. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення повинні базувати на: постійному аналізі змін характеру кримінальних правопорушень та їх причин; визначенні стратегії та тактики боротьби з ними з урахуванням реальних соціально-економічних, політичних умов, стану суспільної свідомості, правоохоронної системи; розробці цільових взаємопов'язаних програм запобігання корупції в усіх сферах розвитку суспільства, й пенсійній зокрема; використанні допомоги різних інститутів громадянського суспільства, населення, юридичних осіб; систематичній оцінці результатів роботи та коригування заходів; посиленні контролю за доходами та витратами державних службовців пенсійної системи.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення

Теорія і практика розробки і реалізації методів та заходів руйнівного впливу на явища і процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення кримінального правопорушення, готування та замаху, називається спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності [34, с. 21].

На відміну від інших напрямів запобіжної діяльності, як обґрунтовано довів А.П. Закалюк, заходи спеціально-кримінологічного спрямування чинять вплив: 1) не тільки після вчинення кримінального правопорушення, але частіше до нього; 2) у сфері, яка лише частково регулюється правом; 3) засобами, що мають виключно цільове запобіжне призначення; 4) інколи паралельно із засобами інших різновидів (напрямів) запобігання кримінальним правопорушенням (загальносоціального, індивідуального), але частіше після них [61, с. 328–329].

На переконання О.Ю. Шостко, спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів боротьби із злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях як злочинної поведінки [122, с. 144].

Спеціальне запобігання кримінальним правопорушенням, на відміну від загального, як слушно зауважила А.І. Долгова, має цілеспрямований на недопущення кримінальних правопорушень характер. При цьому спеціальна спрямованість на виявлення та усунення (блокування, нейтралізацію) причин, умов, інших детермінант кримінальних правопорушень – це її профілююча, констатуюча ознака та головна особливість [115, с. 347].

Якщо узагальнити усі визначені в національній [119, с. 54] та зарубіжній [113, с. 168] в науковій літературі поняття, то слід констатувати, що спеціально-кримінологічний рівень запобігання кримінальним правопорушенням – це вже професійна діяльність, яка потребує використання спеціальних знань і методів кримінології, спеціальних заходів планування, прогнозування та управління [124, с. 7].

Як з цього приводу вірно зробив висновок О.М. Джужа, спеціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням застосовуються тими суб'єктами, для яких ця діяльність є основною або однією з головних [35, с. 377]. При цьому завданнями спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням є як запобігання виникненню детермінуючих злочинні прояви негативні явища і процеси, їх обмеження та

усунення, так і оперативне реагування на формування і розвиток злочинної поведінки [35, с. 399].

Виходячи з цього В.В. Голіна зазначений вид (напряму) запобіжної діяльності поділив на заходи: а) кримінологічної профілактики; б) відвернення; в) припинення кримінальних правопорушень [34, с. 22].

У науці, не дивлячись на дискусії з цього питання, які точаться і в сьогоденних умовах та пов'язані із запереченням даного напрямку у запобіганні кримінальним правопорушенням [43, с. 9], під кримінологічною профілактикою розуміють сукупність заходів щодо завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути і детермінувати злочинність або її окремі види [122, с. 144].

У свою чергу, залежно від того, на які явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, науковці виділяють наступні види кримінологічної профілактики: 1) профілактику випередження; 2) профілактику обмеження; 3) профілактику усунення; 4) профілактику захисту.

Профілактика випередження – це вид запобіжної діяльності спеціальних суб'єктів, що спрямована на недопущення виникнення і поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті.

Профілактика обмеження передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають поширенню в країні, регіоні, місті криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формування типових для різних категорій злочинців.

Профілактика усунення визначає таку діяльність суб'єктів, яка послаблює або ліквідує негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви злочинності.

Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють виникненню злочинних проявів, та (опосередковано) антигромадських поглядів. На відміну від профілактики усунення чи обмеження, профілактика захисту має за мету створення достатнього захисту і безпеки людей та речей, а також зовнішні перешкоди на шляху посягання на суспільні цінності [34, с. 23–29].

Припинення злочинних проявів у кримінології визначаються як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого кримінального правопорушення шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів [122, с. 145].

Відвернення кримінальних правопорушень – специфічний напрям спеціально-кримінологічного запобігання, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення кримінальних правопорушень і позитивно сприяють злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [122, с. 144]. При цьому, як слушно зауважив В.В. Голіна, усередині напрямку відвернення кримінальних правопорушень проглядається відмінність між заходами, спрямованими на усунення більш-менш позбавлених індивідуальних криміногенних об'єктів, і

заходами, що вживаються до конкретних осіб, у яких та психологічно сформувався злочинний намір, і він реально почав матеріалізуватися, проявлятися.

Перший із названих класів науковці називають загальним, а другий – індивідуальним відверненням кримінальних правопорушень, розуміючи під першим напрямом запобіжної діяльності сукупність спеціальних заходів, спрямованих на певне коло або групу осіб щодо усунення або нейтралізацію їх злочинних намірів, добровільної відмови від злочинної поведінки, а під другим – специфічний комплекс заходів, які здійснюються різними суб'єктами запобіжної діяльності, щодо осіб, про яких достовірно відомо, що вони замислюють учинення кримінальних правопорушень з метою активного втручання і впливу на свідомість, волю, поведінку, спосіб життя [34, с. 31–32].

Саме зазначені теоретико-методологічні засади й мають складати зміст спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні, з урахуванням особливостей та специфіки реалізації її заходів на практиці.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення повинні бути спрямовані на:

- модернізацію, приведення у відповідність до існуючих економічних та політичних умов законодавства, що регулює боротьбу із кримінальним правопорушеннями у сфері пенсійного забезпечення;

- спрощення роботи Пенсійного фонду України (далі – ПФУ), знищення бюрократизації, створення чіткої правової основи діяльності державних службовців;

- створення прозорості та відкритої процедури відбору кадрів до Пенсійного фонду України;

- негайне звільнення державного службовця, що порушив етичні, моральні або правові норми поведінки;

- створення загальнодержавних програм, направлених на запобігання кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

- створення єдиної державної прозорості бази, до якої надходить інформація щодо прибутків, отриманих кожним із державних службовців, у тому числі їх декларації про доходи;

- створення належних умов праці та безпеки для осіб, до функціональних обов'язків яких входить запобігання кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності;

- розробка ефективної системи взаємодії правоохоронних органів держави, діяльність яких спрямована на запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення;

- сприяння формуванню у населення усвідомлення беззаперечно негативного відношення до службових кримінальних правопорушень, зокрема, корупції.

Головними напрямками спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є:

- запобігання корупції у сфері пенсійного забезпечення;
- діяльність Національної поліції України (далі – НПУ) щодо виявлення та припинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення та нецільового використання ними бюджетних коштів;
- запобігання кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, що вчиняються недержавними пенсійними фондами [227, с. 264–265].

Перший напрям спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення це запобігання корупції.

Як з цього приводу зробив висновок А.П. Закалюк, враховуючи, що у кримінологічному відношенні корупція – це суспільний феномен деформації публічної влади через її підкорення приватним, здебільшого корисливим інтересам, він виконує загально соціальну визначальну роль стосовно відтворення корупційних зв'язків та відносин, їх прояву у корупційних вчинках і діяльності, зокрема перед кримінального та кримінального характеру, їх корупційної мотивації, що зумовлює суспільну потребу системної антикорупційної запобіжної діяльності як щодо феномену корупції, так і її проявів, передусім злочинних [62, с. 195]

При цьому, на переконання М.І. Хавронюка, на жаль, законодавство лише визначає механізми, форми, способи, сили і засоби протидії певному явищу, у даному разі корупції. Тому крім законодавчих заходів, необхідним є вжиття комплексу організаційних, інформаційних тощо заходів та їх фінансово-економічне забезпечення. Останньою в економічно слабкій державі завжди буде блокувати [248, с. 4].

У наукових джерелах називаються різноманітні заходи спеціально-кримінологічного запобігання корупції. Зокрема, В.В. Василевич до таких відніс:

- 1) встановлення такого матеріального рівня утримання службовців, який здатний забезпечити їм і їхнім родинам пристойний рівень життя;
- 2) поліпшення контролю за доходами і витратами державних та інших категорій службовців, за кадровою політикою;
- 3) забезпечення безпеки осіб (а також їх родин), які здійснюють боротьбу з корупційною злочинністю;
- 4) запровадження режиму службового використання дорогих державних квартир, будинків, наданих у зв'язку із займаною державною посадою;
- 5) формування усіх виплат із бюджетної системи держави тільки на основі закону, т.ін. [119, с. 137; 91, с. 302].

О.Г. Кальман у контексті діяльності органів прокуратури найбільш дієвими вважає наступні заходи спеціально-кримінологічного запобігання корупції:

- а) забезпечення дійового нагляду за додержанням і виконанням законів у сфері запобігання та протидії корупції;

б) систематичне проведення перевірок додержання вимог антикорупційних законів;

в) застосування належних заходів прокурорського реагування по виявленню фактів порушень антикорупційного законодавства;

г) моніторинг та оцінка законності правових актів, що видаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування [203, с. 207–208].

Зарубіжні фахівці, зокрема А.І. Долгова, до таких заходів, крім цього, відносять:

1) підвищення контролю за аспектами поведінки держслужбовців, які є найбільш чутливими до корупції (надання інформації, що не підлягає офіційному оприлюдненню); кадровою політикою; ротацією кадрів; ін.

2) усунення фактів розбіжностей закріплених законом завдань, повноважень різних суб'єктів і правових засобів їх забезпечення, наприклад, коли недержавним службам безпеки (охоронним фірмам) державні правоохоронні органи не зобов'язані надавати необхідну інформацію;

3) провадження всіх виплат з Держбюджету тільки на підставі закону; інші [115, с. 512].

В інших зарубіжних наукових виданнях у цьому напрямі обґрунтовано проведення наступних спеціально-кримінологічних заходів:

а) організація боротьби з корупцією на всіх її рівнях;

б) звуження поля дій умов та обставин, що сприяють корупції;

в) збільшення вірогідності виявлення корупційних дій та покарання за них;

г) стимулювання мотивів антикорупційної поведінки;

г) створення атмосфери громадського не сприйняття корупції у всіх її проявах [113, с. 253].

Проте, як у зв'язку з цим слушно зауважив М.І. Хавронюк, кнопки, натисканням яких запускаються відповідні антикорупційні механізми перебувають, на жаль, під контролем не усього громадянського суспільства, а лише певних політичних сил. Це вони вирішують, чи буде здійснюватися наступ на корупцію, чи буде цей наступ суспільним («по всіх фронтах») або вибіркоким, чи буде він стосуватися представників усіх ешелонів влади чи лише її нижніх ланок [248, с. 4].

Стосовно інших заходів спеціально-кримінологічного запобігання корупції то слід зазначити, що Україна зараз має доволі адекватне антикорупційне законодавство, яке при наявній політичній волі можна практично застосувати і таким чином зменшити рівень корупційних правопорушень [122, с. 362]. До основних нормативно-правових актів у сфері боротьби з корупцією в Україні можна віднести: спеціальний Закон України «Про запобігання корупції» [190]; спеціальні норми КК України [154, с. 845]; нормативно-правові джерела, що визначають правовий статус Національного агентства з питань протидії корупції, прокуратури, правоохоронних органів та інших суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання корупції [21].

Крім цього, на сьогодні в нашій державі:

1) врегульовані питання спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на заняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування;

2) встановлено зобов'язання подання публічними службовцями декларацій про майно, доходи, витрати;

3) введенні обмеження для прийняття на роботу (службу) до органів державної влади осіб, яких раніше було засуджено за вчинення кримінальних правопорушень або на яких протягом трьох останніх років накладалися адміністративні стягнення за вчинення корупційних правопорушень;

4) встановлення вимог щодо запобігання конфлікту інтересів;

5) введення обмежень щодо роботи близьких осіб;

6) встановлення правових підстав звільнення з роботи осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення.

Всі ці заходи змістовно відносяться до спеціально-кримінологічних у сфері запобігання корупції.

Важливим у цьому ж контексті стало ухвалення 13 травня 2014 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України», відповідно до якого посилено санкції за вчинення кримінальних правопорушень щодо фізичних та юридичних осіб [180].

Крім цього, зазначеним Законом України внесено зміни до Закону України «Про звернення громадян», а саме: у ньому передбачена можливість повідомляти про корупційні правопорушення анонімно, а також визначено порядок розгляду таких повідомлень [196].

До не менш ефективних заходів спеціально-кримінологічного запобігання корупції можна також віднести ті із них, що пов'язані із:

а) запровадженням зовнішнього контролю за деклараціями про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру. Зокрема, чинним законодавством України запроваджено адміністративну та дисциплінарну відповідальність за подання у згаданих декларація недостовірних відомостей;

б) здійсненням перевірок достовірності зазначених у деклараціях відомостей спеціальними суб'єктами, одним із яких є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику фінансового характеру;

в) створенням основ державної антикорупційної політики в Україні, одним із вирішенням має стати запропонована нами антикорупційна програма Пенсійного фонду України та його органів на 2020-2022 роки;

г) оприлюдненням на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України відомостей з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення;

г) приведенням національних антикорупційних нормативно-правових актів до змісту міжнародно-правових актів з означеної проблематики (Конвенції ООН проти корупції (2003 р.); Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.); Кримінальної

конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.) та інші), а також з використанням у запобіжній діяльності позитивного зарубіжного досвіду [125]

Як свідчить практика запобігання корупції, на спеціально-кримінологічному рівні досить ефективними є заходи, що здійснюються у межах кримінологічної профілактики (випередження; обмеження; усунення; захисту). Як з цього приводу зауважив В. В. Голіна, сьогоденна практика протидії злочинності потребує саме такої структури зазначеної профілактики, оскільки в ній дійсно викристалізуються види діяльності, які вимагають специфічних навичок, вмінь, підготовки, знань, тобто того, на що на практиці не звертається належної уваги [34, с. 23]. Неможливо у зв'язку з цим не погодитись з висновком А. Е. Жаліневського, який вважає, що спеціалізація і професіоналізація полягає в тому, що вона, по-перше, потребує все більше спеціальних, у тому числі кримінологічних знань, підготовки, оснований на кримінологічній базі, по-друге, в тому, що розширюється коло посадових осіб, для яких ця діяльність є основною або провідною, по-третє, всередині профілактики утворюються види діяльності, які потребують специфічних знань, навичок і вмінь [60, с. 281].

Якщо виходити із змісту цих наукових підходів, то під профілактикою випередження корупційної злочинності слід розуміти такий вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів (національного антикорупційного бюро, Національного агентства з питань протидії корупції, інші спеціалізовані правоохоронні органи), що спрямована на недопущення виникнення і поширення зазначеного суспільно небезпечного явища та його наслідків у суспільному житті [111].

Профілактика обмеження корупції передбачає вжиття таких запобіжних заходів, що перешкоджають її поширенню серед потенційних суб'єктів корупції шляхом введення різноманітних обмежень у їх діяльності та закріплення їх у нормативно-правових актах, що визначають їх правий статус (до таких у Законі України «Про запобігання корупції», зокрема, віднесено: заборону зайняття підприємницькою діяльністю для державних службовців; отримання ними неправомірної вигоди; отримання подарунків на певну суму; тощо).

Профілактика усунення корупції полягає у такій діяльності суб'єктів її запобігання, яка послаблює або ліквідує негативні явища та процеси, що активізують злочинні прояви зазначеного суспільно небезпечного явища. Останні розрізняють залежно від соціального рівня суспільних відносин: від недоліків, зумовлених порушеннями функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, громадських організацій, службових осіб і поведінкою громадян, кримінальних явищ та процесів, які охоплюють значну частину населення [34, с. 27].

Профілактика захисту від корупції передбачає вчинення таких заходів, що здійснюються з метою ліквідації її детермінант. До об'єктів профілактики захисту від корупції відносяться, з одного боку, засоби захисту та збереження

державного і приватного майна, а, з іншого – правосвідомість потенційних злочинців [34].

У системі заходів запобігання корупції немаловажне значення мають й ті із них, що пов'язані з відверненням цих кримінальних правопорушень, а саме: від етапу формування злочинного наміру до початку виконання корупційного діяння. При цьому, як обґрунтовано довів А.П. Закалюк, за відверненням кримінальних правопорушень як одним із напрямів запобіжного характеру визнається самостійність і специфічність, оскільки центр ваги запобіжної роботи переноситься на стадіях, коли з'являється умисел та приймається рішення на вчинення кримінального правопорушення [61, с. 329].

Надзвичайно ефективними, як показує практика є й заходи, що здійснюються у межах припинення корупції. Зазначеним видом запобіжної діяльності у силу її суцього профілактичного спрямування (виявлення осіб, які готують вчинення корупційних кримінальних правопорушень, або намагаються безпосереднього його здійснити (замах на кримінальне правопорушення), займаються оперативні підрозділи суб'єктів запобігання корупції. У цьому контексті виділяють:

а) заходи спонукання (здійснюються з метою досягнення відмови потенційного корупціонера від продовження злочинної діяльності);

б) заходи перестереження (обережності: застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню розпочатої корупційної діяльності);

в) заходи активного втручання (негайна реакція відповідних суб'єктів запобігання корупції у разі, якщо зволікання тягне за собою безпосереднє посягання) [34, с. 38–39].

Поряд з цим варто визнати, що жоден запобіжний захід чи їх сукупність не досягнуть мети та в цілому бажаного результату у протидії корупції, якщо вони не будуть кореспондуватися поміж собою та напрями (видами) запобігання кримінальним правопорушенням, а також не матимуть системний характер і вплив на особу корупціонера та детермінанти, що сприяють вчиненню даного суспільного небезпечного діяння.

Щодо другого напрямку *спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення*, то проводячи розвідувально-розшукові заходи, оперативні працівники НПУ повинні враховувати інформаційні чинники, які забезпечують ефективну розшукову роботу у виявленні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення [64, с. 50]. З метою отримання інформації про кримінальні правопорушення у цій сфері оперативним працівникам необхідно знати прибуткові джерела формування зазначеного фонду. Фінансові кошти названого фонду утворюються переважно за рахунок: збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, що сплачується підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами у порядку, визначеному законодавством; коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів; добровільних внесків підприємств, установ, організацій

та громадян; сум пені, фінансових санкцій, штрафів, передбачених за порушення порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; банківських кредитів; інших незаборонених законодавством надходжень [247, с. 219].

Платниками внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування є: суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи й організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників. Законодавство визначає також інші категорії платників залежно від видів здійснюваної діяльності. Об'єктом для сплати внесків є фонд оплати праці роботодавця, розмір сукупного оподаткованого доходу, вартість договорів на відчуження майна, інші об'єкти залежно від виду діяльності, організаційно-правової форми платника внесків та наявності найманих працівників [64, с. 51].

Джерелом отримання відомостей про порушення в досліджуваній галузі можуть бути як матеріали і документи, що використовуються при призначенні пенсій, так і самі особи, члени їх сімей, родичі, сусіди, близькі, знайомі і ті, хто знає потерпілих від службових кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення. Джерелами інформації про кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення можуть слугувати:

- а) матеріали слідчо-судової практики (закриті кримінальні провадження);
- б) кримінальні провадження за звинуваченням у перевищенні службових повноважень;
- в) матеріали перевірок заяв про порушення під час призначення пенсій;
- г) довірчі бесіди з пенсіонерами;
- д) матеріали перевірок контрольно-ревізійних служб;
- е) окремі публікації в ЗМІ;
- ж) інформація оперативно-розшукового характеру.

Крім того, зазначену інформацію співробітники служби профілактики могли б отримати при проведенні операцій «Пенсія» або «Соціальний захист».

Одним із елементів отримання інформації про кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення є вибір напрямку пошуку. Вибіркове дослідження показує, що стосовно сфери, яку ми розглядаємо, напрямками пошуку, як правило, є: Пенсійний фонд – його управління, як юридичні особи (об'єкти економіки), що формують прибуткову частину цільових спеціалізованих державних фондів за рахунок обов'язкових платежів. Підрозділи ДЗЕ НПУ вибірково, з урахуванням насамперед ступеня їх криміногенності, підходять до складання переліку об'єктів, що підлягають інтенсивному оперативному відпрацюванню: об'єкти, що входять до інфраструктури, яка забезпечує нормальне функціонування сфери пенсійного забезпечення (територіальні структурні підрозділи Пенсійного фонду України); об'єкти і місця, де найчастіше можуть здійснюватися

протиправні операції з корумпованими службовими особами (престижні ресторани, бари, казино, оздоровчі центри тощо); відомості про факти розкрадання, що готуються або вчиняються, та про осіб, причетних до них; відомості про осіб, обізнаних про розкрадання засобів зазначених фондів, або дії конкретних службових осіб, наприклад, територіальних відділень Пенсійного фонду України; відомості про обставини, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення [64].

Вивчення практики організації розшукової роботи на цих об'єктах показує, що підрозділи ДЗЕ з метою своєчасного отримання первинних даних використовують не тільки гласні, але і негласні сили, засоби, методи і оперативно-розшукові заходи, зокрема: оперативне відстеження криміногенної обстановки на об'єктах сфери пенсійного забезпечення; вивчення змісту управлінських, бухгалтерських, фінансових та інших документів, що відображають їх господарську діяльність та їх виробничих зв'язків; збір даних за місцем проживання та встановлення способу життя осіб, які проходять за інформацією, що є у розпорядженні співробітників оперативних підрозділів; вивчення та аналіз документів, які надходять з правоохоронних і контролюючих органів, що містять зведення про неправомірні дії службових осіб територіальних підрозділів Пенсійного фонду України; отримання первинних відомостей про інші об'єкти ОРД під час роботи у справах оперативного обліку; здійснення оперативним працівником особистого розшуку; використання можливостей оперативно-розшукових і профілактичних обліків НПУ; отримання необхідних відомостей в АБД оперативно-розшукового призначення; залучення до участі в проведенні оперативно-розшукових заходів перевірених представників громадськості [64, с. 51–52].

Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи. Її розбудова здійснюється з 2004 р. після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [197]. Станом на кінець 2018 р. у Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 94 недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) та 37 адміністраторів фондів.

НПФ – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (підприємницького товариства), функціонує та здійснює свою діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду. Відповідно до законодавства України, НПФ поділяють на відкриті, професійні та корпоративні залежно від складу засновників та учасників. Встановлено певні обмеження щодо заснування певного виду фонду. Так, юридичні особи, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, не мають права бути засновниками відкритого пенсійного фонду. Таким фізичним особам дозволено бути засновником корпоративного пенсійного фонду або здійснювати пенсійні внески до вже

створених пенсійних фондів лише у випадках, передбачених законодавством України або рішенням відповідних місцевих рад [253, с. 249–250].

Податкове законодавство України звільняє учасників фонду від оподаткування вкладів аж до моменту одержання пенсійних виплат. Учасник НПФ (вкладник фонду на свою користь) у будь-який момент може перевести кошти в інший НПФ, у страхову організацію або на банківський пенсійний депозитний рахунок.

Учасник має право на одноразові виплати з фонду, якщо: на момент виходу на пенсію сума коштів на індивідуальному рахунку менша, ніж законодавчо встановлена мінімальна сума; він виїжджає за кордон на постійне місце проживання; стан його здоров'я – критичний, і це підтвердила медична установа (онкологічне захворювання, інсульт, інвалідність I групи).

НПФ не здійснює своєї діяльності самостійно, а користується послугами адміністратора (адміністрування фонду), зберігача (зберігання активів) і управляючого активами (управління активами). Послуги з адміністрування та управління активами можуть надаватися однією юридичною особою. Адміністратор веде бухгалтерський та податковий облік фонду і саме він володіє інформацією скільки коштів накопичено на користь кожного його учасника. Компанія з управління активами займається інвестуванням коштів фонду. Банк-зберігач відповідає за банківське обслуговування фонду, зберігання та облік його активів. Діяльність з адміністрування, зберігання та управління активів вимагає відповідних ліцензій та суворо регулюється та контролюється відповідними державними органами [157].

Система недержавного пенсійного забезпечення протягом останніх років розвивається досить динамічно і має потенціал для подальшого розвитку пенсійного забезпечення населення. Станом на кінець 2018 р. адміністраторами НПФ укладено 61,4 тис. пенсійних контрактів з 48,9 тис. вкладників, що на 18,1 % менше, ніж у 2011 р., з яких 2,3 тис. (або 4,9 % від загальної кількості вкладників) – вкладники юридичні особи, на яких припадає 1,2 млрд грн пенсійних внесків (95,5 % від загального обсягу пенсійних внесків за системою недержавного пенсійного забезпечення), та 46,5 тис. вкладників (або 95,1 % від загальної кількості вкладників) – фізичні особи. Водночас порівняно з кінцем 2017 р. кількість контрактів з юридичними особами зменшилася на 20,1 %, а з фізичними особами – на 10,6 %. Загальна сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, склала 106,6 млн грн і складає 6,4 % від загальної суми активів. Розмір заборгованості з відшкодування нарахованих, але не здійснених оплат витрат пенсійних фондів становив 2 млн грн [158].

Виявлення кримінальних правопорушень та інших правопорушень, що вчиняються при провадженні діяльності НПФ, передбачає вивчення переліку фінансово-господарських документів для отримання інформації про можливі зловживання на ринку фінансових послуг.

Типовими правопорушеннями цієї категорії з боку засновників НПФ, голови, секретаря та членів ради пенсійного фонду (ради фонду), службових

осіб організацій – адміністратора фонду, компанії з управління активами та зберігача є такі: провадження НПФ іншої діяльності, не пов'язаної із статутною; зміна пенсійними фондами їх організаційної форми (відкритий, корпоративний або професійний) та/або найменування, які зазначаються у статуті пенсійного фонду, після реєстрації Нацкомфінпослуг України; проведення реорганізації пенсійних фондів шляхом поділу чи виділення або приєднання, злиття пенсійних фондів різних видів; передача пенсійним фондом своїх зобов'язань перед учасниками та вкладниками фонду третім особам; заснування відкритих пенсійних фондів юридичними особами, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів; перебування засновників відкритого пенсійного фонду зберігачем цього фонду та/або його аудитором; здійснення у випадку створення свого корпоративного пенсійного фонду компанією з управління активами або банківською установою управління активами та адміністрування корпоративного пенсійного фонду без отримання відповідних ліцензій; заснування юридичною особою більше одного корпоративного чи професійного пенсійного фонду; укладення пенсійних контрактів та отримання пенсійних внесків НПФ на рахунок фонду до укладання ним договорів про адміністрування пенсійного фонду, про управління активами пенсійного фонду та про обслуговування пенсійного фонду зберігачем; члени ради НПФ є особами, пов'язаними відносинами контролю; у складі професійного адміністратора, компанії з управління активами або зберігача є особи, пов'язані відносинами контролю; нецільове використання активів пенсійного фонду; здійснення управління активами пенсійного фонду одноосібним засновником корпоративного пенсійного фонду, який самостійно здійснює адміністрування такого фонду (у випадку, якщо він не є компанією з управління активами); проведення одним і тим самим аудитором перевірки двох і більше юридичних осіб, що надають послуги одному й тому самому пенсійному фонду; порушення порядку ведення адміністратором персоніфікованого обліку учасників пенсійного фонду; ліквідація пенсійного фонду без виконання всіх передбачених пенсійними контрактами зобов'язань щодо сплати пенсійних внесків до такого фонду та зобов'язань щодо його адміністрування; порушення терміну передачі пенсійних коштів учасників (вкладників) до інших фондів у разі ліквідації цього пенсійного фонду (пізніше ніж протягом одного місяця з дня початку процедури ліквідації пенсійного фонду); заснування зберігачем адміністраторів тих пенсійних фондів, з радами яких він уклав договори про обслуговування пенсійних фондів; заснування особою, яка має ліцензію на провадження діяльності з управління активами пенсійних фондів, – зберігача пенсійного фонду, корпоративного або професійного пенсійного фонду за умови укладання з радою такого фонду договору про управління активами; недотримання законодавчо встановленого рівня статутного фонду компанії з управління активами (розмір її статутного фонду на момент отримання відповідної ліцензії складає менше, ніж 300 тис. євро); використання компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, пенсійних

активів пенсійного фонду для забезпечення виконання будь-яких зобов'язань, виникнення яких не пов'язане з функціонуванням цього пенсійного фонду, в тому числі власних; надання (від імені пенсійного фонду) позики або отримання позики чи кредиту, які підлягають поверненню, за рахунок пенсійних активів фонду, компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду; інвестування пенсійних активів компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, з порушенням обмежень, установлених чинним законодавством; провадження компанією, яка управляє активами пенсійного фонду, за власні кошти операцій з такими ж самими цінними паперами, які купуються, продаються або обмінюються нею від імені пенсійного фонду, з яким вона уклала договір; здійснення зберігачем пенсійного фонду управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду; обслуговування НПФ декількома зберігачами; надання зберігачем послуг торговця цінними паперами (посередника) пенсійному фонду, з яким він уклав договір про обслуговування пенсійного фонду; використання зберігачем активів пенсійного фонду, які знаходяться на рахунках цього фонду, як кредитних ресурсів; порушення зберігачем умов договору про обслуговування ним пенсійного фонду; використання пенсійних активів як застави; формування компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, пенсійних активів за рахунок позикових (кредитних) коштів; надання компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, майнових гарантій, забезпечених пенсійними активами, або будь-яких кредитів (позик) за рахунок пенсійних активів; укладання компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, угод купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу; придбання або додаткове інвестування компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, у цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, більше як 50 відсотків загальної вартості пенсійних активів; емітування компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, будь-яких боргових цінних паперів та похідних цінних паперів; розміщення компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, коштів на банківських депозитних рахунках та в ощадних сертифікатах банків, кредитний рейтинг яких не визначено Рейтинговим агентством або кредитний рейтинг яких відповідає спекулятивному рівню за Національною шкалою, визначеною законодавством України тощо.

З метою виявлення зазначених кримінальних правопорушень та інших правопорушень, що вчиняються службовими особами НПФ, працівникам підрозділів необхідно перевірити та проаналізувати специфічні категорії документів (додаток Д).

Оперативним працівникам доцільно вивчити та перевірити рух коштів за індивідуальними пенсійними рахунками учасників (з моменту відкриття) щодо кожного учасника фонду, а саме: номери субрахунків індивідуальних пенсійних рахунків учасників фонду; проведені операції за цими рахунками; назви документів, на підставі яких проводились операції; реквізити

документів, на підставі яких проводились операції; дати операцій; суми за операціями.

Як відомо, інформація про суму накопичених пенсійних коштів, належних кожному учаснику фонду, відображається в системі персоніфікованого обліку на індивідуальних пенсійних рахунках учасників фонду. Тому оперативним працівникам слід перевірити ведення персоніфікованого обліку учасників фонду на індивідуальних пенсійних рахунках. Так, індивідуальний пенсійний рахунок учасника фонду повинен мати субрахунки для обліку пенсійних внесків на користь учасника фонду (окремо для кожного вкладника фонду), обліку розподіленого інвестиційного прибутку (збитку) фонду та обліку здійснених пенсійних виплат. Інформація з індивідуального пенсійного рахунку учасника фонду повинна зберігатися на паперовому та електронному носіях у адміністратора протягом строку дії відповідного пенсійного контракту. Крім того, якщо було укладено договір про виплату пенсії на визначений строк, протягом строку дії такого договору, а після припинення правовідносин між учасником (вкладником) фонду та пенсійним фондом має зберігатися протягом десяти років [209].

Оперативним працівникам також слід перевірити, щоб: усі операції з пенсійними активами пенсійного фонду здійснювалися через зберігача; поточні рахунки пенсійного фонду були відкриті у зберігача; пенсійні активи пенсійного фонду в формі цінних паперів та документи, які підтверджують право власності на пенсійні активи в інших формах, зберігались у зберігача.

Крім того, доцільно вивчити склад активів НПФ. До складу активів пенсійного фонду можуть належати: активи у грошових коштах; активи у цінних паперах; інші активи згідно із законодавством.

Необхідно також перевірити цільове використання пенсійних активів. Слід мати на увазі, що пенсійні активи, які накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення, а саме: інвестування з метою отримання доходу на користь учасників фонду; виконання договорів виплати пенсії на визначений строк, укладених з учасниками фонду, та для здійснення одноразових пенсійних виплат; оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, укладених із страховою організацією; оплати послуг професійного адміністратора, включаючи оплату рекламних та агентських послуг, пов'язаних з функціонуванням пенсійного фонду, та витрат на оприлюднення інформації про його діяльність; сплати винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду; оплати послуг зберігача; оплати послуг з проведення планових аудиторських перевірок пенсійного фонду; оплати послуг торговців цінними паперами (посередників), витрат на ведення обліку та перереєстрацію прав власності на активи пенсійного фонду; оплати інших послуг, здійснення яких передбачено нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення та на оплату яких можуть бути

використанні пенсійні активи. Згідно з чинним законодавством використання пенсійних активів для інших цілей забороняється [197].

Також доцільно звернути увагу на те, з чого складається сукупний прибуток (збиток) від інвестування активів пенсійного фонду. Такими складовими елементами формування прибутку (збитку) від інвестування пенсійних активів можуть бути: прибуток (збиток) від здійснення операцій з активами пенсійного фонду; пасивні доходи, отримані на активи пенсійного фонду (відсотки, які нараховуються та виплачуються на грошові кошти, розміщені на депозитних банківських рахунках, прибуток, який отримується на активи пенсійного фонду, розміщені у цінні папери, тощо) [197].

Водночас розподіл прибутку (збитку) між учасниками фонду має здійснюватися пропорційно сумах, відображеним на їх індивідуальних пенсійних рахунках, на момент здійснення розподілу. Облік належних учасникам фонду часток прибутку (збитку) здійснюється адміністратором на індивідуальних пенсійних рахунках. Облік прибутку (збитку) та його розподіл між учасниками фонду здійснюються адміністратором не рідше ніж один раз на місяць.

Також слід перевірити склад зобов'язань пенсійного фонду, зокрема заборгованість: за нарахованими, але не виплаченими поточними пенсійними виплатами, за договорами виплати пенсії на визначений строк або нарахованими одноразовими пенсійними виплатами учасникам (спадкоємцям учасників); щодо переказу коштів у сумі, яка була накопичена на індивідуальних пенсійних рахунках учасників пенсійного фонду, відповідно до заяви учасника або розпорядження адміністратора фонду; за переказом коштів до страхової організації для оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, укладених учасником із страховою організацією; за переказом коштів до іншого пенсійного фонду; за переказом коштів на пенсійні депозитні рахунки у банках; щодо оплати послуг особам, які здійснюють обслуговування фонду (адміністратор, зберігач, аудитор, торговці цінними паперами, агенти, незалежний оцінювач, інвестиційний консультант та ін.); щодо сплати винагороди особам, які здійснюють управління активами НПФ; щодо розрахунків з продавцями за отримані, але не сплачені пенсійним фондом активи.

Незважаючи на те, що існує нормативний акт, який визначає методику оцінки чистої вартості активів фонду, на практиці деякі пенсійні фонди визначають вартість своїх активів відповідно до зміни їх ринкової вартості за аналогією до активів інвестиційних фондів, а інші фіксують дохід лише в разі продажу цінних паперів.

Таким чином, новітні економічні реалії та виклики часу вимагають принципово нових обґрунтованих підходів до забезпечення, з одного боку, належного правового захисту громадян України від нових видів фінансового шахрайства, а з іншого боку, створення адекватних часу правових засад для здійснення підприємницької діяльності. Формування сучасної стратегії протидії фінансовим кримінальним правопорушенням має ґрунтуватись на

результатах наукового осмислення, поглибленого дослідження кількісних та якісних характеристик окремих технологій злочинної діяльності, вивчення їх зв'язків з економічним середовищем, урахування досвіду інших країн та визнаних міжнародних стандартів. На часі розроблення цільових загальнодержавних і спеціальних профілактичних заходів, що в комплексі дозволить запобігти можливим багатомільйонним втратам громадян, суб'єктів господарювання та держави.

На наш погляд, для успішного отримання інформації про правопорушення, які вчиняються у сфері пенсійного забезпечення необхідно здійснити заходи контролю за бюджетними коштами, а саме:

- запровадити постійний моніторинг бюджетних видатків через введення бюджетного паспорта;
- на основі даних моніторингу бюджетних видатків (бюджетного паспорта) організувати їх оперативний супровід;
- покращити оперативне перекриття основних розпорядників бюджетних коштів;
- організувати якісне та всебічне відпрацювання зазначених розпорядників бюджетних коштів [163, с. 89].

Також, виявлення, припинення та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення можуть сприяти такі напрямки державного контролю:

- заходи щодо забезпечення фінансового контролю в країні;
- заходи щодо забезпечення податкового контролю;
- контроль з боку правоохоронних органів.

В обов'язковому порядку такі відпрацювання проводити ДЗЕ Національної поліції України із залученням підрозділів Державної фіскальної служби та Державної аудиторської служби України з метою встановлення дотримання порядку проведення відшкодувань до Пенсійного фонду України та законності здійснених видатків грошових засобів структурними підрозділами зазначеного фонду [64, с. 52].

Таким чином, запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення – це багаторівнева система заходів, що здійснюється суб'єктами запобігання та спрямована на:

- а) виявлення та усунення криміногенних ситуацій, безпосередньо мотивуючих або провокуючих вчинення кримінальних правопорушень;
- б) виявлення у структурі пенсійної системи підвищеного кримінального ризику та його зниження;
- в) виявлення службових осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення кримінальних правопорушень та спрямування на них стримуючого й коригуючого впливу.

При проведенні спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення, з одного боку, можна використовувати деякі з існуючих в інших галузях заходи запобігання службовим кримінальним правопорушенням (заходи спеціально-кримінологічного запобігання службовим кримінальним правопорушенням у

сфері економіки, запобігання корупції), з іншого боку-необхідно розробити специфічні заходи запобігання, характерні злочинності тільки у пенсійній сфері (заходи запобігання видачі документів з недостовірними відомостями для призначення пенсії, зокрема, роз'яснення як пенсіонерам, так і особам, що видають ці документи, про відповідальність за незаконне отримання пенсії, створення локальної мережі про одержувачів пенсій у розрізі суб'єктів України). Крім того, доцільним є обов'язкова перевірка працівниками органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, документів про заробітну плату.

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення

В науці під індивідуальним запобіганням кримінальним правопорушенням розуміють різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії котра передуює виникненню злочинного наміру [122, с. 146].

Поряд з цим, серед кримінологів є й інший підхід, а саме: зазначений напрям запобіжної діяльності в якості окремо взятого вони не виокремлюють, відносячи індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням вони відносять до змісту та одного з видів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням [34, с. 39].

Попри це науковці єдині в тому, що головним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного кримінального правопорушення [122, с. 146]. Більш того, як у зв'язку з цим слушно зауважив А.П. Закалюк, той факт, що теорія запобігання злочинності у певній частині, зокрема у теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики і методики їхнього застосування тощо, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, приміром педагогіки, психології, соціології тощо, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [61, с. 325].

До об'єктів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням В.В. Голіна відніс наступні:

- 1) поведінка та спосіб життя осіб, з високою ймовірністю схильних до вчинення кримінального правопорушення;
- 2) соціальні елементи їх особистості, які відображають антигромадську спрямованість;
- 3) соціально значущі при формуванні і реалізації особистості деякі психофізичні особливості індивідів;
- 4) несприятливі, криміногенні умови оточуючою особою середовища та життєвого укладу;

5) інші довготривалі обставини, які сприяють створенню криміногенної ситуації і полегшують вчинення кримінального правопорушення [34, с. 39].

Залежно від стадії генезису особи злочинця в кримінології виділяють чотири види індивідуального запобігання злочинності:

1. Рання профілактика (запобігання) – стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: необхідно виявляти джерела кримінальних та інших анти суспільних впливів на особу(групу осіб) до того, як цей вплив не подіав на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілактується, ці контакти виявилися цікавими, аби впливати на конкретні життєві обставини.

2. Безпосередня профілактика (запобігання) – стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства, ін.); безпосередньо беруть участь у вчиненні адміністративних правопорушень.

3. Профілактика(запобігання) на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) – стосується осіб, що вчинили кримінальні правопорушення і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу.

4. Профілактика рецидиву (пост пенітенціарний вид) – стосується осіб, що відбули покарання у виді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву [204, с. 101–102].

При цьому для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави [122, с. 146]

Фактичні підстави такого запобігання кримінальним правопорушенням – реальна поведінка особи, в якій закладений потенційне кримінальне правопорушення, враховуючи, що така анти суспільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом [34, с. 39–40].

Правові підстави – це урегульованість індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням нормами права (хоча, як показує вивчення наукової літератури та змісту нормативно-правових актів, чинне законодавство, в Україні й містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість із них мають відомчий характер, що, звичайно, недостатньо) [122, с. 146].

Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення кримінального правопорушення [34, с. 40].

Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням реалізується, як правил, у двох формах:

а) якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних кримінальних правопорушень, що були виявлені у процесі діяльності спеціальних суб'єктів, то це – вимоги про вжиття заходів організаційно-управлінського, економічно-технологічного та ідеологічного характеру, які реалізуються в особливому процесуальному порядку (глава 4 КПК України «Докази і доказування» [110]);

б) якщо йдеться про особу конкретного злочинця, то застосовуються програми індивідуального коригування правопорушуючої поведінки [204, с. 102–103].

До напрямів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням науковці відносять: 1) переконання; 2) надання допомоги; 3) примус [34, с. 41].

Заходи переконання – це процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від криміногенної поведінки, злочинних намірів, анти суспільних постановок (індивідуальні та колективні бесіди; обговорення поведінки особи; прислуховуються курсу лекцій на правові теми; ін.) [122, с. 146].

Заходи соціальної допомоги – працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо [34, с. 41].

Примус спричиняє для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру (профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості; штраф; адміністративний нагляд; ін.) [122, с. 147].

Як з цього приводу зробив висновок А. П. Закалюк, саме вплив на особу, яка замислила вчинити кримінальне правопорушення або розпочала його вчинення, може відвернути або припинити кримінальне правопорушення. При цьому зазначений вплив може бути безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, через ближнє оточення, членів сім'ї [61, с. 334].

Саме зазначені теоретико-прикладні засади мають складати зміст індивідуального запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, з урахуванням особливостей запобіжної діяльності, що здійснюється у цьому напрямі.

В наукових джерелах під особливістю розуміють характерну рису, ознаку, властивість кого-, чого-небудь [24].

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо наступне визначення індивідуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення: *це комплекс різноманітних заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні антисуспільні риси пенсіонерів; осіб, які претендують на отримання пенсії; службових осіб; осіб, які сприяють незаконному отриманню пенсій, індивідуальному кримінологічному прогнозуванню їх виникнення та розвитку і спрямовані на виявлення й*

припинення, упередження їх формування, вчасну діагностику та нейтралізацію, обмеження можливостей злочинної поведінки [167].

Отже, ознаками індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є наступні:

1) сукупність загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів запобігання, що адаптовані до особливостей поведінки конкретної особи до якої застосовуються та суб'єктів що здійснюють такі заходи;

2) пристосованість зазначених заходів до морально-психологічних властивостей певної службової особи або пенсіонера;

3) проведення таких заходів запобігання державними та спеціально уповноваженими недержавними установами. До таких установ відносяться, передусім, правоохоронні органи, для яких здійснення заходів щодо запобігання усіх видів кримінальних правопорушень є одним із функціональних обов'язків. Серед недержавних установ можна назвати громадську організацію «Центр протидії корупції» або служба безпеки Пенсійного фонду України або НПФ.

Істотно розширити уявлення про роль і місце служб безпеки Пенсійного фонду України або НПФ можна за допомогою вивчення такої їх функції, як проведення *внутрішніх розслідувань* за виявленими порушеннями порядку здійснення фінансових операцій. За своїм характером діяльність служб безпеки Пенсійного фонду України або НПФ підпорядковується інтересам забезпечення безпеки приватної структури. Адже підставою для проведення внутрішнього розслідування вважаються відомості про факт заподіяння шкоди фінансовій установі або порушення правил внутрішнього розпорядку, що можуть спричинити заподіяння шкоди. Виявлення ж ознак кримінальних правопорушень, які не стосуються інтересів установи, не обов'язково спричиняє певне реагування. Результати внутрішніх розслідувань можна розцінювати як підставу для початку кримінального провадження та використовуватися під час доказування як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Проте в певних випадках вони мають інше правове значення, зокрема, на підставі таких матеріалів можливе прийняття рішень про закриття кримінального провадження, застосування до винуватої особи заходів дисциплінарної та матеріальної відповідальності [22].

Підставою для проведення внутрішнього розслідування є виявлені керівництвом органів і служб у сфері пенсійного забезпечення (Пенсійний фонд України, НПФ, управління, відділи тощо) відомості про факти заподіяння шкоди або порушення внутрішніх правил, що можуть спричинити заподіяння шкоди. Такі дані можуть міститися в службових записках керівників структурних підрозділів, повідомленнях контролюючих та правоохоронних органів, зверненнях пенсіонерів та інших осіб. Під час розслідування встановлюється, чи дійсно мала місце подія, про яку йдеться у первинному зверненні, за яких обставин (де, коли) вона трапилася, наявність негативних наслідків події, характер і розмір завданої шкоди, а також наявність причинного зв'язку між проступком (діями чи бездіяльністю)

конкретної особи (осіб) та наслідками події; причини та умови, що сприяли події [22].

Співробітники, яким доручено проведення розслідування, зобов'язані не порушувати закріплені законом права та інтереси осіб, яких стосуються розслідування, робити висновки лише на підставі фактичних даних, одержаних під час розслідування і закріплених документально, своєчасно доповідати керівникові, який призначив розслідування, про виявлені порушення закону (внутрішніх правил), у разі виявлення ознак кримінального правопорушення негайно доповідати про це керівнику та за його вказівкою направляти відповідні матеріали в установленому порядку до правоохоронних органів.

З метою проведення кваліфікованого розслідування співробітники Пенсійного фонду України або НПФ уповноважені: запрошувати для бесіди працівників Пенсійного фонду України або НПФ, а також інших громадян (за їх згодою); одержувати від них письмові пояснення за фактами, що стосуються розслідування; з дозволу керівника, який призначив розслідування, знайомитися з документами Пенсійного фонду України або НПФ, що стосуються розслідування, за необхідності долучати зазначені документи або їх копії до матеріалів перевірок; одержувати в установленому порядку консультації у фахівців Пенсійного фонду України або НПФ та інших структур державної й недержавної форм власності (у тому числі на компенсаційних засадах) з питань, що потребують спеціальних знань; оглядати документи; застосовувати для пошуку і фіксації інформації, що має значення для розслідування.

Таким чином, як свідчить практика, у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, які посягають на інтереси Пенсійного фонду України або НПФ, поряд з оперативно-розшуковою та профілактичною діяльністю державних правоохоронних органів здійснюється також недержавне (внутрішнє) розслідування, що нерідко виявляється більш ефективним. Суб'єктом такого розслідування є уповноважені працівники служби безпеки Пенсійного фонду України або НПФ (приватна детективна структура), що застосовує з метою виявлення, документування та запобігання кримінальним правопорушенням засоби і методи правоохоронної діяльності. Вивчення особливостей діяльності служб безпеки Пенсійного фонду України або НПФ дає змогу дійти висновку про недостатнє правове регулювання, методичне і наукове забезпечення зазначеної їх діяльності. Відтак, до пріоритетних напрямів удосконалення загальних правових засад участі служб безпеки Пенсійного фонду України або НПФ у виявленні та припиненні кримінальних правопорушень належать такі: по-перше, внесення змін і доповнень до основ державної політики (стратегії) боротьби зі злочинністю, що закріплювали б принципи і форми участі в цій роботі недержавних, у тому числі приватних структур, до яких належать служби безпеки Пенсійного фонду України або НПФ; по-друге, прийняття Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», що передбачав би регламентацію питань виявлення, та непроцесуального розслідування та

запобігання кримінальним правопорушенням приватними детективними й охоронними службами, зокрема службами внутрішньої безпеки; по-третє, визначення принципів і форм взаємодії служб внутрішньої безпеки та державних правоохоронних органів з розробленням і прийняттям відповідної міжвідомчої інструкції;

4) створення таких умов, що унеможливляють або зводять до мінімуму ймовірність вчинення службовою особою кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення.

Щодо початку проведення індивідуального запобігання вчинення кримінальних правопорушень, А. О. Марієнко вказує на те, що така діяльність повинна починатися з моменту, «коли стають відомі відомості щодо особи, поведінка якої свідчить про наявність підстав для індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням» [147, с. 194]. Ми поділяємо зазначену точку зору, оскільки індивідуальні заходи запобігання включають в себе як попереджувальну діяльність, так і профілактичну, а тому їх доцільно здійснювати систематично стосовно кожного державного службовця, щодо якого є інформація про можливість вчинення кримінального правопорушення або приготування чи замаху на нього.

Індивідуальне запобігання зазначеному суспільно небезпечному явищу можна поділити на три етапи:

а) до формування мотиву злочинного прояву корупції та наміру його вчинити;

б) після його сформованості, але до початку реалізації;

в) після початку реалізації наміру через вчинення конкретних корупційних діянь [34, с. 40–41].

У суб'єктів проведення індивідуально-профілактичних заходів запобігання у сфері пенсійного забезпечення можуть виникнути труднощі із обранням об'єкта такого впливу. У даному випадку необхідно вказати на те, що об'єктом зазначеного виду запобігання може стати, по-перше, службова особа, щодо якої є інформація, що надійшла, в тому числі від громадян, про вчинення нею кримінального правопорушення. У випадку відсутності певних даних щодо вчинення, приготування або замаху на вчинення кримінальних правопорушень (див. підрозділ 1.2), обираючи об'єкт для здійснення індивідуальних запобіжних заходів, необхідно врахувати декілька факторів, що безпосередньо пов'язані із суб'єктом, на якого здійснюється вплив. До таких факторів слід віднести наступні:

1) особисту характеристику суб'єкта;

2) коло його особистих зв'язків;

3) фактори, що можуть вплинути на вчинення кримінального правопорушення певною особою;

4) майновий стан особи та її родичів;

5) характер поведінки особи на службі та поза її межами.

Особиста характеристика суб'єкта повинна включати в себе психологічний портрет державного службовця. Відповідно до Порядку

проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246, проходження співбесіди із психологом не є обов'язковою умовою при прийомі на державну службу [176].

Встановлення та вивчення особистих зв'язків державного службовця посідає важливе місце серед факторів, що впливають на планування заходів індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення. Вказане вище дослідження необхідно проводити виважено, звертаючи увагу на оточення державного службовця в залежності від посади, що обіймає останній. У випадку здійснення таких заходів працівником правоохоронного органу, необхідно встановити, чи є серед осіб, з якими він підтримує дружні стосунки, ті, що притягувалися до кримінальної відповідальності. У разі виявлення таких зв'язків, доцільним є проведення додаткової перевірки діяльності вказаної службової особи з метою встановлення наявності або відсутності в її діях злочинних ознак, вчинених на користь одного із знайомих [167, с. 179].

Встановлення факторів, що можуть вплинути на вчинення кримінального правопорушення певною особою, є ще одним критерієм, що допомагає обрати об'єкт для здійснення індивідуально-профілактичних заходів запобігання кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення. До таких факторів можуть бути віднесені наступні: несприятливе матеріальне становище службової особи, наявність кредитних зобов'язань, невлаштованість побутових умов, в тому числі, відсутність власного помешкання. Перелічені негативні фактори, як вже зазначалось вище, є детермінантами вчинення службових кримінальних правопорушень, оскільки всі вони напряду залежать від економічної складової політики держави. Тому необхідно звертати підвищену увагу на державних службовців, що піддані їх впливу, та намагатися запобігти вчиненню ними кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, шляхом застосування індивідуальних заходів запобігання вчинення кримінальних правопорушень.

Одним із напрямів індивідуально-профілактичних заходів необхідно виокремити віктимологічне моделювання корупції – відносно новий напрям кримінології та віктимології, спрямований на створення моделей віктимності жертв корупційних кримінальних правопорушень з метою вироблення заходів з надання своєчасної віктимологічної допомоги жертвам корупції [48].

Сьогодні віктимологічна модель корупції виглядає наступним чином. Це заохочення громадянами та представниками юридичних осіб використання уповноваженими особами свого службового становища (статусу) і посадових повноважень для незаконного отримання матеріальних благ і переваг. При вчиненні корупційного кримінального правопорушення можна говорити про так звані двосторонні угоди, під час яких «покупець» отримує можливість використовувати державну структуру в своїх цілях, а

чиновник «продає» свої службові повноваження, послуги громадянам або представникам приватного бізнесу [205].

Часом чиновники в нашій країні «продаються» за регулярно одержувану винагороду, як зарплату, і не припускаючи, яке завдання і коли саме доведеться виконати. Такі випадки характерні для організованої злочинності, лідери якої «заручаються підтримкою» представників влади, управління та правоохоронних органів.

Разом з тим, успішно існує і «споконвічна» форма корупції. Мова йде про епізодичні побори службових осіб за виконання конкретних послуг на користь зацікавлених в них громадян і пенсіонерів.

Оскільки віктимологія вивчає жертв корупційних кримінальних правопорушень, у них передбачається наявність потерпілого – фізичної особи, хоча говорячи про жертву в широкому сенсі слова, слід розуміти, що від корупційної злочинності страждають і соціальні групи, і суспільство, і держава [205].

Очевидно, що досить високою, порівняно з іншими видами злочинності є латентність корупції. І це зрозуміло з віктимологічних позицій: жертва не зацікавлена у викритті корупційного кримінального правопорушення – угоди. Адже всі сторони отримують вигоду, а самі кримінальні правопорушення вчиняються таємно [252, с. 154].

Жертвами корупційної злочинності стають громадяни, представники ділових кіл, які звертаються в урядові та парламентські кола, правоохоронні органи, а також структури і відомства, пов'язані з розглядом і вирішенням питань приватизації, фінансування, кредитування, здійснення банківських операцій, створення і реєстрації комерційних організацій, ліцензування та квотування зовнішньоекономічної діяльності, розподілу фондів, проведення земельної реформи.

Відзначимо й таку віктимологічну тенденцію: бажання населення давати хабарі сьогодні убуває, незважаючи на їх зростаючий попит в бюрократичному апараті.

Так, віктимологічні дослідження показують, що місць, куди несуть хабарі представники ділових кіл, стало значно менше. Однак, все ж залишається одна проблема – суми хабарів надмірно зросли через монополізацію ринку хабарів [174; 175].

Сутність віктимологічної безпеки жертв корупції полягає у захищеності потенційних жертв корупційної злочинності від первинного і (або) повторного корупційного впливу.

Висновки до розділу 3

1. Напрямами запобігання таким кримінальним правопорушенням як складової реалізації державної політики у сфері забезпечення соціально-бюджетної безпеки мають стати удосконалення адміністративного,

кримінального, кримінального процесуального, пенсійного, контрольно-ревізійного законодавства (37 %), формування системи мінімізації впливу корупції на систему пенсійного забезпечення (31 %), запобігання створенню та діяльності корупційних організованих злочинних угруповань у сферах з високим ризиком їх впливу (18 %), інформаційно-аналітичне забезпечення (14 %).

2. Досліджено головні напрями спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення: а) запобігання корупції у сфері пенсійного забезпечення (запровадження системи зовнішнього контролю за деклараціями про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; здійснення перевірок достовірності зазначених у деклараціях відомостей спеціальними суб'єктами, одним із яких є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику фінансового характеру; створенням основ державної антикорупційної політики в Україні, одним із вирішень має стати запропонована нами антикорупційна програма Пенсійного фонду України та його органів на 2020–2022 роки; оприлюднення на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України відомостей з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення; приведення національних антикорупційних нормативно-правових актів до змісту міжнародно-правових актів з означеної проблематики; б) діяльність Національної поліції України щодо виявлення та припинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення та нецільового використання ними бюджетних коштів; в) запобігання кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, що вчиняються недержавними пенсійними фондами.

3. Виявленню, припиненню та запобіганню кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення можуть сприяти заходи забезпечення фінансового та податкового контролю в країні, а також контроль з боку правоохоронних органів. В обов'язковому порядку такі відпрацювання повинні проводитися органами Департаменту захисту економіки Національної поліції із залученням підрозділів Державної фіскальної служби та Державної аудиторської служби з метою встановлення дотримання порядку проведення відшкодувань до Пенсійного фонду України та законності здійснених видатків грошових засобів структурними підрозділами зазначеного фонду.

4. Одним із головним напрямів індивідуально-профілактичного запобігання таким кримінальним правопорушенням є внутрішні розслідування за виявленими порушеннями порядку здійснення фінансових операцій. Підставою для проведення внутрішнього розслідування є виявлені керівництвом органів і служб у сфері пенсійного забезпечення (Пенсійний фонд України, недержавні пенсійні фонди, управління, відділи тощо) відомості про факти заподіяння шкоди або порушення внутрішніх правил, що можуть спричинити заподіяння шкоди. Такі дані можуть міститися в службових записках керівників структурних підрозділів, повідомленнях контролюючих та правоохоронних органів, зверненнях пенсіонерів та інших осіб.

ВИСНОВКИ

1. Система пенсійного забезпечення – це сукупність правових, економічних, організаційних, соціальних інститутів та норм права, які мають складну та чітку ієрархічну структуру, що характеризується імперативним методом підпорядкування, має на меті надання матеріального забезпечення певним категоріям населення у випадку настання соціальних випадків, перелік яких затверджений законодавством, наділена адміністратором коштів і здійснює виплати з джерел їх формування. Її елементом є пенсійне забезпечення, мета якого полягає в реалізації правоздатною особою права на той чи інший вид пенсії, виплати.

2. Злочинність у сфері пенсійного забезпечення – це обумовлене особливостями соціальних умов явище, що виражається у протиправній поведінці службових осіб органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, і інших підприємств, установ і організацій (у стадії підготовки документів для подання до призначення, перерахунку пенсії), а також окремих громадян, які претендують на неадекватне отримання пенсії або збільшення її розміру. Значне переважання кількості складів службових кримінальних правопорушень, у порівнянні з складами кримінальних правопорушень, які вчиняються претендентами на отримання пенсії або незаконне збільшення її розміру, не означає, що на практиці їх мало.

До кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення необхідно віднести: 1) службові кримінальні правопорушення, тобто кримінальні правопорушення, що вчиняються службовими особами у такій сфері: ст. 175 КК України (Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат), ст. 190 КК України (Шахрайство), ст. 191 КК України (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ст. 364 КК України (Зловживання владою або службовим становищем), ст. 366 КК України (Службове підроблення), ст. 367 КК України (Службова недбалість), ст. 368 КК України (Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою); 2) кримінальні правопорушення, вчинені особами, які потребують пенсійного забезпечення (та їх родичами): ст. 190 КК України (Шахрайство), ст. 358 КК України (Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів); ст. 369 КК України (Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі).

3. Найважливішими для України документами, що визначають міжнародні стандарти у розумінні злочинності у сфері службової діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг незалежно від організаційно-правової форми, є Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (ETS 173) 1999 р. і Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 р.

Європейське законодавство запровадило антикорупційні заходи на всіх рівнях. Були створені численні організації, які: здійснюють моніторинг такого суспільно негативного (небезпечного) явища, як корупція загалом та комерційний підкуп зокрема, підтримують співпрацю між країнами ЄС для приведення національних антикорупційних норм у відповідність з міжнародними антикорупційними стандартами, оцінюють роботу відповідних органів та організацій, що ведуть боротьбу із корупційними правопорушеннями.

Критерієм диференціації кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем чужим майном або іншими предметами кримінальне законодавство більшості європейських країн використовує не ознаки предмету конкретного кримінального правопорушення та його належності до предмету відповідних правовідносин, а таку обставину, що зазначений предмет був переданий (наданий) службовій особі у зв'язку з її обов'язками або повноваженнями (ст. 432-15 КК Франції) або знаходиться під контролем службової особи у ході виконання її обов'язків (ст. 359 КК Голландії).

4. Встановлено, що у 2013 р. вчинено 307 кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення, у 2014 р. – 264 (приріст до попереднього року – -14 %), у 2015 р. – 149 (-43 %), у 2016 р. – 113 (-24 %), у 2017 р. – 94 (-17 %) та у 2018 р. – 139 (+48 %). Частка від відповідного показника щодо всіх сфер економічної діяльності у 2013 р. – 0,6 %, 2014 р. – 0,5 %, 2015 р. – 0,3 %, 2016 р. – 0,2 %, 2017 р. – 0,2 % та 2018 р. – 0,2 %. Кількість виявлених у зазначений період кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення зменшилася на 47,0 %, а сума матеріальних збитків, з урахуванням інфляції (+2 %) скоротилася на 63 %. У реальності ж злочинність у сфері соціального забезпечення має значно вищі показники, які важко виявити через її високу латентність. Географія кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення не знає географічного обмеження, а існує в усіх областях держави. Водночас, найбільша кількість таких кримінальних правопорушень вчиняється саме у регіонах, де зосереджується основний промисловий, торгівельний та фінансово-економічний потенціал держави, головні фінансові потоки, спостерігається найбільша популяція та густота населення. Найбільшою інтенсивністю розглядувані кримінальні правопорушення характеризуються у Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській областях та м. Києві.

Кримінальна ситуація у сфері пенсійного забезпечення загострюється зацікавленістю суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень у збереженні «таємниці» вчиненого діяння протягом тривалого періоду часу, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері (80–90 % кримінальних правопорушень залишаються невиявленими). Складність виявлення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення полягає в тому, що коло учасників вкрай обмежений і вони не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, оскільки «постраждають» обидві сторони: пенсіонер перестає отримувати пенсію (або зменшується її розмір),

стягуються надміру виплачені суми, і обидві сторони, якщо кримінальне правопорушення вчинено за змовою, за вчинене кримінальне правопорушення повинні нести кримінальну відповідальність.

5. Детермінанти, що впливають на кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення розглянуто через встановлення факторів, які сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, зокрема соціально-економічні, організаційно-управлінські, правові та обліково-контрольні.

Характерними порушеннями, виявленими у ході перевірок правильності призначення державних пенсій та витрачання коштів, призначених на їх виплату, є: надання роботодавцями до органів, що здійснюють пенсійне забезпечення, для призначення та перерахунку пенсії недостовірних довідок про заробітну плату, а також недостовірних довідок про стаж для призначення пенсії на пільгових умовах; тимчасове запозичення коштів Пенсійного фонду України органами соціального захисту населення (на загальну суму 650 млн. грн.) для проведення інших соціально значущих виплат; помилки, допущені органами, що здійснюють пенсійне забезпечення, внаслідок неправильного застосування норм пенсійного законодавства (встановлено близько 1,5 тис. порушень (0,7 % від числа перевірених пенсійних справ), що призвело до незаконного витрачання коштів на суму 4,7 млн. грн.); призначення пенсій за недостовірними відомостями про стаж та заробітну платню.

Існуюча структура органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, багато в чому не здатна самотійно боротися з кримінальними правопорушеннями службових осіб, здійснювати ефективний контроль за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення.

6. До осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення, відповідно до їх соціального становища, необхідно віднести: службових осіб (42 %); пенсіонерів (35 %); третіх осіб, які сприяють незаконному отриманню пенсій (23 %).

Пенсіонери або особи, які претендують на отримання пенсій, діють або самотійно, вводячи в оману службових осіб (збільшення віку, стажу роботи, надання підроблених документів), або у змові з ними, зокрема: 1) громадяни, які навмисно порушують пенсійне законодавство у розрахунку на те, що пенсійні та правоохоронні органи не зможуть це виявити (41 %). Більшість з них (57 %) надали недостовірні відомості про стаж та заробітну плату для збільшення розміру пенсії; 2) громадяни з низьким рівнем матеріального достатку, не згодні з діючими нормами пенсійного законодавства та низьким розміром своєї пенсії (33 %), які поділяються на: а) корисливих, які вдаються до неправомірних способів задоволення своїх матеріальних потреб та особистого збагачення; б) некорисливих, які недбало відносяться до виконання своїх обов'язків (службові особи підприємств, установ, організацій, які готують та видають документи для призначення пенсії, або які здійснюють пенсійне забезпечення: працівник, який безпосередньо

заповнює той чи інший документ; працівник, який перевіряє достовірність відомостей в оформленому документі; керівник установи, підприємства, організації); 3) громадяни, які матеріально забезпечені, але вважають, що вони не повинні отримувати пенсію у меншому розмірі, ніж інші (26 %).

7. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є системою економічних, соціальних, виховних, правових та політичних заходів впливу на особу, за яких створюються умови, що унеможливають або зводять до мінімуму можливість вчинення нею кримінального правопорушення. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення повинні базувати на: постійному аналізі змін характеру кримінальних правопорушень та їх причин; визначенні стратегії та тактики боротьби з ними з урахуванням реальних соціально-економічних, політичних умов, стану суспільної свідомості, правоохоронної системи; розробці цільових взаємопов'язаних програм запобігання корупції в усіх сферах розвитку суспільства, й пенсійній зокрема; використанні допомоги різних інститутів громадянського суспільства, населення, юридичних осіб; систематичній оцінці результатів роботи та коригування заходів; посиленні контролю за доходами та витратами державних службовців пенсійної системи.

8. З урахуванням створення нових правоохоронних інституцій та системних змін у діяльності правоохоронних органів, запропоновано віднести низку інституцій (Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших кримінальних правопорушень, Національне антикорупційне бюро України) до переліку органів, які уповноважені запобігати кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення. Враховуючи європейський досвід та міжнародну практику, запропоновано визначити головний орган у загальнодержавній системі запобігання кримінальним правопорушенням у соціально-бюджетній сфері – уповноважений підрозділ у структурі Департаменту захисту економіки Національної поліції (підтримали 71 % опитаних респондентів). На цій основі забезпечити ефективну взаємодію правоохоронних органів, передбачити проведення міжвідомчих нарад, створення спільних слідчо-оперативних груп для виявлення, розслідування та припинення діяльності організованих злочинних угруповань. З урахуванням результатів соціологічних опитувань пріоритетними заходами організаційного характеру зазначено моніторинг судової практики у кримінальних провадженнях за ознаками злочинної діяльності у пенсійній сфері (38 %), розроблення критеріїв та запровадження системи оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів (33 %), запровадження нових принципів добору, комплектування та підготовки співробітників спеціальних й інших оперативних підрозділів правоохоронних органів, а також підвищення їх матеріального забезпечення та соціального захисту (29 %).

9. Одним із головних напрямів індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення є проведення внутрішнього розслідування (89 % випадках), що нерідко виявляється більш ефективним. Суб'єктом такого розслідування є уповноважені працівники служби безпеки Пенсійного фонду України або недержавних пенсійних фондів (приватна детективна структура), що застосовує з метою виявлення, документування та запобігання кримінальним правопорушенням засоби і методи правоохоронної діяльності.

З метою удосконалення правової регламентації участі служб безпеки Пенсійного фонду України або недержавних пенсійних фондів у виявленні та припиненні кримінальних правопорушень необхідно: по-перше, внесення змін і доповнень до основ державної політики (стратегії) боротьби зі злочинністю, що закріплювали б принципи і форми участі в цій роботі недержавних, у тому числі приватних структур, до яких належать служби безпеки Пенсійного фонду України або недержавних пенсійних фондів; по-друге, прийняття Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», що передбачав би регламентацію питань виявлення, непроцесуального розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням приватними детективними й охоронними службами, зокрема службами внутрішньої безпеки; визначення принципів і форм взаємодії служб внутрішньої безпеки та державних правоохоронних органів з розробленням і прийняттям відповідної міжвідомчої Інструкції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акт ревізії Департамент соціальної політики Житомирської міської ради, лютий 2015 р.
2. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 296 с.
3. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2018 рік. Київ: ДНДІ МВС України, 2019. 95 с.
4. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.
5. Антикорупційна програма Пенсійного фонду України. Звіт про результати роботи з питань запобігання та виявлення корупції у 2014–2018 роках. *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/informatsiya/potochna-diyalnist/zapobigannya-koruptsiyi/antykoruptsiyna-programa-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.
6. Антонян Е. А. Личность рецидивиста: криминологическое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2014. 353 с.
7. Антонян Ю. М. Особо опасный преступник: монография. М.: Проспект, 2014. 310 с.
8. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование: монография. М.: Норма: Инфра-М, 2010. 368 с.
9. Бабенко А. Г. Пенсійне забезпечення громадян – складова соціальної політики держави. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*: Зб. наук. праць. 2010. № 1. С. 12–17.
10. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Моделювання систем протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 9–19.
12. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Управління протидією злочинності як системна реакція на нові кримінальні реалії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 6–13.
13. Бережна А. Ю. Проблеми фінансового забезпечення Пенсійного фонду України. *Вісник економічної науки України*. 2013. № 2. С. 12–17.
14. Бесчастный В. М. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 207–213.
15. Бесчастный В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 401 с.

16. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія. Ірпінь, 2002. 449 с.
17. Бойко А. Детермінація злочинності як вид соціальної детермінації. *Право України*. 2009. № 7. С. 39–44.
18. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту в Україні: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 615 с.
19. Бородіна Н. Державне регулювання у сфері пенсійного забезпечення – розвиток та основні положення. *Економіст*. 2010. № 11. С. 26–29.
20. Буряченко О. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2. С. 90–97.
21. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні: монографія. Київ: Ін Юре, 2014. 564 с.
22. Вавриш А. Запобігання кримінальним правопорушенням проти власності у сфері будівництва: автореф. дис...канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 20 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
24. Великий тлумачний словник української мови = A comprehensive English-Ukrainian dictionary: Близько 40 000 слів / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
25. Веприцький Р. С. Латентність злочинності та шляхи її подолання. *Форум права*. 2014. № 1. С. 72–74. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_14.pdf.
26. Вінер М. Недержавні пенсійні фонди: уроки Казахстану для України. *Фориншурер*. 2016. № 3. С. 77
27. Влияние социальных условий на преступность: сб. науч. тр. / под ред. Й. М. Гальперина. М., 1983. 242 с.
28. Волгин Н. А. Социальная политика: учебник. 2 изд., стереотип. М.: Экзамен, 2004. 736 с.
29. Волженкин Б. В. Служебный подлог. М.: Юристъ, 2000. 368 с.
30. Волков А. М. Швеция: социально-экономическая модель: учеб. пособие. М.: Мысль, 2011. 188 с.
31. Волконская Е. К. Предупреждение насильственных преступлений: уголовно-правовой и криминологический аспекты: монография. М.: Юрлитинформ, 2014. 184 с.
32. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та в світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 58 с.
33. Гилинский Я. И. Социально-экономическое неравенство как криминогенный фактор (от К. Маркса до С. Олькова). URL: <http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Sotsialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.pdf>

34. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
35. Голіна В. В. Поняття і структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2008. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. 2008. С. 357–400.
36. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 440 с.
37. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24.
38. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
39. Головне управління Пенсійного фонду України в Рівненській області. 2018. URL: <https://www.pfu.gov.ua>.
40. Грищук В. К. Кримінальне право України: навч. посіб. Хмельницький, 2005. 570 с.
41. Гуляев А. П. Латентная преступность: уголовное законодательство и политика. *Процесс виктимизации населения: сб. науч. трудов*. 1997. С. 70–81.
42. Гуменюк М. С. Світовий досвід пенсійного забезпечення населення: уроки для України. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/2/07.pdf>.
43. Давыденко М. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 388 с.
44. Далимов Р. Мировой опыт реформирования пенсионных систем и его использование в условиях переходной экономики: учеб. пособие. М.: Право, 2007. 84 с.
45. Демидов Ю. Н. Проблемы борьбы с преступностью в социально-бюджетной сфере: монография. М.: Щит-М, 2004. 438 с.
46. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: www.ukrstat.gov.ua.
47. Державне управління та державна служба: словник-довідник / уклад. О. Ю. Оболенський. Київ: КНЕУ, 2005. 480 с.
48. Джу́жа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.
49. Джу́жа А. О., Сорокіна Л. В. Участь громадян у запобіганні кримінальним правопорушенням: міжнародний досвід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 24–33.

50. Джужа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
51. Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. Паливода А. В., 2008. 292 с.
52. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 253–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_39
53. Довідка про кримінальні правопорушення, учинені в Україні за 2013–2018 рр.: службовий документ / Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2019. 138 с.
54. Дороніна О. А. Особливості пенсійного страхування в закордонних країнах. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*: сб. науч. тр. Донецк: Донецкий нац. ун-т, 2009. С. 1151–1159.
55. Дудоров О. О. Проблеми кримінальної відповідальності за підроблення документа. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2011. № 3. С. 90–103.
56. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
57. Еникеев М. И. Юридическая психология: учебник. М.: НОРМА, 2005. 624 с.
58. Євростат, база даних соціальних видатків ОЕСР, SOCX. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search/database;stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode= SOCX AGG>.
59. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
60. Жалинський А. Е. Предупреждение преступлений в условиях НТР. *Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции* / отв. ред. В.Н. Кудрявцев. М.: Наука, 1980. С. 280–283.
61. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.
62. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів кримінальних правопорушень. 712 с.
63. Закалюк А. П. Курс сучасної української термінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.
64. Захаров В. Інформаційне забезпечення підрозділів ДСБЕЗ щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері цільових спеціалізованих державних фондів. *Вісн. Львівського ун-ту «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. С. 48–53.
65. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России. 2 изд., испр. и перераб. М.: БЕК, 2002. 560 с.

66. Звіт Пенсійного фонду України за 2016 рік. Київ: ПФУ, 2017. 49 с.
67. Звіт Пенсійного фонду України за 2018 рік. Київ: ПФУ, 2019. 70 с.
68. Звіт про виконання Програми Пенсійного фонду України щодо впровадження антикорупційних заходів на 2015 рік <https://www.pfu.gov.ua/7432-zvit-pro-vikonannya-programi-pensijnogo-fondu-ukrayini-shhodo-vprovadzhennya-antikoruptsijnih-zahodiv-na-2015-rik>.
69. Звіт про виконання Програми Пенсійного фонду України щодо впровадження антикорупційних заходів на 2018 рік. Розділ 3. Звітність. *Пенсійний фонд України*. 2018. URL: <http://pfu.spov.com.ua/?p=2415>.
70. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2018 році, бюджет, пріоритети діяльності та План роботи Фонду на 2019 рік. Пенсійний фонд України. 2018. URL: <https://www.pfu.gov.ua/32629-zvit-pro-robotu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-u-2018-rotsi-byudzhet-priorytety-diyaln>.
71. Звіт про щомісячну роботу Міністерства соціальної політики України у 2019 році. *Міністерство соціальної політики України*. 2019. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>.
72. Зелинский А. Ф. Криминология: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.
73. Зінченко І. О., Харченко В. Б. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини у питаннях і відповідях: наук.-практ. посіб. Київ: Атіка, 2013. 344 с.
74. Кримінальні правопорушення проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
75. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності: навч.-практ. посіб. / В. І. Тютюгін, Ю. В. Гродецький, С. В. Гізимчук; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2014. 232 с.
76. Иншаков С. М. Криминология: учебник. М.: Юриспруденция, 2000. 432 с.
77. Иншаков С. М. Латентная преступность как объект исследований. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2009. № 1 (16). С. 75–81.
78. Інструкція про виплату та доставку пенсій, соціальних допомог національним оператором поштового зв'язку: затв. наказом Пенсійного фонду України від 28.04.2017 р. за № 464/156. URL: <https://www.pfu.gov.ua/34701-vyplata-ta-dostavka-pensij>.
79. Калита Т. А. Проблеми розвитку пенсійної системи в Україні та шляхи їх розв'язання. *Наук. вісн. нац. ун-ту Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 1. С. 100–105.
80. Кальман А. Г., Христич И. А. Словарь криминологических и статистических терминов. Харьков: Гимназия, 2001. 96 с.
81. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію: монографія. Харків: Право, 2013. 424 с.
82. Книженко О. О. Проблеми кваліфікації зловживання впливом. *Наук. часопис Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4. С. 87–92.

83. Ковпак Л. В. Пенсійна система в Україні та головні напрямки її реформування. *Українознавство*. 2010. № 2. С. 164–167.
84. Козак Т. М. Досвід провідних країн світу в побудові дієвої пенсійної системи. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 120–125. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2017/24.pdf.
85. Колб О. Щодо заходів загальносоціального запобігання корупції в Україні https://www.naiaiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/2017/mater_verstka_091117.pdf.
86. Колодін А. І. Пенсійна система Німеччини: корисний досвід для України. URL: <http://sophus.at.ua/publ/>
87. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.06.2020).
88. Конституція України: наук.-практ. комент./ В. Б. Авер'янов та ін.; редкол.: В. Я. Тацій та ін. Київ: Ін Юре; Харків: Право, 2009. 808 с.
89. Корбутяк А. Г. Проблеми регулювання пенсійного забезпечення в Україні. Причорноморські економічні студії. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. Вип. 22. 2017. С. 169–172.
90. Королевська Н. К. Стара нова пенсійна реформа. *Економічна правда*. 2018. № 6. С. 19–22.
91. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. / В. В. Василевич, О. М. Джужа, О. Г. Колб та ін.; за ред. О. М. Джужи, Е. В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.
92. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2 вид. Київ, 2013. 786 с.
93. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5 вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 680 с.
94. Кримінальне провадження № 0025942856 (ЄРДР) від 05.08.2017 р. відносно громадян С., Н. та В. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/0025942856.
95. Кримінальне провадження № 03-85675. (ЄРДР) Архів Херсонського районного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/03-85675.
96. Кримінальне провадження № 03984279001 від 29.12.2017 р. (ЄРДР) відносно громадян Н., С. та П. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/03984279001.
97. Кримінальне провадження № 05-6903. (ЄРДР) Архів Черкаського районного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/05-6903.
98. Кримінальне провадження № 12013250050001390 від 02.05.2016 р. (ЄРДР) відносно громадянки Н. 23.06.1980 р.н., підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28 та ч. 2 ст. 366 КК

України. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/12013250050001390.

99. Кримінальне провадження № 12016170000000081 від 13.02.2016 р. (ЄРДР) відносно громадянина А. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/12016170000000081.

100. Кримінальне провадження № 1278943-262/10 (ЄРДР). Архів Червонозаводського районного суду м. Харкова. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/1278943-262/10.

101. Кримінальне провадження № 165329784245 від 02.03.2014 р. (ЄРДР) відносно громадянина А. 27.10.1965 р.н., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 358 КК України. Архів Херсонського районного суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/165329784245.

102. Кримінальне провадження № 178876450904567 від 28.10.2015 р. (ЄРДР). Архів Сквирського районного суду Київської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/178876450904567.

103. Кримінальне провадження № 2539823097724 від 15.02.2015 р. (ЄРДР). Архів Білоцерківського районного суду Київської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/2539823097724.

104. Кримінальне провадження № 40008924380754 від 12.01.2018 р. (ЄРДР) відносно громадянина М. 18.10.1973 р.н., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28 та ч. 2 ст. 364 КК України. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/40008924380754.

105. Кримінальне провадження № 42014000000000521 від 24.03.2014 р. (ЄРДР) відносно громадян М. та Ш. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/42014000000000521.

106. Кримінальне провадження № 52017000000000361 від 19.05.2018 р. (ЄРДР) відносно громадян Ш. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/52017000000000361.

107. Кримінальне провадження № 742628368923626 від 15.06.2017 р. (ЄРДР) відносно громадянки Р. 11.09.1972 р.н., підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua/742628368923626.

108. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 03.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 01.06.2020).

109. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. У 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5 вид., допов. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Харків: Право, 2013. 1040 с.

110. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 23.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (Дата звернення: 01.06.2020).
111. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції <https://docplayer.net/amp/71736730-Kriminalno-pravovi-ta-kriminologichni-zasadi-protidiyi-korupciyi.html>.
112. Криминология: учебник / науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. М.: Волтерс Клувер, 2005. 640 с.
113. Криминология: учебник / отв. ред. И. И. Рогов, Е. О. Алауханов. Алматы: Междунар. центр научн. исследований и правовой экспертизы Республики Казахстан, 2008. 614 с.
114. Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. 4 изд., перераб. и доп. М.: Норма: Инфра-М. 2010. 1008 с.
115. Криминология: учебник / под. общ. ред. А. И. Долговой. М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 784 с.
116. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
117. Кримінологія: Загальна та Особлива частина: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисоед; за ред. проф. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
118. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2 вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
119. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
120. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2004. 208 с.
121. Кримінологія: підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова. Є. Л. Стрельцова. 2 вид., перероб. и доп. Харків: Право, 2018. 416 с.
122. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
123. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко та ін. Київ, Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
124. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
125. Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 271 с.
126. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения): монография. М.: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2007. 176 с.

127. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации: монография / под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 208 с.
128. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
129. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.
130. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
131. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 192 с.
132. Курс кримінології: підручник. У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Загальна частина. 352 с.
133. Куценко В. В. Пенсионное обеспечение в России: история, состояние и перспективы: лекция. Новосибирск: НГЗУ, 1996. 46 с.
134. Кучма О. Л. Перспективи систематизації законодавства у сфері соціального страхування. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 218–224.
135. Легеза Н. Е. Перспективні напрямки вдосконалення функціонування системи недержавного Пенсійного страхування в Україні. *Наук. вісн. Ужгородського ун-ту*. 2014. № 1 (42). С. 182–184.
136. Линдюк О. А. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства. *Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президенті України*. 2009. Вип. 4. С. 290–298.
137. Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: научно-практическое пособие. М.: ЮРКНИГА, 2004. 160 с.
138. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117
139. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.
140. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 440 с.
141. Литовченко О. О., Проценко Н. К. Правове регулювання електронного документообігу в Україні. Кременчук, 2012. 32 с.
142. Личность преступника: учеб. пособие / В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Кондрашков, Н. С. Лейкина; под. ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Юридическая литература, 1975. 270 с.
143. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Київ, 2008. 330 с.

144. Лунеев В. В. Криминология: учебник. М.: Издательство Юрайт, 2015. 686 с.
145. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. 1: Общая часть. М.: Юрайт, 2012. 1003 с.
146. Мазур Л. А., Морозова Я. О. Напрямки взаємодії підрозділів карного розшуку з різними суб'єктами протидії кримінальним правопорушенням. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 181–185.
147. Марієнко А. О. Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан проблеми. *Нац. юрид. журнал: теорія и практика*. 2014. № 4. С. 192–197.
148. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Наук. часопис Нац. акад. прокуратури України*. 2014. № 3. С. 65–71
149. Методологическая функция категории «состояние» в анализе социальных явлений: тематич. сб. / отв.ред. С. П. Спиридонов. Горький, 1976. 79 с.
150. Михайлова І. Ю. Правове регулювання пенсійного забезпечення за віком у солідарній системі України: монографія. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2013. 187 с.
151. Мицай М. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 95–99.
152. Мораторій на перевірки не закінчується / Державна регуляторна служба України. URL: <http://dkrp.gov.ua/info/4463>.
153. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2 вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
154. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 1063 с.
155. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 536 с.
156. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6 вид., перероб. та доп. Київ: Юридична думка, 2009. 1236 с.
157. Недержавне пенсійне забезпечення. URL: https://studopedia.su/16_169076_nederzhavne-pensiyne-zabezpechennya.html.
158. Недержавні пенсійні фонди в системі пенсійного забезпечення https://otherreferats.allbest.ru/finance/00248684_0.html.
159. Новікова І. Е. Проблеми та перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. URL: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/887/1/16.31.pdf>.
160. Новый энциклопедический словарь / под ред. М. В. Белопольского. М.: Экзамен, 2005. 893 с.

161. Носова Є. А. Тіньова заробітна плата в Україні: причини існування та шляхи подолання. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 110–115.
162. Оклеї І. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення та надання соціальних послуг в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 18 с.
163. Організація протидії економічним кримінальним правопорушенням підрозділами державної служби боротьби з економічною злочинністю: навч.-практ. посіб. / Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук, В. Р. Сливенко. Київ: РВВ МВС України, 2010. 174 с.
164. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 477 с.
165. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Ф. Вакуленко, О. М. Толочко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 65 с.
166. Остапенко Я. С. Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 16 с.
167. Остапенко Я. С. Службове підроблення: кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 245 с.
168. Пахода С. С. Можливості адаптації зарубіжного досвіду функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Економічна наука*. 2014. № 24. С. 112–115.
169. Пенсійна реформа: виклики та перспективи. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. 2017. URL: <http://icps.com.ua/pensiy-na-reforma-vyklyky-ta-perspektyvy/>.
170. Пенсійне законодавство України: зб. норм. актів. Київ: АСК, 2018. 644 с.
171. Пенсійний кодекс України. Проект № 4290а від 16.07.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51712.
172. Пів-України «нелегалів»: результати дослідження тіньової зайнятості: веб-ресурс «24 канал». URL: https://24tv.ua/piv_ukrayini_nelegaliv_rezultati_doslidzhennya_tinovoyi_zaynyato_sti_n989868.
173. Поклад В. І. Методологія та методика вивченням латентної злочинності: навч. посіб. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 120 с.
174. Полубинский В. И. Криминальная виктимология: монография. М.: ВНИИ МВД России, 1999. 148 с.
175. Полубинский В. И. Криминальная виктимология и проблемы предварительного следствия: учеб. пособие. Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1980. 154 с.

176. Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 р. № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-п>.

177. Практика розгляду кримінальних справ про кримінальні правопорушення, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09.

178. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. 47 с.

179. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення окремих питань проходження громадянами військової служби: Закон України від 05.04.2018 № 2397-VIII. Дата оновлення: 05.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2397-19> (дата звернення: 01.06.2020).

180. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13.05.2014 р. № 1261-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>.

181. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 02.03.2015 р. № 213-VIII. Дата оновлення: 19.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19>. (дата звернення: 01.06.2020).

182. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. Дата оновлення: 19.12.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>. (дата звернення: 01.06.2020).

183. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 р. № 1774-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>. Дата оновлення: 19.12.2018. (дата звернення: 01.06.2020).

184. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів: Закон України від 08.11.2018 р. № 2611-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2611-19> (дата звернення: 01.06.2020).

185. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. Дата оновлення: 13.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (дата звернення: 01.06.2020).

186. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. Дата оновлення: 13.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19> (дата звернення: 01.06.2020).

187. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. Дата оновлення: 21.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (дата звернення: 01.06.2020).

188. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. Дата оновлення: 07.11.2018. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 01.06.2020).

189. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Дата оновлення: 29.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 01.06.2020).

190. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 19.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. (Дата звернення: 01.06.2020).

191. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2012–2019 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України. Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

192. Про затвердження критерію, за яким оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів, пов'язаних з державним наглядом (контролем) у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2008 р. № 775. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/156370182>.

193. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.

194. Про затвердження форми звітності № 1-ДВА (піврічна) «Звіт (зведений звіт) про результати діяльності підрозділу внутрішнього аудиту в міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, в Раді міністрів Автономної Республіки Крим, в обласній, Київській або Севастопольській міській державній адміністрації» та інструкції про її складання та подання: наказ Міністерства фінансів України від 27.03.2014 р. № 347. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0410-14>.

195. Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. Дата оновлення: 19.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. (дата звернення: 01.06.2020).

196. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 Р. № 393/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>. (дата звернення: 01.06.2020).

197. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (дата звернення: 01.06.2020).

198. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. Дата оновлення: 26.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16> (дата звернення: 01.06.2020).

199. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. Дата оновлення: 23.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 01.06.2020).
200. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-ХІІ. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12> (дата звернення: 01.06.2020).
201. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796-ХІІ. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 01.06.2020).
202. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p>.
203. Проблеми протидії злочинності: підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. В. Куц та ін.; за ред. О. Г. Кальмана. Харків: «Новасофт», 2010. 352 с.
204. Профілактика кримінальних правопорушень: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
205. Ривман Д. В. Кримінальная виктимология: учебник. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
206. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2007. 19 с.
207. Ріппа М. Б. Порівняльна характеристика правових систем пенсійного забезпечення і страхування. *Світ фінансів*. 2009. № 2-1. С. 25–27
208. Ріппа М. Б. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування. *Світ фінансів*. 2007. № 1 (10). С. 35–45.
209. Розділ III. Адміністрування недержавного пенсійного фонду <http://bal.znaimo.com.ua/docs/27230/index-17046-1.html?page=3>.
210. Розенко П. З 1 травня розмір пенсії зросте для 8 млн пенсіонерів. *Урядовий кур'єр*. 2017. 6 квіт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249890650>
211. Рудик В. Розвиток системи пенсійного забезпечення в західноєвропейських країнах. *Економіка України*. 2011. № 10. С. 72–78.
212. Румянцева С. С. Відкриті пенсійні фонди Польщі. *Цінні папери України*. 2007. № 38. С. 22.
213. Румянцева С. С. Особливості діяльності Чеських пенсійних фондів. *Цінні папери України*. 2007. № 49. С. 22.
214. Румянцева С. С. Розвиток пенсійних фондів Хорватії. *Цінні папери України*. 2007. № 49. С. 23.

215. Саінчук Н. В. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Наук. вісн. Чернівецького нац. ун-ту*. Вип. 681. 2014. С. 79–84.
216. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 496 с.
217. Сивокінь П. Що може стати альтернативою пенсійної реформи. *Економічна правда*. 2010. 19 серпня. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/08/19/245478>
218. Сийплокі М. В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків кримінального правопорушення. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. 2015. Серія «Право». Вип. 33. Т. 2. С. 127–130.
219. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні: курс лекцій. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 282 с.
220. Скуратівський В., Линдюк О. Державне регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем: досвід країн Європейського Союзу. *Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України*. 2011. № 1. С. 206–217.
221. Слущка Т. І. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у сфері службової діяльності: навч. посіб. Київ: КНТ, 2017. 168 с.
222. Сокоринський Ю. В. Доктрина правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2019. 497 с.
223. Сокоринський Ю. В. Пенсійне забезпечення в Україні: теоретико-правові засади: монографія. Харків: Константа, 2018. 432 с.
224. Сорокіна Л. В. Актуальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 21 квіт. 2018 р.). Деревач: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 43–47.
225. Сорокіна Л. В. Віктимологічна складова захисту осіб пенсійного віку. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 1. С. 433–435.
226. Сорокіна Л. В. Забезпечення кримінологічної безпеки під час запобігання кримінальним правопорушенням у соціально-бюджетній сфері. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали кругл. столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 209–211.
227. Сорокіна Л. В. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення. *Knowledge, Education, Law, Management*. Lodz. 2019. № 2 (26). Р. 262–278.
228. Сорокіна Л. В. Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1 (20). С. 152–160.

229. Сорокіна Л. В. Особа злочинця, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2 (67). С. 99–106.

230. Сорокіна Л. В. Поняття та зміст сфери пенсійного забезпечення в Україні. *Право.ua*. 2018. № 3. С. 142–150.

231. Сорокіна Л. В. Причини та умови злочинності в соціально-бюджетній сфері. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. (15). С. 84–92.

232. Статистична звітність Державної судової адміністрації України за 2010–2018 рр. URL: <http://rv.court.gov.ua>.

233. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2007. 20 с.

234. Ступа В. Ф. Поняття «об'єктивна сторона» кримінального правопорушення службової недбалості (ст. 367 Кримінального кодексу України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск. Ч. 2. С. 197–200.

235. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.

236. Сучасний стан та проблеми пенсійного забезпечення в Україні. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/finans/4540-suchasnij-stan-ta-problemi-pensijnogo-zabezpechennya-v-ukrajini.html>.

237. Тичина Д. М. Феноменологія детермінізму в кримінології. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 265–269.

238. Ткаченко Л. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. *Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні*. 2018. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf>.

239. Ткаченко Л. Шляхи подальшого реформування пенсійної системи України. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2015. № 9. С. 16–17.

240. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. Вип. 40. С. 32–42.

241. Толуб'як В. Концепція фінансового механізму в системі пенсійного забезпечення. *Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України*. 2010. № 1. С. 117–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_1_17.

242. Толуб'як В. Світова фінансова криза: виклики та висновки для пенсійних фондів. *Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 133–140.

243. Топчій В. В. Кримінально-правова характеристика невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат

(ст. 175 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. 21 с.

244. Топчій В. В. Предмет кримінального правопорушення «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат» (ст. 175 КК України) в світлі положень Конвенції про захист прав людини та основних свобод та практики Європейського суду з прав людини. *Держава і право*. Спецвипуск. 2007. С. 513–517.

245. Третяков Д. А. Кримінальна відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 262 с.

246. Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение. Донецк, 1999. 650 с.

247. Фінансове право: навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький; за ред. В. К. Шкарупи. Київ: Знання, 2011. 815 с.

248. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Київ: Атіка, 2011. 424 с.

249. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ...канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2007. 259 с.

250. Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография. Брест: БрГУ, 2010. 152 с.

251. Чабаненко С. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із діяльністю позабюджетних цільових фондів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків: ХНУВС, 2017. 247 с.

252. Частная криминология: учебник / отв. ред. Д. А. Шестаков. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2007. 771 с.

253. Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: монографія. Київ, 2014. 456 с.

254. Чорнобаєв В. В. Вплив підвищення мінімальної заробітної плати в Україні на загальний стан економіки і державний бюджет в 2017 році. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2017. № 1. С.45–55.

255. Шакур В. І. Межі впливу на злочинність. *Щорічник українського права*. 2010. № 2. С. 183–190.

256. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

257. Шляпочников А. С. О классификации обстоятельств, способствующих совершению преступления. Советское государство и право. 1964. № 2. С. 94–95.

258. Шляхи впровадження накопичувальної пенсійної системи. *Цінні папери*. 2010. № 2. 21 січ. URL: <http://www.securities.org.ua/securitiespapcr/review.php?id=596&pub=4391>.

259. Шумейко Д. О. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правової кваліфікації. *Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ*. 2015. № 1. С. 39–51.
260. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с
261. Шумило М. М. Соціально-економічні фактори як передумова виникнення пенсійної системи. *Вісн. Львівського ун-ту*. Серія юридична. 2019. № 59. С. 299–304.
262. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ: КНТ, 2007. 352 с.
263. Якимова Л. П. Еволюція пенсійної системи України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2010. Вип. 6. Т. 2. С. 37–46.
264. Якимчук Н. Я. Правовий статус розпорядників бюджетних коштів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2010. 556 с.
265. Яременко Г. Я. Основные направления реформы пенсионного обеспечения: мировой опыт. *Проблемы прогнозирования*. 1998. № 3. С. 135–146.
266. Яценко Н., Сколотяний Ю. Пенсійна реформа: що мішає? *Дзеркало тижня*. 2010. № 12. 7 бер. – 2 квіт. URL: <http://www.zn.ua>
267. Яценко А. Латентна злочинність. *Вісн. кримінологічної асоціації України*. 3б. наук. пр. 17.03.2018. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/latentna-zlochinnist>.
268. FaHCSIA, Department of Families, Housing, Community Services and Indigenous Affairs (2018b). *Pension Review Background Paper, Australian Government, viewed*. 2018. March 3. URL: http://www.facs.gov.au/seniors/pension_review.
269. Global Pension Asset Study 2011. Towers Watson. URL: <http://www.tower-swatson.com/assets/pdf/3761/Global-Pensions-Asset-Study-2011.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані вивчення кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення в Україні (156 кримінальних проваджень слідчих Національної поліції та прокуратури протягом 2013–2018 років)

1. Категорія кримінального провадження (на момент вивчення):

- 1. 1. Закінчена провадженням та направлена до суду – 112 (71,8 %)
- 1. 2. Зупинена провадженням – 12 (7,7 %)
- 1. 3. Закрита – 12 (7,7 %)
- 1. 4. Повернута для додаткового розслідування – 20 (12,8 %)

2. Орган розслідування за відомчою структурою:

- 2. 1. Районної ланки – 24 (15,4 %)
- 2. 2. Міської (обласної) ланки – 86 (55,1 %)
- 2. 3. Центральної ланки – 46 (29,5 %)

3. Кількість обвинувачених:

- 3. 1. Одна особа – 33 (21,1 %)
- 3. 2. Дві особи – 38 (24,3 %)
- 3. 3. Три особи – 25 (16,0 %)
- 3. 4. Чотири особи – 29 (18,6 %)

4. Кваліфікація кримінального правопорушення (за КК):

- 4. 1. Ст. 366 – 123 (78,6 %)
- 4. 2. Ст. 364 – 89 (57,0 %)
- 4. 3. Ст. 367 – 16 (10,3 %)
- 4. 4. Ст. 368 – 18 (11,5 %)
- 4. 5. Ст. 190 – 26 (16,7 %)
- 4. 6. Ст. 191 – 26 (16,7 %)
- 4. 7. Ст. 369 – 3 (3,0 %)

5. Відомості про особу, яка вчинила злочин (дані стосовно 380 осіб):

- 5. 1. Стать:
 - 5. 1. 1. Чоловіча – 59 (15,5 %)
 - 5. 1. 2. Жіноча – 321 (84,4 %)
- 5. 2. Розподіл осіб за віком:
 - 5. 2. 1. До 18 років – 0 (0 %)
 - 5. 2. 2. 18–24 років – 28 (7,3 %)
 - 5. 2. 3. 25–29 років – 147 (38,6 %)

- 5. 2. 4. 30–49 років – 197 (51,8 %)
- 5. 2. 5. Понад 50 років – 8 (2,1 %)
- 5. 3. Рівень освіти:
 - 5. 3. 1. Вища освіта – 309 (81,3 %), зокрема:
 - 5. 3. 1. 1. Юридична – 87 (22,9 %)
 - 5. 3. 1. 2. Економічна – 97 (25,5 %)
 - 5. 3. 1. 3. Технічна – 89 (23,4 %)
 - 5. 3. 1. 4. Психологічна – 21 (5,5 %)
 - 5. 3. 1. 5. Інша – 15 (3,9 %)
 - 5. 3. 2. Середня спеціальна – 44 (11,5 %)
 - 5. 3. 3. Середня – 27 (7,1 %)
 - 5. 3. 4. Початкова освіта – 0 (0 %)
 - 5. 3. 5. Без освіти – 0 (0 %)

- 5. 4. Громадянство:
 - 5. 4. 1. Громадянин України – 367 (96,5 %)
 - 5. 4. 2. Іноземний громадянин – 10 (2,6 %)
 - 5. 4. 3. Особа без громадянства – 3 (0,7 %)

- 5. 5. Спеціальні ознаки:
 - 5. 5. 1. Службові особи – 274 (72,1 %)
 - 5. 5. 2. Пенсіонери – 181 (47,6 %)
 - 5. 5. 3. Безробітні – 44 (11,6 %)

6. Кількість епізодів злочинної діяльності (за кількістю потерпілих):

- 6. 1. До 10 епізодів – 15 (9,6 %)
- 6. 2. Від 10 до 25 епізодів – 33 (21,5 %)
- 6. 3. Від 25 до 50 епізодів – 38 (24,4 %)
- 6. 4. Від 50 до 100 епізодів – 49 (31,4 %)
- 6. 5. Понад 100 епізодів – 21 (13,4 %)

7. Розмір заподіяної шкоди (див. прим. до ст. 185 КК):

- 7. 1. Значний – 122 (78,2 %)
- 7. 2. Великий – 34 (21,8 %)

8. Мотиви вчинення:

- 8. 1. Корисливий – 83 %)
- 8. 2. Особистий – 1 %)
- 8. 3. Невірне розуміння інтересів служби – 0 %)
- 8. 4. Інший – 5 %)

9. Причинами та умовами вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення є:

- 9.1. слабкість державного і відомчого фінансового контролю, відсутність «прозорості» механізму походження і витрачання бюджетних коштів – 20,6 %;

- 9.2. політична і економічна нестабільність в суспільстві, корумпованість державного апарату – 17, 5 %;
- 9.3 недостатність рівня кримінально-правової відповідальності за посягання на бюджетні та позабюджетні кошти – 15, 1 %;
- 9.4 слабкість фінансових, цивільно-правових і арбітражних правових і в цілому судових засобів захисту інтересів держави і громадянина – 12,6 %;
- 9.6 наявність істотних можливостей для здійснення різних корисливих кримінальних правопорушень, посадових зловживань, хабарництва в соціально-бюджетній сфері – 9,2 %;
- 9.7 зниження (ослаблення) рівня державного регулювання в сфері соціально-бюджетних відносин – 8,3 %;
- 9.8 неефективна робота правоохоронних органів по виявленню законспірованих кримінальних правопорушень, в тому числі з використанням методів оперативно-розшукової діяльності – 1,0 %;
- 9.9 інші фактори (низька заробітна плата в бюджетній сфері, незацікавленість чиновників в стабілізації ситуації) – 0,6 %.

10. Відомості про злочинну групу (73 проваджень = 100 %)

10. 1. Кількість учасників групи:

- 10. 1. 1. Дві особи – 38 (33,6 %)
- 10. 1. 2. Три особи – 25 (22,1 %)
- 10. 1. 3. Чотири особи – 29 (25,6 %)

10. 2. Способи утворення групи:

- 10. 2. 1. Добровільне об'єднання – 52 (46,0 %)
- 10. 2. 2. Втягування у групу організатором – 61 (53,9 %)

10. 3. Характер стосунків членів групи:

- 10. 3. 1. Родичі – 12 (10,6 %)
- 10. 3. 2. Службові стосунки – 77 (68,1 %)

10. 4. Стійкість злочинної організації:

11. Способи вчинення кримінального правопорушення (ст. 366 КК України):

- 11.1 Матеріальна підробка – 19,6 %
- 11.2 Інтелектуальна підробка – 80,4 %
- 11.3 Повна підробка – 15,4 %
- 11.4 Часткова підробка – 84,6

12. Яким способом вчинено підробку

- 12.1 Підчистка – 1 %
- 12.2 Дописка – 72 %
- 12.3 Травлення – 1 %
- 12.4 Заміна частин документа – 11 %
- 12.5 Технічна підробка документа – 15 %

Додаток Б

Зведені дані опитування 336 працівників Національної поліції, податкової міліції та прокуратури, які брали участь у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення

1. Місце роботи:

- 1) оперативний підрозділ – 160 (47,6 %)
- 2) слідчий підрозділ – 176 (52,4 %)

2. Відомча належність:

- 1) МВС України – 225 (67 %)
- 2) податкова міліція – 56 (17 %)
- 3) прокуратура – 55 (16 %)

3. Стаж службової діяльності:

- 1) до 3 років – 160 (47,5 %)
- 2) від 3 до 5 років – 114 (34 %)
- 3) від 5 до 10 років – 40 (12 %)
- 4) понад 10 років – 22 (6,5 %)

4. Яку галузь економіки вважаєте найбільш криміналізованою:

- 1) фінансову систему – 204 (60,6 %)
- 2) сферу державного управління – 45 (13,4 %)
- 3) соціальну сферу – 42 (12,5 %)
- 4) інші галузі – 45 (13,5 %)

5. Яким чином створюються фіктивні пенсійні фонди в механізмі фінансового шахрайства:

- 1) створюються на етапі реєстрації підприємства в органах державної виконавчої влади та постановки на облік у податкових органах – 86 (25,5 %)
- 2) створення фіктивних пенсійних фондів на «вторинному ринку» шляхом перереєстрації – 250 (74,5 %)

6. Яка мета створення фіктивного суб'єкта пенсійного забезпечення:

- 1) маскування кримінальних правопорушень під легальну господарську діяльність – 215 (64 %)
- 2) переведення безготівкових грошових коштів у готівкові – 250 (74,5 %)
- 3) легалізація грошових коштів, одержаних злочинним шляхом – 706 (21 %)

7. Які чинники сприяють латентності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення:

- 1) застосування злочинцями складних замаскованих схем учинення кримінальних правопорушень – 128 (38 %)
- 2) нерозуміння характеру діянь потерпілими – 91 (27 %)
- 3) неадекватне кримінальне переслідування – 70 (21 %)
- 4) відсутність належної взаємодії та обміну інформацією між правоохоронними органами та державними регуляторами – 47 (14 %).

8. Який рівень латентності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення :

- 1) реєструють лише в поодиноких випадках – 81 (24 %)
- 2) майже не реєструють – 232 (69 %)
- 3) важко відповісти – 23 (7 %)

9. Які чинники впливають на високий рівень латентності кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення:

- 1) загальна криміналізація окремих об'єктів пенсійного забезпечення – 64 (19 %)
- 2) недбалість або особиста зацікавленість представників пенсійних органів – 81 (24 %)
- 3) відсутність належної взаємодії пенсійних фондів між собою та з правоохоронними органами – 40 (12 %)
- 4) неадекватне кримінальне переслідування за вчинення кримінальних правопорушень – 23 (7 %)
- 5) намагання пенсійних організацій, які вивили ознаки шахрайства, вирішити питання в досудовому порядку, не звертаючись до правоохоронних органів – 67 (20 %)
- 6) доступність пенсійного забезпечення та легкість одержання виплати – 30 (9 %)
- 7) неефективна робота правоохоронних органів – 30 (9 %)

10. Які чинники ускладнюють виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення:

- 1) факт вчинення кримінального правопорушення, як правило, виявляється через тривалий час, що дає злочинцям можливість приховати сліди кримінального правопорушення – 286 (85 %)
- 2) кримінальні правопорушення добре маскуються під цивільно-правові відносини, передусім на підготовчому етапі, вчиняються за чітко розробленим планом з розподілом ролей співучасників – 259 (79 %)
- 3) члени злочинних угруповань нерідко встановлюють корупційні контакти з представниками органів влади усіх рівнів, керівництвом пенсійних організацій та фінансових установ, нотаріусами тощо – 250 (77 %)
- 4) недосконалість та суперечливість чинного законодавства у сфері пенсійного забезпечення – 218 (65 %)

5) відсутність сучасних науково обґрунтованих методик виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням – 185 (55 %)

11. Які технології злочинної діяльності застосовують для вчинення кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення?

- 1) створення суб'єктів господарювання або набуття прав на управління створеними суб'єктами господарювання – 232 (69 %)
- 2) створення організованої групи та злочинної організації, розподіл ролей між учасниками – 316 (94 %)
- 3) вжиття заходів організаційного і технічного забезпечення злочинної діяльності – 322 (96 %)
- 4) залучення нових учасників для збільшення розміру злочинних прибутків – 302 (89,8 %)
- 5) застосування стосовно учасників прийомів психологічного впливу – 114 (34 %)
- 6) спеціальні заходи маскування злочинної діяльності – 128 (38 %)
- 7) важко відповісти – 17 (5 %)

12. З яких джерел найчастіше стає відомо про кримінальні правопорушення у сфері пенсійного забезпечення:

- 1) з матеріалів перевірок державних контролюючих органів – 37 (10 %)
- 2) під час розслідування інших кримінальних проваджень – 7 (2 %)
- 3) з оперативних джерел – 47 (14 %)
- 4) з заяв і звернень потерпілих – 235 (70 %)
- 5) з інших джерел – 7 (2 %)

13. Як часто, за Вашими спостереженнями, зацікавлені працівники органів влади та контролюючих органів сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері пенсійного забезпечення?

- 1) у переважній більшості в усіх випадках – 77 (23 %)
- 2) не менш ніж у половині випадків – 195 (58 %)
- 3) майже ніколи – 23 (7 %)
- 4) важко відповісти – 37 (10 %)

14. Як Ви оцінюєте власні професійні якості щодо ефективності кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення?

- 1) достатні для проведення кваліфікованої роботи – 67 (20 %)
- 2) добрі, але необхідне підвищення кваліфікації – 252 (75 %)
- 3) вимагають обов'язкового підвищення кваліфікації – 70 (21 %)

Додаток В

Проект

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Пенсійного фонду України

№ _____

АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОГРАМА Пенсійного фонду України та його органів на 2023-2025 роки

І. Визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання корупції в Пенсійному фонді України та його органах, заходи з їх реалізації

Антикорупційну програму Пенсійного фонду України та його органів на 2023-2025 роки (далі – Програма) розроблено відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 02 грудня 2016 року № 126, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2016 року за № 1718/29848, Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження, затвердженого рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 08 грудня 2017 року № 1379, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22 січня 2018 року за № 87/31539, Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади, затверджених рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 19 січня 2017 року № 31.

Головною метою Програми є створення ефективної системи запобігання корупції в органах Пенсійного фонду України, подальше впровадження механізмів для прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків та підвищення рівня довіри громадян до діяльності Пенсійного фонду України. Положення програми є обов'язковим для виконання усіма органами Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Забезпечуючи реалізацію основних завдань, Пенсійний фонд України та його органи здійснюють обслуговування переважної частини населення –

майбутніх й теперішніх одержувачів пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, інших джерел, визначених законодавством (далі – пенсійні виплати).

Відповідно до завдань, визначених Стратегією модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2016 року № 672 р, продовжується процес оптимізації організаційної структури органів Пенсійного фонду України, впровадження технологій єдиної централізованої системи аналітики та управління фінансами у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, вдосконалення функціональних процесів, розвиток інформаційних систем Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд України в межах повноважень, передбачених законодавством, забезпечує здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх виконанням в апараті Пенсійного фонду України, його територіальних органах, Державному підприємстві «Інформаційний центр персоніфікованого обліку Пенсійного фонду України», що належить до сфери його управління.

Політика Пенсійного фонду України щодо запобігання корупції ґрунтується на принципах:

- верховенства права;
- формування негативного ставлення до корупційних проявів;
- прозорості та відкритості антикорупційної діяльності;
- невідворотності покарань за правопорушення;
- залучення громадськості до здійснення антикорупційних заходів.

Заходами з реалізації засад загальної відомчої політики щодо запобігання корупції у сфері діяльності Пенсійного фонду України у 2023-2025 роках є:

- контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції;
- інформування громадськості про заходи щодо запобігання корупції;
- сприяння особам, які надають допомогу в запобіганні корупції;
- взаємодія зі спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції, центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями.

Пенсійний фонд України та його органи на постійній основі забезпечують:

- виявлення та врегулювання конфлікту інтересів;
- здійснення юридичної експертизи проектів розпорядчих та нормативно-правових актів;
- проведення організаційної та роз'яснювальної роботи із запобігання, виявлення і протидії корупції;
- організацію та здійснення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави;

перевірку факту своєчасності подання декларацій суб'єктами декларування, які працюють (працювали) в Пенсійному фонді України та його органах та повідомлення Національного агентства з питань запобігання корупції про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій у визначеному порядку;

інші заходи щодо запобігання корупції, визначені законодавством.

Деталізація заходів щодо реалізації відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції в Пенсійному фонді України та його органах наведена у додатку 1.

Програма передбачає впровадження заходів щодо подальшого удосконалення системи управління та контролю за діяльністю органів Пенсійного фонду України, спрямованих на своєчасне виявлення, усунення та мінімізацію корупційних ризиків, причин, що їх породжують, та умов, що їм сприяють.

Програма складена за результатами аналізу та оцінки корупційних ризиків у діяльності Пенсійного фонду України та його органів з урахуванням виконання завдань щодо впровадження антикорупційних заходів у 2015-2019 роках.

II. Оцінка корупційних ризиків у діяльності органів Пенсійного фонду України, заходи щодо усунення корупційних ризиків

Оцінку корупційних ризиків проведено відповідно до вимог Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 02 грудня 2016 року № 126, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2016 року за №1718/29848, Методичних рекомендацій щодо підготовки антикорупційних програм органів влади, затверджених рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 19 січня 2017 року № 31.

За результатами проведеної оцінки корупційних ризиків складено Звіт, який включає опис ідентифікованих корупційних ризиків у діяльності Пенсійного фонду України та його органів, чинники корупційних ризиків та можливі наслідки корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, та заходи щодо усунення (мінімізації) корупційних ризиків в діяльності Пенсійного фонду України та його органів.

Звіт за результатами оцінки корупційних ризиків у діяльності органів Пенсійного фонду України затверджено Головою правління Пенсійного фонду України ** *** 2022 року.

III. Навчання та заходи з поширення інформації щодо програм антикорупційного спрямування

У 2023-2025 роках буде забезпечено функціонування системи правової освіти працівників Пенсійного фонду України та його органів, в тому числі у сфері антикорупційного законодавства та законодавства про державну службу.

Організація роботи щодо підвищення рівня професійної компетентності державних службовців здійснюється шляхом:

підвищення кваліфікації за професійними програмами, постійно діючими та короткотерміновими семінарами в Національній академії державного управління при Президентові України, Всеукраїнському центрі підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, а також в інших установах, які мають право надавати освітні послуги згідно вимог постанови Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 № 106 «Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад»;

проведення семінарів-нарад на базі навчально-методичного центру Державного підприємства «Інформаційний центр персоніфікованого обліку Пенсійного фонду України»;

самоосвіти.

IV. Процедури щодо моніторингу, оцінки виконання та періодичного перегляду Програми

Для реалізації Програми передбачається:

включення до планів роботи Пенсійного фонду України та його органів заходів щодо запобігання корупційним проявам та здійснення моніторингу їх реалізації;

дослідження стану виконання антикорупційних заходів відповідно до затверджених планів під час проведення внутрішніх аудитів та інших контрольних заходів;

регулярний моніторинг виконання Програми на основі обліку фактів (подій), які мають ознаки корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, аналізу практики застосування антикорупційного законодавства;

своєчасне інформування спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про протиправні дії державних службовців у разі виявлення випадків порушення антикорупційного законодавства при виконанні ними посадових обов'язків.

Моніторинг виконання Програми здійснює Сектор з питань запобігання та виявлення корупції Пенсійного фонду України, який

проводить оцінку виконання заходів щодо усунення виявлених корупційних ризиків та оцінку виконання Програми.

Система моніторингу та оцінювання реалізації виконання Програми включає:

- збір даних та аналіз інформації;
- оцінювання результатів;
- визначення відхилень та аналіз причин;
- складання звіту;

підготовку пропозицій щодо необхідності корекційних дій, заміни виконавця заходу, в тому числі залучення додаткових виконавців, продовження строку виконання заходу, зміни існуючих заходів або впровадження нових.

У разі виявлення за результатами моніторингу виконання Програми або надходження інформації про виявлення нових корупційних ризиків в діяльності органів Пенсійного фонду України та його органів, Сектор з питань запобігання та виявлення корупції інформує Голову правління Пенсійного фонду України та ініціює скликання засідання Комісії, на якому отримані пропозиції розглядаються протягом 30 календарних днів з моменту одержання.

Керівники структурних підрозділів апарату Пенсійного фонду України та головних управлінь Пенсійного фонду України в областях та м. Києві до 10 числа місяця, наступного за звітним кварталом, подають до Сектору з питань запобігання та виявлення корупції інформацію про стан виконання визначених Програмою заходів, щодо яких вони визначені відповідальними виконавцями.

На основі отриманої інформації про результати реалізації визначених заходів, Сектор з питань запобігання та виявлення корупції складає і подає Звіт до 15 числа місяця, наступного за звітним кварталом, Голові правління Пенсійного фонду України, а також Національному агентству з питань запобігання корупції. Затверджений Головою правління Пенсійного фонду України звіт розміщується на інформаційній сторінці веб-порталу електронних послуг Пенсійного фонду України у розділі «Запобігання корупції».

Критеріями оцінки виконання заходів, передбачених Програмою, є повнота, своєчасність реалізації заходів та результат їх виконання, зокрема:

виконання умов для мінімізації ідентифікованого корупційного ризику у зв'язку з виданням нормативно-правового акта або прийняттям організаційно-розпорядчого документа;

проведення заходів навчального та методичного характеру;

впровадження відповідного програмного забезпечення;

підтвердження відповідними даними зменшення кількості осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією;

виконання та складання відповідних документів у термін, визначений Програмою.

Програма переглядається у разі:
внесення змін до законодавства;
встановлення за результатами моніторингу та оцінки виконання Програми неефективності передбачених нею заходів;
виявлення нових корупційних ризиків;
отримання пропозицій від Національного агентства з питань запобігання корупції;

після затвердження Антикорупційної Стратегії та Державної програми з її реалізації протягом 30-ти календарних днів з моменту затвердження.

Зміни до Програми вносяться в тому ж порядку, що застосовувався для її затвердження.

Громадський контроль Програми здійснюється Громадською радою при Пенсійному фонді України, до контролю можуть також залучатися громадські організації.

V. Інші заходи, спрямовані на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням

Інші заходи щодо запобігання, виявлення та протидії корупції, які будуть здійснюватися у Пенсійному фонді України та його органах, передбачені Планом роботи Сектору з питань запобігання та виявлення корупції Пенсійного фонду України на 2020 рік, погодженим Головою правління Пенсійного фонду України та затвердженим Уповноваженою посадовою особою Секретаріату Кабінету Міністрів України 18 грудня 2019 року.

Крім того, Пенсійним фондом України забезпечується:

підтримка в актуальному стані комунікаційних каналів Пенсійного фонду України для надання повідомлення про корупцію, зокрема, розділу «Повідомити про корупцію» інформаційної сторінки веб-порталу електронних послуг Пенсійного фонду України, спеціальної адреси електронної пошти Пенсійного фонду України, спеціальної телефонної лінії фіксованого зв'язку тощо;

перевірка інформації, отриманої через комунікаційні канали Пенсійного фонду України щодо повідомлення про корупцію;

вжиття заходів з проведення у встановлених законодавством випадках службових розслідувань з метою виявлення причин та умов, що призвели до вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи невиконання вимог антикорупційного законодавства;

проведення перевірки знань антикорупційного законодавства працівників органів Пенсійного фонду України;

проведення перевірок повноти та своєчасності вжиття заходів із запобігання та виявлення корупції в територіальних органах Фонду, організації діяльності відповідних структурних підрозділів головних управлінь Пенсійного фонду України в областях та м. Києві.

Додаток Д

Обставини, що підлягають встановленню (з відповідними категоріями фінансово-господарських документів), що мають значення під час виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері пенсійного забезпечення

З метою виявлення зазначених кримінальних правопорушень та інших правопорушень, що вчиняються службовими особами НПФ, працівникам підрозділів необхідно перевірити та проаналізувати такі документи:

свідоцтво про реєстрацію пенсійного фонду, видане Нацкомфінпослуг;
установчі документи засновників;

пенсійні контракти (договори), укладені адміністратором НПФ (юридичною особою, яка здійснює адміністрування фонду) від імені пенсійного фонду, з його вкладником (учасником) або договори про відкриття пенсійного депозитного рахунку, укладені між банківською установою та вкладником;

Із зміту такого контракту можна одержати відомості щодо: паспортних даних вкладника фонду та його ідентифікаційного номеру (якщо вкладником є фізична особа) або повного найменування, місцезнаходження (юридичної адреси) постійно діючого органу управління, реєстраційних та банківських реквізитів вкладника фонду (якщо вкладником є юридична особа); паспортних даних учасника фонду та його ідентифікаційного номеру; посилання на обрану вкладником фонду пенсійну схему; строку дії пенсійного контракту, умов його зміни та розірвання; порядку розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду; прав, обов'язків, відповідальності сторін та порядку розв'язання спорів; розміру пенсійних внесків та умов їх зміни.

договір про адміністрування пенсійного фонду, укладений радою фонду з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів;

Із зазначеного договору можна одержати відомості щодо: прав та обов'язків сторін; порядку подання звітності та інформації; відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору та порушення конфіденційності; строку дії договору; розміру оплати послуг з адміністрування пенсійного фонду; порядку зміни умов договору; умов дострокового розірвання договору. Невід'ємним додатком до договору про адміністрування пенсійного фонду є інвестиційна декларація пенсійного фонду.

договір про управління активами пенсійного фонду, укладений радою фонду з компанією з управління активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління активами;

Із зазначеного договору можна одержати відомості щодо: прав і обов'язків сторін; обсягів пенсійних активів та умов їх розподілу між особами, що надають послуги з управління активами пенсійного фонду (у разі укладення договору про управління активами пенсійного фонду більше ніж з однією такою особою); порядку подання звітності та інформації; відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору та порушення конфіденційності; строку дії договору; розміру винагороди за надання послуг з управління активами; порядку зміни умов договору; умов дострокового розірвання договору.

договір про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, укладений радою фонду із зберігачем.

Із зазначеного договору можна одержати відомості щодо: прав і обов'язків сторін; умов дострокового розірвання даного договору; порядку і строків передачі пенсійних активів та відповідної документації іншому зберігачу; порядку та умов блокування операцій з активами пенсійного фонду у разі порушення особою, що здійснює управління активами, вимог інвестиційної декларації; порядку змін умов даного договору; розподілу активів пенсійного фонду між особами, що здійснюють управління активами такого пенсійного фонду; відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору та порушення конфіденційності.

договір про виплату пенсії на визначений строк (у випадку укладання цього договору з учасником фонду)

Із зазначеного договору можна одержати відомості щодо: повного найменування пенсійного фонду та адміністратора, який здійснюватиме виплату пенсії, адрес, банківських реквізитів, дати і номери свідоцтва про їх державну реєстрацію; паспортних даних учасника фонду та його ідентифікаційного номеру; тарифів адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням зобов'язань за таким договором; обраного пенсійного віку учасника фонду; умов, періодичності та тривалості виплати пенсії на визначений строк; прав і обов'язків сторін договору; відповідальності сторін договору за невиконання або неналежне виконання умов договору; порядку зміни та розірвання договору; порядку розрахунку залишку належних учаснику фонду пенсійних коштів у разі зміни або розірвання договору.

розпорядження адміністратора НПФ щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів;

ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів, надану Нацкомфінпослуг адміністратору НПФ;

ліцензію на здійснення депозитарної діяльності зберігачем НПФ (банком, через який здійснюються усі операції з пенсійними активами фонду та в якому зберігаються пенсійні активи у формі цінних паперів і документи, які підтверджують право власності на пенсійні активи в інших формах), яка видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

ліцензію на здійснення професійної діяльності з управління активами НПФ компанією з управління активами, видану Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

інвестиційну декларацію НПФ, затверджену радою фонду, в якій мають бути визначені його інвестиційна політика, основні напрями та обмеження інвестування активів;

статут НПФ, затверджений засновниками, з невід'ємним додатком, а саме з так званою пенсійною схемою – документом, в якому визначаються умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду

Зі статуту пенсійного фонду можна одержати інформацію щодо: виду фонду (відкритий, корпоративний чи професійний); засновників фонду; порядку внесення змін до пенсійних схем та їх скасування; порядку затвердження і внесення змін до інвестиційної декларації фонду; порядку укладення пенсійних контрактів; прав та обов'язків фонду, прав та обов'язків засновників, роботодавців-платників, вкладників і учасників пенсійного фонду; порядку скликання, проведення зборів засновників та їх компетенцію; повноважень ради пенсійного фонду, порядку її функціонування; умов набуття статусу учасника фонду; умов сплати внесків до пенсійного фонду; порядку використання пенсійних активів фонду; видів дозволених витрат, пов'язаних з діяльністю пенсійного фонду; порядку організації персоніфікованого обліку учасників НПФ та звітності; порядку ліквідації та реорганізації пенсійного фонду; умов, за яких можуть бути проведені вибір і заміна адміністратора, компанії з управління активами, зберігача та порядку такої заміни; порядку оприлюднення інформації про діяльність пенсійного фонду; порядку виходу засновників пенсійного фонду.

установчі документи професійного адміністратора – засновницький договір і статут;

опубліковані результати щорічних аудиторських перевірок діяльності фонду, адміністраторів фонду, компаній з управління активами, зберігачів;

договір про участь у корпоративному пенсійному фонді, підписаний засновниками – роботодавцями – юридичними особами;

протоколи засідань, періодичні звіти ради НПФ;

звітність фонду у сфері недержавного пенсійного забезпечення, дані бухгалтерського обліку та фінансова звітність пенсійного фонду, складені адміністратором НПФ;

договір страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника НПФ, укладений корпоративним (або професійним пенсійним фондом із страховою організацією (у випадку укладання такого договору);

щоквартальну та щорічну звітність з недержавного пенсійного забезпечення, що подається адміністратором пенсійного фонду Нацкомфінпослуг України;

щоквартальну та щорічну звітність компанії, що здійснює управління активами пенсійного фонду, та зберігача, що подається до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України;

обов'язково оприлюднену адміністратором недержавного пенсійного фонду квартальну (на веб-сайті Нацкомфінпослуг) та річну (в одному з друкованих ЗМІ, перелік яких визначено Нацкомфінпослуг) інформацію, яка містить дані про зміни чистої вартості активів пенсійного фонду та чистої вартості одиниці пенсійних внесків цього фонду.